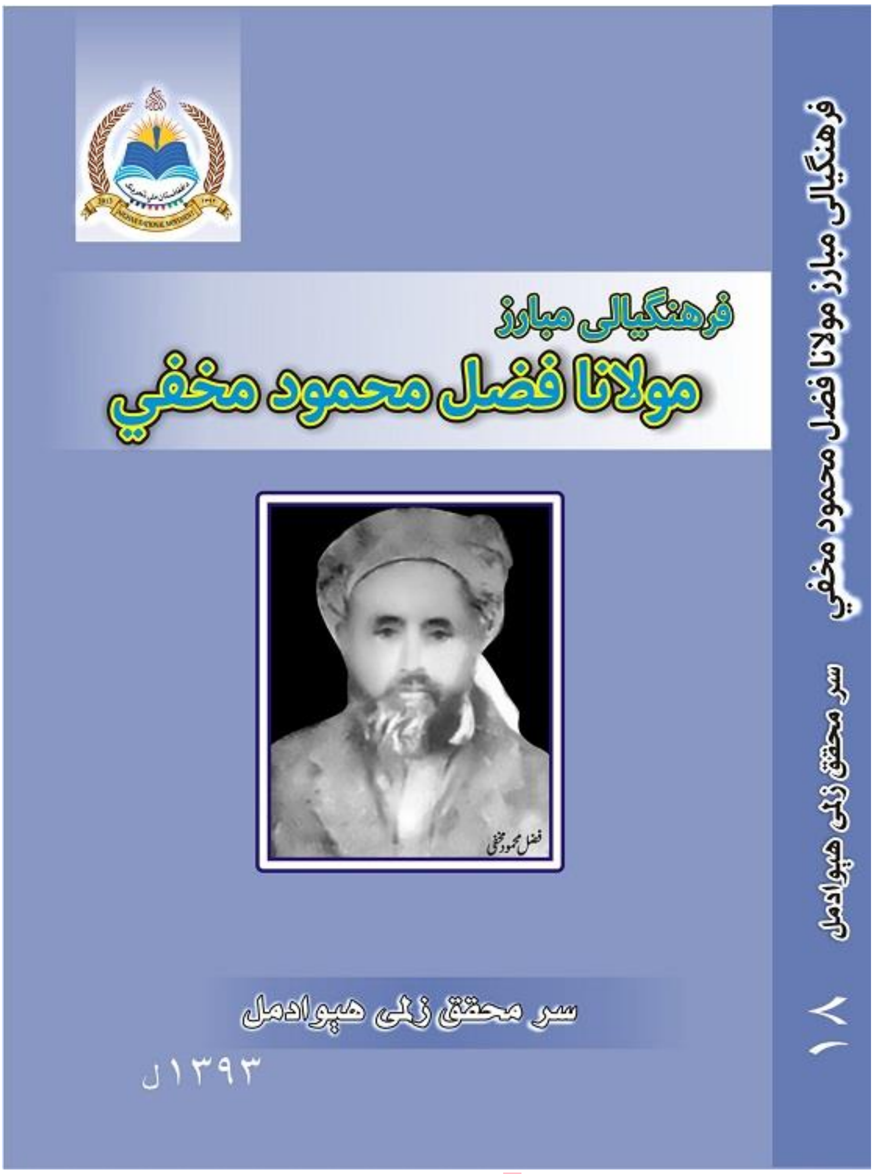

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرهنګیالی مبارز

مولانا فضل محمود مخفي

www.melitahrik.com
0777 400 116

سرمحقق زلمی هېوادمل

۱۳۹۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: فرهنګیالی مبارز مولانا فضل محمود مخفي

لیکوال: سر محقق زلمی هېوادمل

خپرندوی: د افغانستان ملي تحريك فرهنګي څانګه

کمپوز: محمد شعیب شېرزی

پښتی ډیزاین: فیاض حمید

د چاپ شمیر: ۱۰۰۰ ټوکه

د چاپ کال: ۱۳۹۳هـ ش

www.melitahrik.com
0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهدأ

د فخر افغان، باچاخان بابا درانه نامه ته!

بابا د مخفي له شعر او فکر سره عاشقانه مینه درلوده او د مخفي په باره کې د دوی یادونو زه د مخفي لوړ شخصیت ته لامتوجه کړم.

د فخر افغان بابا همدا یادونې، ددې اثر د لیکلو موجب شوې.

په ډیر ادب

ز . هـ

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سر خبرې

د الله تعالی په استعانت د ۱۳۷۱ هـ ش کال په اوایلو کې ما دا رساله په لومړنۍ بڼه بشپړه کړه. د هماغه کال په جوزا کې د تنظیمي اړو دوړ له امله زه له کابله ووتم او د شرقي افغانستان سیمو ته ولاړم. دا رساله مې پدې نیامت له ځانه سره وړې وه چې که چیرې د رسالې د بشپړتابه لپاره نوي مواد پیدا کړم او بل دا چې که یې په پېښور کې چاپ کړای شم.

په پېښور کې د خپلو ملګرو په مرسته د مولانا مخفي له یو دوستدار ښاغلي شلمان سره آشنا شوم. له ده سره د مخفي دري کتابونه هم وو او د مخفي په باب یې مطالعه کوله او مواد یې ټولول. خو تر هغه وخته یې پر مخفي نه څه لیکلي او نه څه نشر کړي وو. ما ښاغلي شلمان ته د مخفي په باره کې د خپلې لیکلې رسالې خبره وکړه. دی خوشحاله شو او رساله یې له ما وغوښته، بله ورځ ما رساله راوړه او ده ته مې وسپارله او ده هم اروابناد مخفي ته منسوب دري کتابه د کتو لپاره راته راوړل.

د پېښور په کتابخانو کې د مطالعې په جریان کې چې د مخفي په ارتباط څه مخې ته راتلل هغه مې هم یادښتول. په دې سلسله کې د

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېښور پوهنتون د پښتو څانګې استاد ښاغلي وحيد خپل تېزس را وښود چې د مخفي په باب يې څه مواد درلودل. څه نوي مواد چې مې راپيدا کړل، په رساله کې مې په خپلو ځايونو کې ورسول او پدې ډول رساله نسبي بشپړه شوه.

د چاپ په فکر کې يې شوم، د يونيورستي بك ايجنسي د خاوند ښاغلي اکرام الله سره مې خبره وشوه، هغه په ډېره مينه د رسالې چاپ ومانه، خو دا يې راته ووېل چې خطاطي او پروف ريډينګ يې پرتا. ما ورسره ومنله چې دا کار به کوم، رساله مې د خطاطۍ لپاره خپل دوست ښاغلي سيد محی الدين هاشمي باچا ته وسپارله. باچا صاحب رساله خطاطي کړه او ما ولوسته، چاپ ته آماده شوه، خو مخکې تر دې چې يې د چاپ لپاره يونيورستي بك ايجنسي ته وسپارم، ښاغلي لطيف اپريدي صاحب ته د مقدمې لپاره وسپارل شوه. د لطيف لالا د ډېرو مصروفيتونو په وجه ددې رسالې پاڼې ترې بې ځايه شوې او رساله له چاپه پاتې شوه، خو اصلونه مې يې له ځانه سره وساتل.

کله چې له بې ځايه کېدو او جرمني ته له مهاجرت بېرته په کور شوم، د رواني هجري شمسي پېړۍ د اتيايمو کلونو په پای کې زما ډېر ګران دوست او د پښتو ځوان ليکوال او شاعر شهيد عبدالقديم پتيال د کندهار د اطلاعاتو او فرهنګ رئيس شو، د چاپ لپاره يې له ما د يو کتاب غوښتنه وکړه، ما په تشکر دده دا غوښتنه ومنله. د همدې رسالې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوسیه چې مې راواړله، د مخفي په باب ځینې نوي چاپ شوي آثار او یادونې هم په دوسیه کې را سره وو.

پدغو نوو مدارکو کې مهمترین مدرك د ښاغلي شلمان انګرېزي مقاله: (مولوي فضل محمود مخفي) ده ځکه چې د مخفي د هلو ځلو او مبارزې په باب یې ځینې ښه مطالب پکې رابرسېره کړي دي.

ما له دغو ټولو نوو مدارکو زما د رسالې له شرایطو سره سم استفاده وکړه خصوصاً د ښاغلي شلمان له مقالې د استفادې موارد ډېر وو.

له دغو ترمیماتو وروسته رساله کمپوز ته ورکړل شوه، تر کمپوز او تصحیح وروسته مې د اعلامو فهرست ورته جوړ کړ، خو د څه وجوهاتو له امله رساله چاپ نه شوه او په ګډوډ حالت کې له ما سره وه او د مصروفیاتو له امله مې بیا ګوتې نه وې وروړې.

د روان کال (۱۳۹۳ هـ ش) د عقرب په میاشت کې پوهنوال محمد اسمعیل یون راته وویل چې زه څو کتابونه چاپوم، که له تا سره څه داسې کتابونه وي چې نه وي چاپ نو زه به یې په دې سلسله کې چاپ کړم.

ما په منته ورته وویل چې ما ته به لږ موقع راکړې چې خپل کاغذونه وګورم. ما چې په خپلو ناچاپو لیکنو او تر کار لاندې نوشتو کې وکتل، بیا هم یوازینی اثر چې یې لږ کار غوښت او کابو چاپ ته آماده و، همدا د مولوي مخفي په باب لیکل شوې او راټوله شوې رساله وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله ورځ مې پوهنوال يون ته وويل چې له ما سره يوه داسې رساله شته چې تيار کمپوز شوې يوازې د اعلامو فهرست يې د رسالې له مخونو سره تطبيقوم او هم يې بايد د مآخذو فهرست له ځينو نورو وړو کارونو سره بشپړ کړم، نو بيا به يې در وسپارم. پوهنوال يون موافقه وکړه. ما د رسالې د پاتې کارونو په بشپړولو پيل وکړ، د لوی ښتن په مرحمت د رسالې پاتې چارې بشپړې شوې.

د (سرخبرې) تر سرليك لاندې ددې يادداشت د ليکلو ضرورت مې ځکه محسوس کړ چې له يوې خوا ددې رسالې د چاپولو دا جريان پکې وليکم او له بلې خوا، ما ته د مرحوم استاد عبدالهادي داوي يوه رساله (افغانستان و سرحد) لاس ته راغلې ده، چې د مخفي باب لندې خو د کار خبرې لري او لازمه وه چې پدې يادداشت کې پرې خبرې وکړم. دا رساله د افغانستان د استقلال په جګړه کې د پښتونخوا د بيلابيلو سيمو د خلکو پر سهم او ددوی پر قربانيو خبرې لري. د افغانستان د استقلال په جنګ کې د پښتونخوا د سيمو د وګړيو د قربانيو په باب استاد ليکي: "... برادران مهجور - ماورای خط اجباری ديورند - ما چقدر سعی به موقع و جميل، بلکه جان فشانی حقيقی برای افغانستان کرده اند و در اين راه چی نقصانات سنگين تلافی ناپذيری را تحمل نموده اند... ايام غزای استقلال افغانستان بود که به مجرد اطلاع از جهاد ما همه افغانان مذکور از که ومه کمر همت و فداکاری بستند چی عرض کنم که با چی صميميت و چی غيرت و فعاليت جان شيرين خود را به نيم اشارۀ ابروی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما و نیز بی اشارهٔ ما فدا نموده اند ، آنهم نه یك نه ده نه صد ،هزارها".
(افغانستان و سرحد ، ۲ – ۳ مخونه)

لوړې اقتباسي ټوټې ته پاملرنه موږ ددې رسالې د مباحثو په باب حدس وهلای شو. ددې رسالې په وروستیو پاڼو کې د هجرت تر سرلیك لاندې، استاد داوي د هغو مشرانو نومونه اخیستي دي چې هغه وخت افغانستان ته راغلي وو. ددغو مشرانو په ډله کې په (۸) مه نومره د مخفي په باب خبرې راغلې دي. ځینې يې عامې دي، خو هغه خبرې چې مرحوم استاد داوي د مخفي د شخصیت، پوهې او احساس په باب لیکلې دي، زما له نظره ډېرې مهمې دي، که دا رساله بیا چاپېده، دا خبرې باید په خپلو خپلو ځایونو کې ځای شي، خو اوس به د مخفي په باب د استاد داوي د یادداشت عمده ټکي دلته راواخلم:

"مولانا مخفی: ... فعالیت مشار الیه برای بیداری و ترقی افغانها ، قبل از غزای استقلال آغاز شده بود ولی در آن وقت به کابل آمد و رفت نداشت، صرف بین یاغستان و جماعات آزادی خواه صوبهٔ سرحد روابطی قایم میکرد ولی بعد از آن به کابل آمد. و مدت زیادی در آنجا اقامت کرد ، اکثر مصروف گشت و گذار بود ، همه عمر خود را در خدمت اسلام و افغانیت به سربرد ، برای پشتو و ترقی آن نیز سوز و شوری داشت. مرد عاقل و کاردانی مینمود ، تحصیلاتش از قسم قدیم گمان میبرم که نهایت عالی بود. خودش را بسیار خوش صحبت و مصیب الرای می

(c) ketabton.com: The Digital Library

گفتند... در سنه ۱۳۲۶ شمسی هجری فوت شد ، شعر به پشتو و غالبأ به فارسی هم میگفت و مضامین منثوره نیز داشت".

د مرحوم مخفي په باب د استاد داوي دا لوړ يادداشت له مخفي سره دده له ناستې، ولاړې؛ ليدنو، کتنو او مجالسو ترتيب شوی ښکاري.

زه ددې خبرو په پای کې له پوهنوالو يون، محمد شعيب شيرزي او ښاغلي ضياالرحمن ضياء څخه مننه کوم چې ددوی په مرستو دا رساله د چاپ جوګه شوه. زه اميدوار يم چې ددې رسالې تر چاپ وروسته به د مخفي د شعر او فکر لېوالان او د مخفي د آثارو ساتونکي دده نور آثار د چاپ ډګر ته را وباسي او پدې وسيله به ددې رسالې په بشپړتابه کې مرسته وکړي.

په درناوی
سرمحقق زلمی هېوادمل
۱۳۹۳، د دلو، ۱، کابل
۲۰۱۵م، جنوري ۲۱مه

www.melitahrir.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مطالبو فهرست

عنوان	مخ
سریزه:	۱
پس منظر او هدف	۱
پر موضوع تیر شوي کارونه	۴
دا رساله	۹
د فضل محمود مخفي پېژندنه:	۱۱
زوکړه، نوم، تخلص او کورنۍ	۱۲
زده کړه	۱۵
زبان دان مخفي	۱۹
سفرونه، ملازمتونه او مبارزه:	۲۱
سفرونه	۲۱
وظايف	۲۳
د مدرسو له نهضت سره مرسته	۲۵
سياسي مبارزه او مخفي	۳۰

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مخفي وروستی ژوند ۴۲
د مخفي مړينه او مزار ۴۴
د مخفي ازواج او اولاد ۵۲
فرهنگ، تاريخ او خلکو ته د مخفي... ۵۵
په معاصره پښتو شاعرۍ کې د نوښتگرو....... ۶۳
د اجتماعي او اصلاحي چارو عاشق مخفي ۷۲
د مخفي تاليفات : ۷۵
- د مخفي ديوان ۷۵
- موړك نامه ۷۶
- درې نور کتابونه ۷۷
د مخفي ويناوې او ليکنې: ۷۹
- وينا وې ۸۲
- ليکنې ۱۰۱
- توره تياره مه راوله، تور تم مه جوړوه ۱۰۱
- جشن چهاردهمين استقلال ۱۰۵
نتيجه او پيشنهادونه ۱۱۱
د اعلامو فهرست (نوملیك) ۱۱۵
د مآخذو فهرست ۱۳۰

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریک یادښت

فرهنګي څانګه د افغانستان ملي تحریك له اساسي څانګو څخه یوه ده. د دې څانګې دنده داده چې هېوادوالو ته فرهنګي خدمات وړاندې او ګټور فرهنګي کارونه ترسره کړي. د تاریخي، ملي، کلتوري ورځو او تاریخي او ملي شخصیتونو نمانځل ددې څانګې نورې دندې دي.

د هېواد د لیکوالو د علمي، دیني، روزنیزو او معلوماتي اثارو چاپ هم ددې څانګې له اساسي دندو څخه ګڼل کېږي. له هغې ورځې راهیسې چې تحریك خپل عملي فعالیتونه پیل کړي دي، نو دې څانګې هم ورسره سم خپل فعالیتونه چټك کړي دي. تاریخي ورځې یې نمانځلي، تاریخي واټونو ته یې لوحې جوړې کړې. علمي سیمینارونه او ورکشاپونه یې جوړ کړي دي.

د تحریك دې څانګې د تحریك د عمومي هدفونو په رڼا کې وټېیله چې په یوځایي ډول (شل عنوانه) کتابونه چاپ کړي. په دې اثارو کې اکثره دیني او علمي اثار شامل دي چې درنو هېوادوالو ته یې وړاندې کوي.

دا اثر (فرهنګیالی مبارز، مولانا فضل محمود مخفي) چې ستاسو په لاس کې دی، ښاغلي (سرمحقق زلمي هېوادمل) لیکلی او د همدغو شلو عنوانو اثارو له جملې څخه دی. هیله ده درانه لوستونکي ترې ښه ګټه پورته کړي. تحریك خپلو هېوادوالو ته ډاډ ورکوي چې په راتلونکي کې به هم خپلو دې ډول هڅو ته دوام ورکړي.

د هېواد د فرهنګ د بډاینې په هیله
په درناوي
د افغانستان ملي تحریك
فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

پس منظر او هدف:

ښه مې په یاد دي، چې کله په ۱۳۶۰هـ ش کال کې کابل پوهنتون د ځینو فرهنګي خواخوږو په غوښتنه دا خبره ومنله چې د مشروطه خواه شاعر او په افغانستان کښې د معاصرو پښتو ادبیاتو د سر لاري اروابناد غلام محی الدین افغان شپېتم تلین و نمانځي، نو د سیمینار د جوړېدو د تدارك لومړی غونډه د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي د هغه وختني رئیس پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار په دفتر کې جوړه شوه.

په غونډه کښې لومړنی تشویش دا څرګند شو چې آیا موږ به د افغان په باب دومره مواد پیدا کړای شو چې ددې سیمینار مقاله لیکونکي دې خپلې مقالې پرې بشپړې کړي؟ هلته وویل شول چې په اوسني لیکوال، پښتانه شعراء دریېم ټوك او د پوهنتون په ځینو درسي آثارو کښې یوازې دده دوه درې شعره راغلي دي او د ژوند پېښو لنډه کې جاج یې اخیستل شوی دی. آیا دا یادونې او دا دوه درې شعره به د یو سیمینار لپاره مواد برابر کړای شي؟

په دې کې له حاضرینو یو تن وویل چې په سراج الاخبار کې د افغان ډېر نظمونه، منثورې درې او پښتو لیکنې چاپ شوې دي او حتی سراج الاخبار دده ټول کړي متلونه هم چاپ کړې دي.

د تدارك کمېسیون چې دا خبرې واوریدې په یوه خوله یې ما ته وویل چې هم ته دا کار وکړه! د افغان ټول خواره واره آثار را ټول کړه، مقدمه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرحي پرې ولیکه؛ کابل پوهنتون به يې د ځانګړي اثر په توګه چاپ کړي. که دا کار تر سره شي، دا به دې سیمینار ته د کابل پوهنتون یوه لویه تحفه وي، دا ځکه چې د افغان غوندې يو مبارز شاعر او لیکوال په باب موږ تر اوسه نه مستقل اثر لرو او نه مو دده آثار ټول کړي دي.

د لوی او توانا خدای(ج) په مرسته ما په ډېر لږ وخت، اما په ډېره بیړه هغه کار تر سره کړ. کله چې هغه کار ما ته را وسپارل شو، د سیمینار تدویر ته ډېر لږ وخت پاتې و او ما په کابو څه د پاسه دوو میاشتو کې د " غلام محی الدین افغان افکار او آثار " نومې اثر بشپړ، چاپ ته آماده او چاپ کړ او په دې توګه په افغانستان کې د معاصرو پښتو ادبیاتو د يو سرلاري د آثارو یوه مجموعه موجوده شوه اودده په باب يو مستقل اثر فرهنګیانو ته وړاندې شو.

له هماغه وخته زه دې خبرې ته متوجه شوم چې په افغانستان او پښتونخوا کښې زموږ د معاصرو ادبیاتو د اکثرو سرلارو مستقل آثار نه دي چاپ. ادبي مورخین او څېړونکي زیاتره د دوی په محدودو پارکو اتکا کوي او خپلې څېړنې پرې پر مخ بیايي. پکار دي چې د دغو سرلارو- که هغه په افغانستان کې دي، یا پښتونخوا کې - آثار سره را ټول او ځانګړي چاپ شي.

همدا ډول کله چې په ۱۹۸۷- ۱۳۶۶ هـ ش کال د افغانستان د لیکوالو انجمن د ځینو فرهنګیانو په پیشنهاد و پتیبله چې د اروابناد فضل محمود مخفي پنځوسم تلین و نمانځي، نو ددې نمانځنې په ترڅ کښې هم د موادو قلت محسوس و. خو د افغان په پرتله ډېر نه و، زموږ ځینو ملګرو، مشرانو او ځوانو څېړونکیو، لکه پوهاند دوکتور زیار،

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنمل بريالی باجوړی، پوهندوی عبدالخالق رشيد ، نور محمدسهيم ، ګل افضل ټکور او ما د مخفي د ژوند ، اند او مبارزې په بېلا بېلو اړخونو مقالې وليکلې د چا ډېر مواد په لاس کې وو او د چا لږ، خو بيا هم دده په باب يو څه ميدان ته راووتل.

زما مينه له مخفي او دده له آثارو سره هغه وخت زياته شوه چې کله په ۱۳۶۱هـ ش کال کښې د ارواښاد فخر افغان خان عبدالغفارخان " زما ژوند او جدوجهد " د چاپ د اهتمام چارې ما ته را وسپارلی شوې. په دې کال دا کتاب ما کاتب ته حواله کړ او تر هغه وخته چې له چاپه را و ووت (۱۳۶۲هـ ش جوزا) نو مې اووه ځله ولوست. ددغه کتاب په بېلا بېلو برخو کې د مخفي په باب د باچاخان بيانونو زه د مخفي مقام او درجې ته متوجه کړم او ورسره به دا خبره هم په زړه کښې را ګرځېده چې موږ لا تر اوسه ددغسې يو لوی انسان خوا ته توجه نه ده کړې؟ ددغسې يو انسان چې په معاصره دوره کښې د پښتنو د سياسي او ملي ميدان – عظيم رهنما (باچا خان) يې يو نظم ته خپل پنډ او خورا ډېرمهم کتاب اهدأ کړی او خان عبدالغفارخان په صراحت وايي چې زما په ملي روزنه کې د مخفي د صحبتونو او دده د خوږو او مستو پاروونکو اشعارو اغېز ثابت دی.

کله چې په کابل کې د مخفي سيمينار جوړ شو، دده په باب خبړنو او کار ته و هڅېدم او دا وخت مې دوې مقالې دده په باب وکښلې. يوه يې په دري ژبه وه چې عرفان مجلې نشر کړه او بله په پښتو وه چې جرګې مجلې نشر کړه. هغه دوې مقالې دلته نه دي راغبرګې شوې، يوازې په دوو دريو مواردو کښې ترې استفاده شوې ده.

www.mellitahrik.com
0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یادو شویو دوو مقالو د لیکلو لپاره ما د مخفي په باب میسر آثار ټول وکتل دده ځینی متفرق خپاره شوي آثار مې له ځان سره ولیکل او لاژم یادښتونه مې ترې واخیستل چې هغه دوې مقالې هم ترې بشپړې شوې او بیا مې لاژمه وګڼله چې دمخفي ټول کړي مواد د مخفي په باب له یوې څېړنې سره په یوه رساله کې سره را غونډ کړم. بویه چې د څېړونکېو لپاره کار آمد شي. پدې ترتیب د همدغو مطالعاتو په نتیجه کې دا رساله هم مرتب شوه.

پر موضوع تېر شوي کارونه:

د مخفي د ژوند، فکر، هنر او مبارز شخصیت د ښوولو په منظور ځینې مستقلې مقالې هم کښل شوې دي، په تذکرو او د ځینو ادبی څېړنو په ترڅ کې هم پرده او دده پر آثارو بحثونه شوي دي. دغه آثار او مقالې زیاتره دده تر مړګه وروسته کښل شوي دي، لکه:

۱- د مخفي تر مړینې لږ وروسته په پښتون مجله کښې خپور شوی یادښت (۱۷ جون، ۱۹۴۷ م) چې د مړینې تاریخ یې پکښې راغلی دی، خو د مړینې او ښخېدو ځای یې نه دی ښوولی. د مخفي د شخصیت او هنر په باب یې ځینې عاطفي خبرې کړې دي.

۲- د مخفي د مړینې په باب په پښتون مجله کې له خپاره شوي یادښت ډېر لږ وروسته (۱۳۲۶ هـ ش، اسد) په کابل کې په نسبي ډول یوه بشپړه مقاله پوهاند رښتین پر مخفي وکښله او کابل مجلې چاپ کړه. دده د کلام او لیکنو منظومې او منثورې نمونې یې هم راوړې. په دې مقاله کښې دوې درې خبرې د تأمل وړ دي: اول دا چې هلته ویل شوي دي چې مخفي په قوم یوسفزی و او بله دا چې دی په چارسده کښې و مړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ښخ شو. استاد رښتین خپله دغه مقاله د خپلو مقالو په هغه مجموعه کښې چې (نومیالي پوهان او غازیان) نومېږي، هم اخیستې ده (۹۳ – ۱۰۵ مخونه). دا مجموعه په ۱۹۸۸ ع کال یونیورستي بك ایجنسي، پیښور چاپ کړه. په دې چاپ کې د یادې شوې مقالې ځینې کمبوتې پوره شوې دي، لکه د مخفي د قبیله یې نسبت مسأله. اما د مړینې او مدفن د ځای خبره هماغسې پکښې پاته ده. د استاد رښتین مقاله ځینې داسې نکتې هم لري چې د مخفي په باب په کښل شویو نورو مقالو کې نه دي راغلي.

۳- د مخفي تر مړینې لس کاله وروسته، ماسټر عبدالکریم دده په باب یوه ښکلې مقاله په لار مجله کښې (د مارچ ۶ – ۱۹۵۷ ع) نشر کړه. دا مقاله د مخفي د ژوند په باب ډېر ګټه ور مطالب لري. په دې مقاله کښې ښوول شوي دي چې مخفي په دیر کې ومړ او په ماڼوګي کې ښخ شو. د مخفي د قبیله یې نسبت په باب تېروتنه هم پکښې شته.

۴- د ماسټر د لوړې مقالې نشر په کال اروابناد ګلاب- ننګرهاري د ماسټر د یادې شوې مقالې او خپلو ځینو نورو یادښتونو په مرسته پر مخفي یوه مقاله وکښله چې پر ۱۳۳۶ هـ ش کال په کابل کښې خپریدونکي (هېواد) اخبار کې خپره شوه.

۵- په ۱۹۵۸ ع کال کښې د ښاغلي همېش خلیل کښلې تذکره - پښتانه لیکوال - چاپ شوه. په دې تذکره کې هم د مخفي احوال راغلي. کله چې پر ۱۹۶۱ ع کال دا تذکره بیا چاپېده نو یې د مخفي په احوالو او د کلام په نمونو کې څه اضافه وکړه، خو د مرګ کال یې په دوهم چاپ کې نا سم راغلی دی. دا کتاب پر ۱۹۹۳ ع کال بیا چاپ شو او پر

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰۱۰ م کال څلورم ځل په پېښور کې بيا هم چاپ شو او پدې چاپ کې د مخفي د مړينې نېټه او مدفن پکې سم شوي دي (۵۱ مخ)

۶- پښتانه شعراء څلورم ټوك کې چې ښاغلي سرمحقق بختاني د مخفي کوم شرح حال د کلام له نمونې سره خوندي کړی دی، هغه د ښاغلي همېش د پښتانه ليکوال له لومړي چاپ څخه اخيستل شوی دی. پښتانه شعراء څلورم ټوك پر ۱۹۷۸- ۱۳۵۷ هـ ش کال په کابل کې پښتو ټولنې خپور کړی دی.

۷- ښاغلي نصرالله حافظ پر ۱۳۵۷ هـ ش کال د راديو افغانستان په خپرني ارګان (آواز) مجله کښې پر مخفي يوه مقاله چاپ کړه چې دوې درې داسې نکتې پکښې شته چې په نورو ماخذو کښې نه دي راغلي.

۸- د هشنغر ادب بله تذکره ده چې پر ۱۹۸۰ ع کال په پېښور کښې چاپ شوې ده. د مخفي شرح حال پکښې راغلي دی او مؤلف يې ښاغلی اشرف غمګين دی. د مخفي د مړينې، ځای ځايګی او درس، تعليم په باب چې پدې کتاب کښې کومې خبرې راغلې دي، هغه په نورو منابعو کښې نه تاييد ېږي.

۹- غازي مولانا فضل محمود مخفي: د هغې په زړه پورې مقالې عنوان دی چې ښاغلي سليم الرحمن سليم کښلې ده او پر ۱۹۸۱ ع کال د پېښور د پښتو اکېډيمۍ پښتو مجلې (مۍ- جون ګڼه) خپره کړې ده. دا مقاله زما په عقيده د مخفي په باب په ټولو کښل شويو مقالو کې بهتره او د معلوماتو له لحاظه غني مقاله ده.

۱۰- ښاغلي بريالي باجوړي، د کابل پوهنتون د پوهنمل علمي رتبې ته د جګېدو لپاره خپل تيزس پر (سرخپوش تحريك او پښتو ادب) کښلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. په دې اثر کښې پر مخفي يو اوږد بحث شوی دی او د مخفي په باب چې دوی په دې اثر کښې څه کښلي دي، هغه برخه يې د يوې مقالې په بڼه د کابل مجلې د ۱۳۶۶ په ۳- ۴ ګڼه کې هم چاپ شوې ده. دا مقاله چې د کومو منابعو پر اساس کښل شوې، په مأخذو کښې يې د مخفي په باب کښل شوې اساسي مقالې (د رښتين، ماسټر، ننګرهاري او سليم) نه دي شاملې. ښايي چې دی به ترې نه و خبر. يوازې د پښتانه ليکوال له لومړي چاپ او د هشنغر ادب نومې تذکرې څخه يې استفاده کړې ده. خو دا هم بايد ووايو چې د ځينو نورو ډېرو مأخذو په بنا يې چې د مخفي په باب ضمني يادونې لري - لکه: د فخر افغان باچا- خان زما ژوند او جدوجهد، د عبد الاکبر خان اکبر تراخه خواږه، د افغانستان او روسي ترکستان سفرنامه، د اروابښاد د خليق د آزادۍ جنګ، د ښاغلي خان عبدالغني خان شفاهي معلومات، خپله مقاله ښه اوږده او غني کړې ده.

پوهنمل بريالي باجوړي خپله همدا مقاله(د کوزې پښتونخوا مبارز شاعر فضل محمود مخفي) د خپلو مقالو مجموعه: د ادبيا تو په لړ کې هم زياته کړې ده (۷۸-۵۸ مخونه)

۱۱- پښتو ادب او خدايي خدمتګاري: د پېښور پوهنتون د پښتو څانګې د استاد ښاغلي عبدالوحيد د ايم. فل د تحصيلي درجې تېزس دی. ددې تيزس (۳۲- ۳۶ مخونه) په ترڅ کې هم په مخفي او دده پر شاعرۍ بحث شوی دی. خو مآخذ يې هماغه پښتانه ليکوال، د باچا خان اثر (زما ژوند او جدوجهد) او د عبدالاکبر خان په آثارو او ځينې نورو کې ځينې يادونې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلی عبدالوحید – چې اوس ډاکتر شوی دی– په وروستیو کلونو کې په پښتو مجله (د ۲۰۰۵ م کال اپریل، می، جون ګڼه کې د (پښتون شاعر فضل محمود مخفي) ترعنوان خپله لیکلې مقاله نشر کړې ده. دا مقاله چې ما وکته، د مخفي په باب دده په تېزس کې له راغلیو مطالبو څه زیاتې خبرې لري او په مآخذو کې یې دوه، درې ما ته نوي ښکاري چې په تېزس کې نه دي راغلي (۱۷۲ – ۱۸۱ مخونه)

۱۲– د مخفي د سیمینار لپاره او له سیمینار نه وروسته په کابل کښې د مخفي په باب کښل شوې مقالې چې ما یې دمخه یادونه وکړه هم باید دلې یادې شي. په هغو مقالو کښې یوازې زما دوې مقالې داسې دي چې دده د ژوند، آثارو او دده د ژوند پېښو په باب خبرې لري او د مخفي د ژوند پېښو په باب د منابعو کره کتنه او نور رانغاړي او د ښاغلي باجوړي مقاله هم په دې کټیګورۍ کښې شاملېږي. نورې ګرده مقالې دده پر سیاسي مبارزه او د شعر پر څرنګوالي او څنګه والي کښل شوې دي. ما د خپلو یادو شویو مقالو په لیکلو کې، د استاد رښتین له مقالې پرته چې هغه وخت را ته نه وه معلومه، نور ګرده معلوم آثار کتلي دي.

۱۳ – شخصیات سرحد: دا پنډ کتاب ښاغلي محمد شفیع صابر په اردو ژبه کښلی دی. پدې کتاب کې د مخفي یادونه د قومي کارکن په توګه شوې ده. دا یادونه څه کمبوتې لري او له څېړونکیو سره مرسته نشي کولای. خودا چې د مخفي لنډ حال د سرحد شخصیاتو په داسې یو پنډ کتاب کې راغلي دي. نو ځکه مې یې له یاده چاره نه در لوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴/ مولوی فضل محمود مخفي: دهغې مقالې عنوان دی چې ښاغلي فضل زمان شلمان په انګرېزي ژبه کښلې او په CELEBRITIES OF NWFP نومې مجموعه (۳۷-۵۷ مخونه) کې چاپ شوې ده.

دا مقاله ډېره معلوماتي او ګټوره ده. د مخفي د شعرونو انګرېزي ترجمې هم لري. د مخفي په باب، ده ته میسر آثار یې ټول کتلي دي او له ځینو داسې سرکاري اسنادو یې هم استفاده کړې ده چې د مخفي په باب لیکل شویو مقالو، یا دونو او نو روآثارو کې زماله نظره نه دي تېر شوي.

لوړې يادې شوې مقالې او آثار په خپله برخه کې غنیمت دي، اما هیڅ یو یې هم په ځانګړي ډول د مخفي د ژوند او مبارزې انځور نشي راکښلی. دا حاضره رساله چې د مخفي په باب لومړی مستقل اثر دی. په لیکلو کې لوړ یاد شوي آثار ټول او ځینې نور کتل شوي او انتقادي روش ته په پاملرنه له ټولو استفاده شوې ده. په دې رساله کښې زیار ایستل شوی چې موجودو منابعو ته په پاملرنه دده د ژوند فکر او مبارزې یو تت انځور وکښل شي. هر څه چې د مخفي د ژوند پېښو په باب په دې اثر کښې کښل شوي ټول د خارجي منابعو په استناد دي. د مخفي په آثارو کې دده د ژوند پېښو او سیاسي- ملي فعالیتونو په باب څه نشته، بلکې په دې باب چې څه لیکل شوي، هغه نورو دده په باب لیکلي دي. اما فکري مسیرونه یې سړی دده موجودو آثارو ته په پاملرنه تر یوه حده څه چې تر ډېره حده څرګندولای شي.

دا رساله:

د مخفي د ژوند پېښو دغه رساله چې ما پر نوم " فرهنګیالی مبارز" اینبی دی. درې برخې یا درې فصله لري: لومړی څېرکې دده په شرح حال

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې اړه لري؛ دوهمه برخه یې د آثارو معرفۍ او هم د آثارو او افکارو تفسیر ته وقف شوې ده او په درېیمه برخه کې یې دده لاس ته راغلي منظوم او منثور آثار سره را ټول شوي دي.

زه هېڅکله دا ادعا نه لرم چې ګوندي حاضره رساله بشپړه ده او د مخفي په باب هر څه پکښې موندل کېږي. ما غوښتل چې د مخفي لوی شخصیت ته د درناوي په خاطر دا یوه وړه رساله ترتیب کړم. له لوی خدای(ج) څخه ډېر مشکور یم چې ما ته یې ددې رسالې د کښلو او ترتیب توفیق را وباخښه.

زه به هلته ډېر خوشحال شم چې زموږ خلك دا رساله ولولي او ګران فرهنګپان ددې رسالې د بشپړتابه لپاره لېچې را ونغاړي او قلمونه را واخلي؛ نورې زیاتې څېړنې وکړي او د مخفي د سیاسي مبارزې، احوالو او د آثارو د فکري او ادبي ارزښتونو په باب بشپړ آثار ولیکي او خپلو خلکو ته یې وړاندې کړي. ځکه چې مخفي د خپلو خلکو د ویښولو او پوهولو لپاره مخلصانه هڅې کړې دي. دده دا خواخوږي او هڅې افغانانو ته دا پور ور د غاړې کوي چې دی هم، لکه څنګه چې و، آینده نسلونو ته ور وپېژني.

ومن الله التوفیق

سرمحقق زلمی هېوادمل

۱۹۹۲ ع کال، د افغانستان د علومو اکاډمي، د پښتو ادبي تاریخ او د متنپوهنې د دیپارتمنت علمي غړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

«۱»

د فضل محمود مخفي پېژندنه، ژوند پېښې او د ملي سیاسي مبارزې لنډ جاج

که څه هم د ارواښاد فضل محمود مخفي له مرګه ډېر وخت نه تېرېږي او هم یې د مړینې پر وخت په پښتونخوا او افغانستان کې پښتو مطبوعات موجود وو؛ د مرګ خبر یې هم له مړینې نولس ورځې وروسته د پښتونخوا په مطبوعاتو کې خپور شوی دی[1] او بیا لږ موده وروسته د ده د مړینې له امله په کابل کې پرده یوه مفصله مقاله ولیکل شوه او له دې ټولو سربېره، مولانا مخفي ډېر مشهور سړی و چې له افغانستان او پښتونخوا علاوه د هند د نیمې وچې د مبارزانو په حلقو کې هم هر چا پېژاند؛ ملي او وطني شعرونه یې د پښتونخوا او افغانستان په ځوانانو او زړو کې عام وو. خو له دغه ټول شهرت سره سره، بیا هم چې په تذکرو او ځانګړیو مقالو کې دده په باب څه نشر شوي دي ګرده سم نه دي او

[1] پښتون (مجله) د ۱۹۴۷ ع کال د جون د ۱۷ نېټې ګڼه.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېړونکي دده په باب په ځينو خبرو کې په يوه خوله نه دي. دده په آدرس چا يو څه او چا بل څه ليکلي دي.

کله چې د ادبي تاريخ يو شاګرد د دغسې يومعاصر نامتو فرهنګيالي د ژوند پېښو په باب ضدونقيض روايات ولولي نو دا شك ورته ضرور پيدا کېږي چې زموږ د ادبي تاريخ په منابعو کې د نورو پخوانيو او اوسنيو راغليو شاعرانو، ليکوالو او فرهنګي شخصيتونو په باب موجود معلومات به څومره د ويسا وړ وي؟

په هر صورت څه چې لرو پرهغو به تر نقد او چاڼ وروسته ويسا کوو؛ د خپلو ادبي څېړنو او د ادبي تاريخ ستنې به پر دغوموجودو منابعو په احتياط دروو.

د مخفي د ژوند په خصوص کې، لکه چې دمخه په سريزه کې ورته اشاره وشوه، خارجي منابع په نسبي ډول ډېر او داخلي داسې منابع- چې دده ژوند پېښې دې ترې استخراج شي- په نشت شمار دي.

زه د منبع پوهنې اصولو ته په پاملرنه زيار باسم چې د همدغو موجودو منابعو له انتقادي کتنې وروسته دده ژوند پېښې استخراج کړم.

زوکړه، نوم، تخلص او کورنۍ:

پر ۱۸۸۴ م کال د چارسدې کلي د پينده خېلو په کندي کې د يوه، له بلې سيمې راغلي او هلته اوسېدونکي پښتانه په کور کې يو ماشوم نړۍ ته سترګې پرانستې چې کورنۍ پر دغه نوي زوکړي ماشوم د فضل محمود نوم کېښود. د دغه ماشوم پلار قاضی نور- محمد خان نومېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه نور محمد خان د باجوړ د سیمې د ماموندو د ډندبابوقره کلي اوسېدونکې او په ختېه ماموند و.

د پښتو په زیاترو ادبي څېړنو کې د فضل محمود زوکړې نېټه همدغه ۱۸۸۴ ع کال ښوول شوې ده. ما په خپل اثر(فرهنګ زبان و ادبیات پښتو لومړی ټوک) کې د ده د زوکړې کال ۱۹۱۰ م ښوولی (۴۶۴ مخ) چې مطلق غلط دی. اما ښاغلی شلمان به خپل مقاله کې دغه نېټه ۱۸۸۲ کال ښوولې ده، خو خپل سند یې نه دی ښوولی . د تحقیق اصول دا دي چې کله څېړونکې په دغسې مواردو کې له نوو او پخوانیو نظریو او منابعو سره اختلاف ښیي، نو بویه چې د خپل نوي نظرقوت اوصحت دسند پر بنا اظهار کړي. خو د نوي سند اعتبار ته په پا ملرنه نوی نظر د زړو هغو پرځای په آینده څېړنو کې ځای ونیسي. د قبیله یې نسبت په باب یې لومړی پلا استاد رښتین لیکلي وو چې دی یوسفزی و[2].

د اروانښاد ماسټر عبدالکریم (۱۹۰۸- ۱۹۶۱) په لیکنه کې راغلي دي چې مخفي په ختېه مومند و[3]. په پښتو تذکرو کې (د اشنغرګلونه نومې تذکرې هم د مرحوم ماسټر په تابعیت دی په ختېه مومند بللی دی (۹۸ مخ) ؛ مګر همېش[4] او نورو دی په ختېه ماموند ګڼلی دی. څنګه چې د مخفي پلار د باجوړ د توابعو اوسېدونکی و او ماموند اکثر د باجوړ په سیمو کې اوسي، نو دا خبره زړه ته لوېږي چې دده کورنۍ به د ماموندو

---

[2] رښتین، پوهاند صدیق الله: د یو پښتون ادیب مرګ، کابل (مجله) ۶ ګڼه، ۱۵ اسد ۱۳۲۶ هـ ش، ۹ مخ.
[3] ماسټر. عبدالکریم: فضل محمود صاحب مخفي، لار(مجله)، ۱۹۵۷ ع کال د مارچ ګڼه، ۶ مخ.
[4] خلیل، همیش: پښتانه لیکوال، لومړی چاپ، پېښور، پبلك آرټ پریس، ۱۹۵۸ ع، ۱۱۱ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبیلې ته نسبت درلود او ماموند د پښتنو په ترکلاڼي اجتماعي ګروپ پورې اړه لري.

د فضل محمود د پلار له نامه سره د قاضي نسبت اروابښاد ماسټر عبدالکریم کښلی دی او دا یې زیاته کړې ده چې قاضي نور محمد د بنګلې په قاضي مشهور و.

اما ښاغلي سلیم الرحمن په خپله یوه معلوماتي مقاله کې د مخفي د پلار په باب کښلي دي:

" د مخفي د والد صیب نوم نور محمد خان و. نور محمد خان د باجوړ د ماموندو د علاقې یو لوی خان و، خو د دښمنۍ او څه نورو وجوهاتو له کبله یې په ماڼوګې کې استوګنه اختیار کړې وه او د مخفي د زېږېدو نه لږ موده وړاندې په چارسده کې دېره شوی و." [5]

ښاغلی فضل زمان شلمان په خپله انګرېزي لیکنه (مولوي فضل محمود مخفي) کې هشنغر ته د مخفي د پلار د تګ کال ۱۸۶۰ م ښوولی دی [6]

د بنګلې قاضي نور محمد خان ماموند له باجوړه د دیر ماڼوګې ته او له ماڼوګې چارسدې ته راغلی و او په چارسده کې دېره شوی و. په چارسده کې یې واده کړی و. د اروابښاد ماسټر عبدالکریم له قوله یو چا خپله لور ور بخښلې وه.

---

[5] سلیم، سلیم الرحمن: غازی مولانا فضل محمود مخفي، پښتو (مجله) پښتو اکېډیمی، پېښور، می، جون، ۱۹۸۱ع، ۹۲ مخ.

[6] .Shalman, Fazal-e- Zaman: Maulavi Fazal Mahmud Makhfi, Celebrities of NWFP, Pakistan study center university of Peshawar, new Awan printers, ۲۰۰۵,p-۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قاضي نور محمد خان ماموند ماينه، د فضل محمود مور ډېره فاضله او دينداره ښځه وه په ديني علومو پوهېده، د پارسي ګلستان او بوستان يې په ياد وو.

په زياتر و منابعوکې راغلي دي چې د باجوړ له ډنډ با بوقري د فضل محمود مخفي پلار قاضي نورمحمد کوچېد لی دی او په ماڼوګي کې دېره شوی دی او بياله هغه ځا يه چارسدې ته په کډه تللی دی. مګر دا موضوع ښاغلي فضل- زمان شلمان په خپله مقاله کې داسې توضيح کړې ده: دهغه (مخفي) نيکه له با جوړه ما ڼوګي ته راغلی په ماڼوګي کې يې خپله يوه لورقاضي ګل سيد الياس ته ورکړه. دې مېرمنې خپله وروڼه د زده کړې لپاره نورو سيمو ته ولېږل او د دې يو ورور نورمحمد هشنغر ته ورغی. له دې توضيح دا راوزي چې له باجوړه د مخفي پلار نه، بلکې نيکه له خپلې کورنۍ سره ماڼوګي ته راغلي چې د مخفي پلارهم ور سره و او د مخفي پلار بيا يوازې له هغه ځايه هشنغر ته تللی دی.

کله چې فضل محمود لوی شو، تر زده کړو وروسته د ادب او سياست په ډګر کې په فضل محمود مخفي مشهور شو، مانا دا چې تخلص يې مخفي و.

زده کړه:

فضل محمود مخفي په يوه عالمه کورنۍ کې زوکړی و. پلار او مور يې دواړه د دانش او پوهې خاوندان وو. له ديني علومو خبر وو او په ادبي آثارو کې يې مطالعه درلوده. مخفي خپلې لومړنۍ زده کړې په خپل کور کې پيل کړې، اروانباد ماستر عبدالکريم په دې بابت ليکلي دي: "مخفي

www.mellitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

صاحب چرته په سکول لامکتب کې سبق نه و ویلی، نو بیا هم مخفي صاحب لسم په کور پاس کړی و، نور علم هم مخفي صاحب د بنګلې قاضي نه په کاله دلته زده کړی و"[7] د اروابناد ماسټر عبدالکریم له لیکنو خو ښکاري، چې مخفي ګرده تعلیم په خپل کور کې سرته رسولی و؟ اما نورې منابع د کور د تعلیم تر څنګه نورې خبرې هم لري، لکه استاد رښتین چې لیکلي دي:

"مخفي صاحب د پېښور په اسلامیه سکول کې تر لسم جماعت پورې تعلیم حاصل کړی و، په انګرېزي ښه پوهېده؛ د عربي تعلیم یې هم کړی و. په عربي علومو کې یې لوی لاس درلود په همدې وجه یې مولوي هم باله" [8]

د پښتو لومړنۍ تذکره چې د مخفي احوال یې خوندي کړي دي، هغه د ښاغلي همېش خلیل پښتانه لیکوال نومې تذکره ده. ددې تذکرې په څلورو واړو چاپونو کې د اروابناد مخفي د منظم تعلیم خبرې راغلې دي. ښاغلي همېش صاحب کښلي دي: "مخفي صاحب په کال ۱۹۱۰ د چارسدې نه د مډل پاس کولو نه پس د اسلامیه هایي سکول پېښور نه میټرک وکړو بیا ایډ ورډ کالج پېښور کې داخل شو؛ په ایف ۰ اې کې یې تعلیم حاصلولو چې د خپل تره شېر محمدخان چې هغه وخت د دارالعلوم اګره صدر مدرس وه. په ترغیب یې د دیني تعلیم لپاره کالج پرېښود او دارالعلوم اسلامیه اګره کې داخل شو. له هغه ځای نه چې فارغ التحصیل

---

۷ د ماسټر یاده شوې مقاله.

۸ د رښتین یاده شوې مقاله، ۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو، نو دیوبند مدرسه کې د مولانا محمودالحسن صاحب (اسیر مالټا) سره شاګرد شو..." [۹]

لوړ بیان د پښتانه لیکوال په دوهم چاپ [۱۰] کې هم راغلی دی او د پښتانه لیکوال له لومړي چاپه همدا خبرې سرمحقق عبدالله بختاني په پښتانه شعراء څلورم ټوك [۱۱] کې هم اخیستی دی.

"د هشنغر ادب" نومې تذکره کې یې په ډېر نیمګړي ډول د مخفي د تعلیم په خصوص کې صرف دومره لیکلي دي: "مخفي د پېښور اسلامیه کالج نه ایف، اې تعلیم کړی و" [۱۲] دلته ښاغلي لیکوال د اسلامیه های سکول او اسلامیه کالج فرق نه دی کړی، حال دا چې د اسلامیه کالج اساس په ۱۹۱۳ کال کې ایښودل شوی دی.

ښاغلي سلیم الرحمن بیا په خپله مقاله کې ویلي دي، چې مخفي په ۱۹۰۸ ع کال له چارسدې نه مډل سکول پاس کړی و چې ښاغلي همیش دا سنه ۱۹۱۰ ع کال راوړې ده [۱۳] ځینو مآخذو کې راغلي دي چې په ۱۹۱۰ ع کال کې دی په ایډ ورډ کالج کې شامل شوی و او ورپسې اګرې او بیا د دیوبند په دارالعلوم کې داخل شوی دی. په دغو دوو دیني او اسلامي مدارسو کې یې تر دیني زده کړو وروسته د خپل تره په ترغیب انټرنس هم پاس کړ. د لوړو منابعو یادونې زیاتره ګډوډې، د سنوغلطۍ

---

[۹] پښتانه لیکوال، لومړی چاپ، ۱۱۱ مخ.
[۱۰] خلیل، همیش: پښتانه لیکوال، دوهم چاپ، پبلك آرټ پریس، پېښور، ۱۹۶۱، ۲۲مخ.
[۱۱] بختاني، عبدالله: پښتانه شعراء، څلورم ټوك، پښتو ټولنه .کابل، دولتي مطبعه، ۱۳۵۷ ه ش.، ۱۱۵۳– ۱۱۵۴ مخونه.
[۱۲] غمګین. محمد اشرف:د هشنغر ادب، هشنغر پښتو ادبي ټولنه. پېښور، ۱۹۸۰ ع، ۱۴۱ مخ.
[۱۳] د سلیم یاده شوې مقاله، ۹۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د معلوماتو ضعف لري. د مخفي د رسمي زده کړو په باب ډېره منظمه يادونه د ښاغلي شلمان ده او دده د يادونوله مخې لوړې زياترې يادونې نا سمې خېژي. د ده د خبرو ترجمه داده: " فضل محمود مخفي په ۱۸۹۸ م کال د سيمې د ښوونځي له اتم ټولګي فارغ شو. په ۱۹۰۰ م کال کې يې د پېښور له اسلاميه هاى سکول څخه ميټرك وکړ؛ بيا يې د پېښور په ايډورډز کالج کې داخله واخيسته. په ۱۹۰۲ع کال کې چې مخفي د کالج د دويم کال متعلم و، دده تره مولانا شبېر محمد چې دا وخت د هندوستان د اګرې د اسلاميه دارالعلوم مهتمم و او مخفي يې هند ته وغوښت.

مخفي هند ته ولاړ پنځه کاله يې په اګره کې ديني علوم ولوستل او بيا يې تره دى د لوړو زده کړو لپاره ديوبند ته واستوه ... " تر ۱۹۱۰م کال پورې ده په هند کې عالي ديني زده کړې وکړې او سياسي شعور يې وده وموند. حال داچې د مخفي په باب زيا تره پښتو منابع وايي چې ده په ۱۹۱۰م کال له چارسدې منځنى ښوونځى پاس کړ.

د منبع پوهنې د اساساتو له مخې د مخفي د زده کړو په باب د ښاغلي شلمان خبرې ځکه ماته باوري ايسي چې ده دا خبرې د مخفي د کورنۍ له غړي فتح الرحمن سره د مرکې او د مولانا سيد محمد ميان د (تحريك شيخ الهند) د کتاب د ۱۹۹۱م کال د لاهور چاپ په حواله کښلي دي.

مخفي چې هر څومره رسمي زده کړې وې هغه يې کړې دي، اما دده د علمي شخصيت په رشد کې دده کورنۍ تعليم او هم کليوال نصابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعلیم، له عربي او د فارسي ژبو او اسلامي معارفو سره اشنایي لوی پدل لرلی و.

زبان دان مخفي:

فضل محمود مخفي د خپل سر شار استعداد له امله له خپلې مورنۍ ژبې پښتو سربېره، په مسلم ډول په څو نورو ژبو پوهېده.

اروابناد باچا خان (۱۹۸۸ع مړ) د خپل کتاب زما ژوند او جدوجهد یو ځای د مخفي د زبان دانۍ په خصوص کې کښلی دي: " څه وخت چې انګرېزانو د فارس په خلیج کې آزاده بندرګاه جوړه کړه چې هلته به یې عربو باندې د ترکو په مقابله کې توپك، تمانچې، کارتوس او نورې وسلې په ډېره ارزانه راوړلې او د پښتنو قبایلو کې به یې خرڅولې. انګرېزانو چې د پښتنو قبایلو سره دا وسلې ولیدې حیران شول چې دوی دا وسلې د کومه راوړې؟ چې تجسس یې ورپسې وکړ ورته معلومه شوه چې دا د خلیج فارس نه د ایران او بلوڅو له لارو افغانستان او د پښتنو قبایلو ته راوړل کېږي.

نو انګرېز دې خواته د وسلو مخنیوي لپاره په خلیج فارس او د هغه په غاړو کې د ګرکسن په مشرۍ یوه څوکۍ مقرره کړه. ددې څوکۍ یو داسې سړی په کار و چې هغه په انګرېزي، پښتو، عربي او فارسي پوهېږي. د مخفي صاحب څلور واړه ژبې زده وې، دی یې هلته د ځان سره انټر پریټر (ترجمان) لګولی و" [۱۴]

---

[۱۴] عبدالغفار: زما ژوند او جدوجهد، کابل، دولتی مطبعه، ۱۳۶۲ هـ ش ۶۴-۶۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما ښاغلی سلیم په خپله مقاله کې پدې باب څه زیات لیکلي دي: " د هغه خواهش و، چې د دنیا هر علم زده کړي او دې خواهش هغه ته وروستو په جرمني، انګرېزي، عربي، پارسی او ازبکي ژبو عبور عطا کړو. اردو او پښتو خو يې هسې هم زده کړې وه. د مولانا ابوالکلام آزاد سره د مینې له کبله یې لږ ډېر بری په بنګالۍ هم موندی وو..." [۱۵] او استاد رښتین بیا کښلی دی چې مخفي په عربي، اردو او پارسي ژبو کې د قلم خاوند و (نومیالي پوهان ۹۳ مخ).

دده د ژبان دانۍ په خصوص کې لوړ نظریات تر زیاته حده صادق ایسي او دا ځکه چې که دده څو ژبې نه وای زده، نو نه به انګرېزانو ترجمان لګولای وای، او نه به په کابل کې د انیس د اخبار په اداره کې ترجمان مقرر شوی و.

سملاسي موږ ته دده پښتو او پارسي آثار معلوم دي؛ په انګرېزي ژبه دده د شاعرۍ خبرې هم شوې دي. ښاغلي شلمان یې یو اردو اثر هم ښوولی دی. مخفي پر یادو شویو ژبو د پوهېدو تر څنګه پر ځینو دغو ژبو کې شعر ویلای او قلم چلولای شوای.

---

۱۵ د سلیم یاده شوې مقاله، ۹۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفرونه، ملا زمتونه او مبارزه

(۱) سفرونه:

پښتو تذکرو او د مخفي په باب د ځينو څېړنو له مطالعې دا راوزي چې مخفي افغانستان د پښتونخوا ډېرو سيمو، عربو او هندوستان ته سفرونه کړي دي. هندوستان ته يې لومړی سفر د زده کړې او تعليم په نيامت و. تر تحصيل وروسته چې د پښتونخوا سيمو، قبايلي زمکو، افغانستان، عربو او هندوستان ته يې کوم سفرونه کړي دي يا د ملازمت په غرض وو يا د سياسي مبارزې او يا هم د روزګار د موندلو لپاره.

کابل ته د مخفي لومړی سفر له هغه وفد سره يوځای و چې د ترنګزو حاجي صاحب د اميرحبيب الله خان (۱۳۸۱ - ۱۳۳۷ هـ ق) په وخت کې افغانستان ته لېږلي و. خو کابل ته د مخفي د لومړني سفر د وخت په باب د ښاغلي همېش په ليکنو کې راغلي دي: " کال ۱۹۱۹کې مولانا عبيدالله سندهي سره د ذاتي تعلقاتو په بنا يې اعليحضرت غازي امان الله خان مرحوم ته رسايي وشوه (پښتانه ليکوال ۲۳ مخ) ده بيا ويلي دي چې د افغانستان د استقلال په لومړني جشن کې يې د اعليحضرت غازی په اصرار د غلامۍ خلاف فی البديهه تقرير وکړ او ورسره يې دا هم زياته کړې ده چې مخفي مرحوم دغه وخت د افغانستان د روښانفکرانو په اعتدال پسنده ډله کې شامل شو. د ښاغلي همېش له ليکنو ښکاري چې مخفي لومړی ځل د اعليحضرت امان الله خان په وخت کې کابل ته تللی دی. اما د مخني سند د همېش خبرې ردوي. د اعليحضرت غازي امان

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله د اقتدار په لومړيو کلونو کې ده په ۱۹۲۰م کال کابل پرېښود او د باجوړ له لارې هشنغر ته لاړ. په ۱۳۰۳ هـ ش کال په پغمان کې جوړه شوې لويه جرگه کې مخفي د باجوړ د قبايلو په نماينده گۍ گډون کړی و[۱۶].

د امان الله خان د باچهۍ وروستيو کلونو کې چې د ده پر ضد توطيې شروع وې مخفي بيا کابل ته ولاړ (د شلمان مقاله ۴۲مخ).

کابل ته د اروابناد مخفي د سفرونو په ارتباط استاد رښتين کښلي دي چې مخفي پنځه کاله د خالونو په مدرسه کې و. مگر د دير د نواب شاه جهان او مخفي تر منځ څه خوابدي پيښه شوه. نواب دغه مدرسه بنده کړه او مخفي د دير له علاقې څخه وايستل شو . نو د پښتنو او خپل قوم د خدمت په نيت کابل ته راغی، دلته څه موده پاتـه شو پـه دې کې د ۱۳۰۷هـ ش کال اړودوړ پيښ شو. په دې وخت کې له خپلې کډې سره لوگر ته ولاړ او هلته د مولوي فضل ربي صاحب په ځای کې ديره شو..... بيا د باجوړ سالارزو ته لاړ.

د امان الله خان د پاچهۍ په وروستيو وختو نوکې په کابل کې د مخفي د استوگنې په باب د استاد رښتين او شلمان خبرې سره نژدې دي. او له دغو بيا نو او اسناد وښکاري چې دا عليحضرت امان الله خان د اقتدار په دوران کې به مخفي څو ځله کابل ته تللی وي.

د اعليحضرت غازي محمد نادر شاه شهيد (رح) (۱۳۰۸- ۱۳۱۲ هـ ش) په دوران کې په ۱۳۰۹ هـ ش کال مخفي بيا کابل ته راغی او د انيس په اداره کې ترجمان مقرر شو؛ کوم مطالب چې دده په امضا د هغه وخت

---

[۱۶]. ککشکي،برهان الدين:رويداد لوی جرگۀ دارالسلطنۀ کابل،مطبع سنگی وزارت حربيه، ۱۳۰۳هـ ش، ۴۴۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انيس کې چاپ شوي دي. په هغو مضامينو کې دده له نامه سره په څنګ کې د (ترجمان اداره) کلمات لګېدلي دي.

مسقط ته دسفر په باب خو يې موږ دمخه د ارواښاد باچا خان بيان ولوست؛ هندوستان ته دويم سفر يې د کورنۍ د غړيو د ليدو او هم له ځينو سياسي مشرانو سره د خبرو او ليدنو کتنو لپاره و. دغه راز ښاغلي بريالي باجوړي په خپله مقاله کې د خان عبدالغني خان په حواله کښلي دي: "پر ۱۹۴۵م کال زه د اسمبلۍ ممبر وم او په ډهلي کې وم چې دی (مخفي) ماته راغی او ما ته يې وويل چې زه اوه بال بچ لرم او د سکول په معاش مو ګوزاره نه کېږي، غواړم چې اسام ته لاړ شم او هلته پيش امام شم؛ دومره عايد به کېږي چې ګوزاره مو پرې وشي ما ورسره اسام ته په تلو کې مرسته وکړه او دی خپلې کورنۍ سره اسام ته لاړ...."[17] اسام ته دمخفي دتګ او سفر همدا يو روايت موږ ته رسېدلی دی. بله منبع کې پدې باب څه نه مومو.

(۲) وظايف:

د مخفي لومړنۍ رسمي وظيفه په مسقط کې وه. چې د زبان دانۍ په وجه انګرېزانو دی د ترجمان په توګه په خپل سفارتي مشن کې واخيست (زما ژوند او جدوجهد، ۶۵مخ).

[17] باجوړی، بريالی: د پښتونخوا نامتو شاعر او مبارز فضل محمود مخفي،کابل مجله، د ۱۳۶۶ هـ ش، کال ۳-۴ ګڼه، ۹۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي اداره کې د ارواښاد مخفي لومړنۍ او وروستنۍ وظیفه همدا وه. په دې باب د ارواښاد عبدالاکبر خان اکبر (۱۸۹۹ - ۱۹۷۷ع) بیان هم دکتو دی، ده ویلي دي:

"مسقط ته فرنګیانو د افریدو د ټوپکو راوړو په سلسله کې لیږلی و، په ۱۹۱۴ کې ده هم نوکري پرېښوده او د حاجي صاحب سره په هجرت لاړ..."[18]

وایي کله چې د اعلیحضرت امان الله خان غازي په دوران کې (۱۳۳۷ - ۱۳۴۷ ه ق) دی په کابل کې اوسېده، نو د استقلال په لېسه کې ښوونکی و. دا خبره ښاغلي حافظ په خپله یوه مقاله کې کړې ده، بل چا په دې باب څه نه دي ویلي.

دده بله رسمي وظیفه په کابل کې د انیس د ورځپاڼې ترجماني وه، خو ښاغلی نصرالله حافظ په خپله مقاله کې دا هم لیکلي دي: "کله چې په نادر شاهي عصر کې دی بېرته له کابله خپلې سیمې ته روان و" جلال آباد ته ورسېد، د اتحاد مشرقي مدیر ترې خبر شو او ورپسې ورغی، د اتحاد مشرقي په اداره کې کاپي نویس او د میاشتې په ۲۵ روپو نوکر شو"[19]

دا خبره هم له ښاغلي حافظ پرته په بل سند کې زما تر سترګو نه ده تېره شوې. ښاغلي سلیم په خپله مقاله کې لیکلي دي چې مخفي په خپله سیمه کې دالهلال د خبریال په توګه کار کاوه، د جهاد او د ملي مبارزو خبرونه به یې الهلال ته استول. دا خبره ښاغلي شلمان هم اخیستې ده. د فتح الرحمن د

---

[18] اکبر، عبد الاکبرخان: د روسی ترکستان او افغانستان سفرنامه، پېښور، حمیدیه پریس، ۹ مخ.

[19] حافظ، نصرالله: ارواښاد مولانا فضل محمود مخفي، د آزادۍ د بلې ډیوې پتنګ، آواز (مجله ۱۳۵۷ ه ش، ۱ ګڼه ۳۲ مخ.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصاحبې پر بنسټ مولوي مخفي يو وخت د Indian Text book bourd غړی و. يو ورځ د بورډ د نورو غړو مخ ته ده د درسي کتابونو په باب په انګرېزي ژبه خپل نظر بيان کړ. د بورډ ډايريکټر مولوي حافظ عبدالمجيد او معاون يې شاه- عالم خان حيران شول. دوی مخفي سره له مشورې پرته د هند حکومت ته پېشنهاد وکړ چې مولوي مخفي ته دې د دهلي يونيورستي له خوا د M.A افتخاري ډګري ورکړل شي. مګر مولوي مخفي دا افتخاري ډګري ونه منله..."

(د شلمان مقاله۴۴ مخ)

له دغو ملازمتونو پرته ده د خپل ژوند زياته برخه د خپلو خلکو بچو ته په تعليم او د دوی په روزنه تېره کړې ده. د مدرسو په جوړولو کې يې برخه اخيستې د مدرسو د سر پرستۍ او په ډېرو مدرسو کې يې د تدريس چارې سرته رسولي دي.

د مدرسو له نهضت سره مرسته:

د شلمې پېړۍ په دوهمه لسيزه کې چې د پښتونخوا په سيمو کې له استعماري طاقتونو سره مبارزه پيل شوه. ددې مهال د مبارزې سرلارو دا محسوسه کړې وه چې تر ټولو دمخه بايد په خلکو کې ملي او سياسي شعور را ويښ کړي او نوی نسل بايد په استعمار ضد روحيه ورزوي او د آينده مبارزې لپاره، په ملي او سياسي شعور سمبال يو لښکر را برابر کړي چې د خلکو په ويښولو، خپلو حقوقو ته د دوی د متوجه کولو او له ناوړه رسومو او دودونو سره د مبارزې په هڅو او کوښښونو کې د دوی مرستندوی وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې هدف د تحقق يوازينۍ لار دا وه چې ځوان نسل با سواده شي او زده کړه وکړي او د وخت له شرايطو سره سم بايد مدرسې ورته جوړې کړي.

که څه هم د پښتونخوا په سيمو کې د مدرسو جوړولو نهضت د انجمن اصلاح الافاغنه تر تأسيس دمخه پيل شوی و، خو کله چې دا انجمن جوړ شو، نو اساسي توجه يې د پښتنو د باسوادولو او له دوی سره د تعليم د شوق پيدا کولو ته مبذول کړه. د انجمن اصلاح الافاغنه د وظايفو په لومړۍ ماده کې راغلي وو:" په قوم کې د آزاد اسلامي تعليم شوق پيدا کول... [20]

کله چې باچا خان د حج او منځني ختيځ له سفره بېرته را وګرځېد، نو يې تعليمي مسايلو ته زياته توجه وکړه. د ښوونځيو شمېر يې زيات کړ او د اتمانزو آزاد سکول کې د وطن بچو د روزنې کار په ښه زور شور کې شروع شو او د ديني علومو تر څنګه به شاګردانو ته عصري علوم هم ښوول کېدل او د پښتونخوا له ليرې سيمو په زياته له قبايلي سيمو نه به هلکان د زده کړې لپاره دې ښوونځي ته را تلل[21]. اما مخفي د استاد رښتين د بيان مطابق لومړی ځل د ګُدر په مشهور دارالعلوم (تأسيس ۱۹۱۰ م) کې له مولوي تاج محمد خان (۱۳۴۴هـ ش مړ) سره مدرس مقرر شو.

(نوميالي پوهان ۹۳ مخ).

---

[20] رفيع، حبيب الله: ژبپالنه- پښتو ټولنه- کابل، آريانا مطبعه، ۱۳۶۱ هـ ش، ۱۲۵ مخ.
[21] خان عبدالولی خان: باچا خان او خدايي خدمتګاري، چاپ ځی، پېښور، ۱۹۹۳ع، ۶۷- ۶۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ترنګزو د حاجي صاحب زوی فضل شاه باچا هم د ګدر په دارالعلوم د مخفي د تدريس خبره تاييد کړې ده.[۲۲] ده د خپل جدوجهد او ژوند په دوران کې په ډېرو نورو مدرسو کې هم د تدريس چارې پر مخ بيولې دي؛ په لکړو نومي ځای کې چې د مجاهدو ډلو له خوا کومه مدرسه قايمه شوې وه، په دې مدرسه کې هم ده له تاج محمد خان او مولوي شنکر ګل صاحب سره يوځای شاګردانو ته سبقونه ښودل.

کله چې دی په دير کې اوسېده، نو په خالونو نومي سيمه کې يې مدرسه جوړه کړه او د استاد رښتين د وينا مطابق پنځه کاله ده دا مدرسه وچلوله.

وايي: په ډېره لږه موده کې د دير د خالونو د مدرسې د شاګردانو شمېر (۶۰۰) ته ورسېد. (د شلمان په مقاله کې داشمېر ۴۰۰ ښوول شوی دی) د ملکنډ پوليټکل ايجنټ چې د پښتنو د بيدارۍ ضد و، نو يې د دير نواب ته وليکل چې له تعليم سره ډېر مشکلات تړلي دي او هر وخت د انګرېز حکومت ته مشکلات پيدا کولی شي او ښايي تا ته هم مشکل ايجاد کا، نو پکار دي چې دا ښوونځی بند کړې. له پوليټکل ايجنټ سره له دې ملاقاته وروسته د دير نواب دا مدرسه بنده کړه. کله چې د اعليحضرت امان الله خان له سقوط سره سم دی له کابله ووت او له لوګره باجوړ ته لاړ، نو په ډنډ نومي ځای کې يې هلته يوه مدرسه جوړه کړه او کابل ته تر دوهم ځلي راتګه پورې هورې و. (نوميالي پوهان ۹۵ مخ).

---

[۲۲] رښتين، پوهاند صديق الله: د مهتمم ژوند، يونيورسټی بك ايجنسی، پيښور، ۱۹۸۸ع ۱۵ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوځای راغلي دي چې په ۱۹۳۴ ع کال مخفي د اتمانزو په های سکول کې ښوونکی و. ښاغلی شلمان دا کال ۱۹۳۵م ښوولی دی. استاد رښتین بیا ویلي دي چې دی د رځړو په اسلامي سکول کې د عربي او انګرېزي ژبو معلم و تاکل شو او دیارلس - څوارلس کاله عمر یې په معلمۍ کې تېر شو. د ماسترعبدالکریم د وینا مطابق په ۱۹۴۶ع کال کې د دیر نواب بیا دی وغوښت او د دیر سکول یې ورته حواله کړ.

ښاغلي سلیم په خپله مقاله کې دا خبره ښه پسې روښانه کړې او لیکلي یې دي: " د مخفي صیب وراره چې د هغه زوم هم دی ماسټر فتح الرحمن په دغو ورځو کې د دیر د نواب زوی (خان جندول شهاب الدین) استاد و. هغه نواب ته سفارش وکړ او مخفي صیب له یې پرې دیر کې ځای ورکړو. دلته یې په یو سکول کې هیډ ماسټر مقرر کړو... " دا خبرې د مخفي د هغه لیك له مخې هم ثابتېږي چې د ښاغلي فضل زمان شلمان په کتابخانه کې ساتل کېږي. ښاغلي شلمان د مخفي په باب د خپلې انګریزي مقالې یو ځای لیکلي دي: د (۱۳۶۶هـ ق د ربیع الاخر ۴ مه/ د ۱۹۴۶ م کال د مارچ ۸ مه) د دیر دنواب په ستاینه کې د مخفي ویلی شعر- کله چې نواب دیر ښارته راغی- د ښوونځي د اداري هیئت له خوا هغه ته وړاندې شو. مخفي د همد غه ښوونځي هیډ ماسټر و. همدا ډول خبرې د ښاغلي ننګرهاري په مقاله، د همېش خلیل په پښتانه لیکوال او پښتانه شعراء کې هم راغلي دي. چا لیکلي چې دیر ته د ببرته تګ په وخت کې د دیر سکول ور حواله شو، چا ویلي هیډ ماسټر شو او چا ویلي اول مدرس شو. کله چې د ۱۳۶۶ ه ش کال په قوس کې په کابل کې د مخفي سیمینار جوړ شو، نو دغه خبرې په هغه سیمینار کې هم وشوې. د پښتو ژبې منلی لیکوال او انقلابي شاعر ښاغلي اجمل خټك وویل چې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبره سمه نه ده ځکه دیر نواب ګرد سره له علم سره آشنا نه و، نو په دیر کې سکول له کومه شو؟ ما هلته د دغه مشر ادیب پر وړاندې څه ونه ویل، خو په دی ارتباط اسناد مې بیا په جرګه مجله کې خپاره کړل [۲۳]

له لوړو منابعو سربېره د ښاغلي شلمان په مقاله کې د مخفي د تدریسي چارو په باب منظمې خبرې راغلې دي چې ځینې یې نوې دي او ځینې یې پخوانۍ زما تراستفادې لاندې منابعو کې هم راغلې دي. خوشنګه چې یو تسلسل لري په لنډیز یې دلته را اخلم:

شلمان راوړي دي:"کله چې مولوي مخفي له هنده بېرته را وګرځېد، نو دی د مردان د ګُدر په دارالعلوم کې مدرس و. بیا یې د مومندو په غازي آباد کې ښوونځی جوړ کړاو هلته یې د ښوونکي په حیث وظیفه اجرا کوله. کله چې (۱۹۳۵م) دی د اتمانزو په آزاد سکول کې ښوونکی و، نو د هغو ښوونځیو د لیدلو، سرپرستۍ او تدریس لپاره هم ورته، چې یې په باجوړ او مومندو کې جوړ کړي وو. دغو سیمو ته یې تګ راتګ درلود.

له لوړو ټولو بیانونوڅخه موږ دا نتیجه را اخلو چې تر زده کړو وروسته چې مولوي مخفي کوم وظایف اجرا کړي، ځینې یې د ترجمانۍ کارونه وو او نور زیا تره تدریسي وو. ځکه ده د وطن د بچو له روزلو سره د زړه مینه درلوده، د علم او پوهې ترویج یې د سیاسي او ملي اهدافو د تحقق لپاره یوازینۍ لاره بلله او د ژوند تر پایه د تدریس په چارو مشغول پاتې شو.

---

[۲۳] هیوادمل، زلمی: د اروانباد مخفي په باب د پښتو تذکرو د لیکنو کره کتنه، جرګه (مجله ۱۳۶۸ هـ ش، ۱ ګڼه، ۷۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳) سیاسي مبارزه او مخفي:

د مخفي او دده د اصلاح طلبو او مبارزو ملګرو: له ده د مشرانو او کشرانو، د ژوند او مبارزې یو هدف دا و، چې د ملك د آزادۍ لپاره د مبارزې (جدوجهد) تر څنګه د پښتنو د اصلاح، روزنې او په پوهه د دوی د سمبالتیا لپاره هم کار وکړي. د همدغو مفکورو په رڼا کې چې به چېرې مخفي او دده د جدوجهد د لارې ملګری تلل، نو به یې هورې د مدرسو د جوړولو او د خلکو د تنویر کار هم کاوه. په مخنیو برخو کې تاسې د مدرسو په جوړو لو او د تدریس په چارو کې د مخفي دسهم بحثونه ولوستل. ددغو مدرسو جوړلو موخه سیاسي هم وه او فرهنګي هم. په مدرسو کې د تدریس له کارونو سربېره، مخفي د خپل ژوند زیاتره برخه په سیاسي هلو ځلو او د ملك د آزادۍ په لاره کې په مبارزه تېره کړې ده.

هغه وخت چې مخفي نړۍ ته سترګې پرانیستې، د هند په نیمه وچه او د پښتونخوا پر سیمو انګرېزي استعمار خپلې منګولې ښخې کړې وې او هغه د ښاغلي سلیم خبره: " مخفي صیب د غلامۍ په زنځیرونو تړلي ماحول کې سترګې پرانستې، دا هغه ورځې وې چې د هندوستان هواګاني به د انګرېزانو په حکم چلېدي". په دغسې شرایطو کې مخفي وزوکېد، لوی شوی او مدرسې ته لاړ او د سر په سترګو یې د پردو واکمنې ولیدله، نو د پردو د حکومت پر وړاندې له ده سره نفرت د تعلیم په زمانه کې پیدا شوی و او کله چې دیوبند ته لاړ او هلته له مولانا محمود الحسن او نورو سره آشنا شو او د عملي مبارزې لپاره یې له حزب الله سره تړون ومونډ نو د مبارزې روحیه یې نوره هم پیاوړې شوه. (پښتانه لیکوال ۲۳ مخ)

www.meiltarik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي شلمان هم په خپله مقاله کې (د تحريك شيخ الهند) پـه حوالـه ليکلي دي چې مولانا مخفي د شيخ الهند (مولانا محمود الحسن) له ډېرو ښو او ده ته نژدې شاگردانو څخه و او د ده په مشوره حزب الله تـل تـه ولاړ. دبريتانوي هندو د حکومت په يوه سند کې هم دی د محمود الحسـن لـه پيروانو څخه گڼل شوی دی.

په پښتونخوا کې هم د ترنگزو د حاجي صاحب په مشرۍ ځينو علماوو او مشرانو د انگرېزانو خلاف څه حرکتونه شروع کړي وو.

شيخ الهند پـه ۱۹۱۰م کال د مخفي پـه شمول يـو هيئت لـه هنده دې سيمې ته را ولېږه او دا يې غوښتل چې د پښتنو مشرانو سره روابطه قـايم شي، په دې حساب د انگرېزي استعمار پرضد د مخفي عملي مبارزه لـه همدغه کاله پيل شوې ده.

د حزب الله پـه بـاب د استاد عبدالحی حبيبي توضيح زمـوږ د لـوړ تيسـس لـه ثبوت سره مرسته کـوي. (ترجمـه): " دا د بريتانيـا تـر واکمنـۍ لاندې پـه پښتنو کـې لـومړنی سياسـي او اصـلاحي حرکـت او د سياسـي بيداری پيل و.

دا حرکت د ترنگزو حاجي صاحب (فضل واحد) او دده ملگـري مولـوي عبـدالعزيز اتمـانزی (۱۹۳۴ م مړ) شـروع کـړ. دغـه جميعـت اصـلاحي او سياسي مرام درلود، مولانا سيف الرحمن الکوزي (۱۲۵۹- ۱۳۶۹ هـ ق) مولوي فضل ربي (۱۳۲۵هـ ش مړ. لـوگر) د پښتو شـاعر فضـل محمـود-مخفي (۱۹۴۷ م مړ) ددې حزب سرلاری وو. حزب الله دوه مرامه درلـودل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول د خلکو اجتماعي اصلاح... او دوهم د آزادۍ د حاصلولو کوښښ او د جهاد تعمیم... "[۲۴]

اما ارواښاد باچاخان په دې باور دی چې په مسقط کې د انګرېز په سفارتي مشن کې ترجماني دده د سیاسي شعور په را ویښولو او په ده کې د قامي جذبې په پیداکولو کې خاص اغېز درلودلی دی. د باچا خان نظر په خپل ځای سم دی، ځکه کېدای شي، هغه ملي سیاسي شعور چې د مخفي په مغزو کې د تحصیل په زمانه کې را ویښ شوی و، د دې نوکرۍ پر مهال به یې نوې غزونې کړې وي او په عملي سیاسي جدوجهد کې به یې لاشور او زور پیدا شوي وي او لکه څنګه چې دمخه د ارواښاد اکبر په یادونو کې راغلل چې ده په مسقط کې د انګرېزانو نوکري پرېښوه او د قوم خدمت ته یې ملا وتړله.

کله چې ده د انګرېز نوکري پرېښوده، نو د خپلې سیمې له مبارزانو او قومي مشرانو سره یې روابط زیات شول چې په دې ډله کې مورږ د ترنګزو حاجي صاحب فضل واحد (۱۸۳۲ - ۱۹۳۷ع) مولوي عبدالعزیز، مولوي تاج محمد او فخر افغان باچا خان نومونه یادولای شو.

دا د ۱۹۱۴ ع کال شاوخوا زمانه وه چې مخفي په ممتد ډول عملي جدوجهد پیل کړی و. د قوم د ویښولو او پوهولو په لاره کې یې له نورو قوم پرستو سره اوږه په اوږه مبارزه کوله.

---

[۲۴] حبیبی، عبدالحی: جنبش مشروطیت در افغانستان، سازمان مهاجرین مسلمان افغانستان، پشاور، ۱۳۷۷.ص ۱۰۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروابناد ماستر عبدالکريم د مخفي له خولې ليکلي دي: " مخفي صاحب به ماته کيسې کولې چې مونږ به چرته د خبرو اترو لپاره يوځای کېدو، نو د باچا خان د کور لارې اړخ ته يوه وړه کوټه فخر افغان زمونږ لپاره بيټهك کړې وه، ددې کوټې ورونه به مونږ دننه نه پورې کړه، باچا خان به غني په غېږ کې د کوره را ووست، دی به په قالين ستونې ستغ پروت و، لتې به يې وهلې، غټه ګوته به يې رودله او مونږ به د قام وير کاوه او چې چرته به ما نوی نظم اوروو، نو غني به راته شنې سترګې اړولې او خندل به يې.... "

د ترنګزو حاجي صاحب د انګريز خلاف د جهاد لپاره د قبايلو د وينښولو په منظور آزادو سرحدونو ته هجرت وکړ، نو د مهاجرانو په دې ډله کې له حاجي صاحب سره، مخفي صاحب، مهتمم صاحب (مولوی تاج محمد) مولوي عبدالعزيز صاحب هم ملګری وو (زما ژوند او جدوجهد، ۱۰۹ مخ) د استاد رښتين په مقاله کې د نورو نومونو تر څنګه د مولوي سيف الرحمن (۱۳۲۸ هـ ش مړ) نوم هم شامل دی (د رښتين مقاله، ۹ مخ).

د افغانستان نوميالی مؤرخ اروابناد مير غلام محمد غبار (۱۳۵۶هـ ش مړ) په خپل مشهور اثر افغانستان در مسير تاريخ کې د افغانستان په سرحدي سيمو کې د مخفي او نورو ملي مبارزانو مثبت کردار ته ځينې بنې اشارې لري. ده ليکلي دی چې کله په ۱۹۱۴ ع کال نړيوال جنګ پيل شو، د افغانستان په سرحدي او آزادو ولاياتو کې د انګرېزانو پرضد سياسي، نظامي فعاليتونه شروع وو. ملي مشران، لکه اخونزاده فضل محمود او د ترنګزو حاجی صاحب او نور په عملي جدوجهد مشغول وو

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دوی تـه بـه مـالي امـداد او هدايتونـه د اميـر حبيـب الله ورور نايـب السلطنه سردار نصرالله خان او د ده مامورينو ورکول[۲۵]

ښاغلي شلمان پـه خپلـه مقالـه کـې راوړي دي چـې د ترنګـزو حـاجي صاحب د ۱۹۱۹ م کال د جون ۳۰ مه د مولوي مخفي پـه ګډون يوهيئـت کابل تـه ولېږه چې لـه سردار نصرالله خان سره د انګرېز ضد ستراتيژي هماهنګه کړي او خپل ورور اميرحبيب الله خان وهڅوي، څو د انګرېـز پـر ضد د جنګ جبهه پرانيزي. سردار نصرالله خان د حاجي صاحب لـه نهضت او جدو جهد سره دلچسپي درلوده، د وسلو او پيسـو مرسـته يـې هـم کولـه. هيئت کابل تـه ولاړ ملاقاتونـه يـې و کـړل خو لـه مولانـا عبيـد الله سـندهي سره اوسېده.

(۴۱ مخ).

مولوي مخفي لـه کابلـه د سردار نصرالله خان لـه يو پيغام سره بېرتـه راستون شو او د۱۹۱۶ م کال د جولای مياشت کې يې د ترنګزو لـه حـاجي صاحب سره وليدل.

ويل کـېږي چـې مولـوي مخفـي بېرتـه بيـا کابـل تـه ولاړ او پـه کابـل کـې پاتې شو او ددې ځای په سياسي سرګرميو کې محشـور و او د يـو روايـت لـه مخـې د اعتـدال پسـندو پـه ډ لـه کـې شـامل شـو او د مولانـا عبيـدالله سـندهي پـه وسـيله يـې امـان الله خـان تـه رسـايي وشـوه (پښـتـانه ليکوال ۲۳مخ).

---

[۲۵] غبار، مير غلام محمد: افغانستان در مسير تاريخ، چاپ دوم، رياست نشرات وزارت اطلاعات و کلتور، مطبعه طبع کتب، کابل ۱۳۷۰ ه ش، ص ۴۶۰ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښاغلي شلمان په شمول د پښتونخوا ځيني مشران او کشران ليکوال د افغانستان د هغه وخت په سياسي نهضتونو او د امير حبيب الله خان د قتل په پېښه کې مولوي مخفي هم شامل ګڼي او وايي چې مخفي د افغانستان پاچهۍ ته د امان الله خان د رسېدو او عروج پلوی او د ده حامي و. (د شلمان مقاله ۴۱مخ) مګر په افغانستان کې چې د سياسي نهضتونو په باب کوم کتابونه ليکل شوي په هغو کې زه د مخفي په نوم نه يم پېښ شوی او يا هم چې د امير د قتل د ماجرا په باب ليکلي آثار زما له نظره تېر شوي. پدې ماجرا کې د مخفي ذکر چانه دی کړی. پدې باب له متاخرو تاريخي کتابونو څخه د مير محمد صديق فرهنګ افغانستان در پنج قرن اخير د ۲جلد صص ۴۷۷-۴۸۰ د امير قتل ماجرا راغلې خو د مخفي نوم پکې نشته. شلمان په خپله مقاله کې زياته کړې ده چې امان الله خان په کابل کې د او سېدونکيو هندي انقلابيونو له ډلې څو تنه، د خپلو مشاورينو په توګه غوره کړل چې مولوي مخفي هم پکې و.

مخفي په ۱۹۲۰ م کال له کابله د باجوړ له لارې هشنغر ته راغی او دلته يې له باچا خان سره د خپلې سيمې د سياسي، اجتماعي او تعليمي وضعې په باب اوږده بحثونه وکړل. ځيني څېړونکي په دې عقيده دي چې د همدغو بحثونو په نيتجه کې باچاخان او ملګرو انجمن اصلاح الافاغنه تاسيس کړ چې عمده اهداف يې د تعليم عامول، له بې ځايه رسومو او عنعنوسره مقابله او د خلکو وينبول وو.

(دشلمان مقاله، ۴۱ مخ)

مګر اروا ښاد باچاخان په خپل اثر (زما ژوند او جدو- جهد) کې د ټولو هغو کسانو نومونه راوړي دي چې انجمن اصلاح الافاغنه د جماعت

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

او آزاد سـکول پـه تاسـیس کـې د ده ملګـري وو. د دواړو موسـسـو پـه موسسـینو کې د مولـوي مخفي نـوم نشـته (زمـا ژونـد او جدوجهـد دویم چاپ ۱۷۰مخ) خو د محمد اکبر خادم له یوه نظمه- چې وروستیو بحثونو کې به یې بیان را شي ښکاري، چې مولـوي مخفي د انجمن پـه اعضاوو کې شامل و.

مولـوي مخفي ښـورانده او ګرځنـده سـړی و. د خپلـو ملـي او سیاسي مبارزې په دوران کې یې پر یوځای تېکاو نه کاوه، کله بـه یـو ځـای او کله بل ځای ګرځېده او هر ځای به یې د خپلو ملي اهدافو د تحقق لپـاره کـار کاوه او زیار یې ایست.

د دیر، سوات او چترال ایجنسي د انګرېزي انتظامیې او د صوبې د نـورو امنیتـي ادارو لـه ځینـو اسـنادو- چـې د ۱۹۲۴م کال پـه بـېلا بېلـو میاشتو کې لیکل شوي- ښکاره شوي چې مخفي په دیر او باجوړ کې څه سرګرمۍ درلودې، خلك یې د انګرېزي تسلط پرضد هڅول. ډېرو دیني علماوو او خلکو یې ملاتړ کاوه. دده دا ډول فعالیتونـه او د مدرسو پالنـه د دوی خوښ نه وو.

د همدې ۱۹۲۴ م کال د مارچ پر۲۲ مه چېف کمشنر H.N.Bolton د دیـر نواب ته د مولوي مخفي د تحریکاتو او هلوځلو په باب یو لیك وراستوی او د دیر نواب په ځواب کې ورته کاږې چې ما مولـوي مخفـي او ملګـري یې دیر تـه لـه ورننوتـو منع کړی دي او بیـا حکم ورکوم چې مخفـي دې خاورې ته داخل نه شي. په نتیجه کې د دیـر نـواب مخفـي ونیـو او انګرېز تـه یـې پـه لاس ورکـړ. مخفـي تـر خلاصـېدو وروسـته بـاجوړ تـه ورغـی او د اعلیحضرت امان الله خان پر ضد له روانو توطیو خبر شـو او دی هـم کابـل تـه ولاړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۲۴ م کال کې یې د پغمان په لویه جرګه کې ګډون وکړ. د ځینو اسنادو له مخې له کابله د امان الله خان تر وتلو او د امیر حبیب الله کلکانی د پاچا کېدو پر مهال هم دی په کابل کې و. له کابله لوګر ته ولاړ او له هغه ځایه بېرته د آزاد سرحد سیمو ته ولاړ. خپل کلی ډند او باجوړ کې اوسېده. د تعلیم د خورولو هڅه او د انګرېزي استعمار ضد پرو پاګنډه یې جاري ساتل.

د مولوي مخفي د سیاسي مبارزې پدې شپو ورځو کې اعلیحضرت محمد نادرشاه د افغانستان پاچا و. اعلیحضرت څو ځله مخفي ته د افغانستان د راتګ بلنه ورکړې وه. بالاخره مخفي په ۱۹۳۱ م کال کابل ته ورغی. له اعلیحضرت سره یې ولیدل. د شلمان د لیکنې مطابق، ده له اعلیحضرت محمد نادر شاه غازي سره د افغانستان، هندوستان او اسلامی نړۍ پراحوالواو او ضاعو بحثونه وکړل او ځینې پېشنهادونه یې هم ور وړاندې کړل. د شلمان د لیکنو مطابق پاچا پېشنهادونه په اهانت سره رد کړل. مولانا کابل پرېښود او له ننګرهاره کامې ته راغی د روحاني شخصیت محمد صاحبزاده سره یې ولیدل.

ښايي داخبره سمه وي چې مولوي مخفي دې له اعلیحضرت سره لیدلي وي. مګر په اهانت دده پېشنهادونه ردول او بیا سملاسي د مخفي له خوا د کابل د پرېښودلو موضوع ما ته سمه نه ښکاري. که به داسې وای نو مولوي مخفي بیا څنګه همدغه مهال په انیس ورځپاڼه کې کار کاوه، په ۱۳۱۱/ ۱۹۳۲م کال دی د انیس ترجمان و.

ښاغلی شلمان د ښاغلي محمد شفیع صابر د شخصیات سرحد په حواله لیکلي دي چې مولانا مخفي د۱۹۳۳ م کال د نومبر په ۸ مه پېښور

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه ورسـېد او لـه سياسـي مشـرانو او شخصـيتونو سـره د رابطـې لـپاره دى هلته پاته و. له شخصيات سرحد څخه چې ما کوم يادښتونه اخيستي دي.

د دغه کتاب د ۵۷۲ مخ د بيان له مخې: په ۱۹۳۴م کال مخفي چارسدې ته راغی، فرنګي ونيو او يو کال بندي شو.

د فتح الرحمن د يـوې مصـاحبې پـه بنـا د ښـاغلي شـلمان پـه مقالـه کـې راغلي دي چې مخفي د ۱۹۳۶ م کال د مارچ په ۲۳مه هندوستان تـه ولاړ. د روړکې د دارالعلوم له مهتمم مولانا عذير ګل او هم مولانا حسين احمد مدني او له مولانا کفايت الله سره يې اوږده ملاقاتونه وشول. په کلکته کې يې د مولانا ابوالکلام آزاد سره وليـدل او پـه ډاکـه کـې يـې حبيب الـرحمن وليد او په حبيب ګنج کې يې له ډاکتـر عبـدالکريم سـره وليـدل. لـه دغـو ټولو لويو شخصيتونو سره دده د خبرو او مباحثو اساسـي موضـوع آزادي وه. په پای کې يې درې هفتې په اګره کې د خپلـې کـورنۍ لـه غـړي صـديق سره تېرې کړې او تـر سـتنېدو وروسـته پـه خپـل کلـي ماڼوګـي کـې مېشـت شو. د تعـيلم د عـامولو او سياسـي بيـدارۍ پـه لاره کـې يـې خپلـو هڅـو تـه دوام ورکاوه.

ښاغلي شلمان په خپله ليکنه د مولوي مخفي د سياسـي فعـاليتونو پـه وروستيو برخوکې دا خبره هم کړې ده چې: مولـوي مخفـي پـدې پـوه شـوي وچې All India Congress د پښتنو په وينه سودا کوي. پدې بـاب هغـه لـه پاچـا خان او نورو مشـرانو سـره اوږده ملاقاتونـه وکـړل او پـه نيتجـه کـې د زلمـي پښتون په نامه يو وسله وال تنظيم جوړ شو او د آزادۍ پـه لاس تـه راوړو کې منظم قوت هم استعمال شو" (مقاله ۴۳ مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـه د ښـاغلي شـلمان مقصـد هغـه زلمـي پښـتون وي چـې د اروانښـاد عبدالغني (۱۹۱۴-۱۹۹۶ م) په مشـرۍ جـوړ شـوی و او د دې تنظـیم د جوړېدو په باب باوري خبرې د اروانښاد باچا خان دي. دی ليکي: «هغـه وخت چې زموږ خلك دميجر خورشيد د دې ارادې او سکيم نه خبر شول. هغوی د خدايي خدمتگارو د حفاظت لپاره نوی جماعت د غني په مشرۍ کې جوړ کړو چې نوم يې (زلمی پښتون) و او پدې کې هغه ځوانان شريك شول چې د چا عقيده په عدم تشد دباندې نه وه او دا يې ويل: چې دا جماعت صرف د خدايي خدمتگارو د حفاظت دپاره دی " (زما ژوند او جد و جهد (دويم چاپ۷۲۶-۷۲۷ مخونه) د دې تنظيم د جوړولو او اهدافو په باره کې چې باچا خان کومې خبرې کړې دي، له هغو څخه دا نه ښکاري چې مولوي مخفي دې د دې تنظيم د جوړولو مشوره ورکړې وي او پدې باب چې باچا خان مرحوم کوم بيان کړی دی هلته د مولوي مخفي هېڅ ذکر نشته.

فضل محمود مخفي د سياسي مبارزې، د تعيلم د عامولو او د خلکو د بيدارۍ د هڅو په لړ کې ډېرې دربه درۍ، هجرتونه او سفرونه،کړاوونه، قيد و بند او نور ډېر مشکلات پر ځان ومنل. شاوخوا ۳۶ کاله ده په افغانستان او آزادو سرحدي علاقو او هندوستان کې د علم او پوهې په خورولو، بچو ته په تدريس، د قام په بيدارۍ او د انګرېز خلاف په عملي مبارزو کې تېر کړل. په آزادو سرحدي سيمو کې يې له انګرېز سره په شوو ځينو غزاوو کې برخه هم درلوده.

استاد رښتين په خپله مقاله کې ويلي دي، چې مخفي د باجوړ او مومندو په غزاګانو کې برخه واخيسته.

www.melitabrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېز خلاف په همدغو غزاګانو کې د شرکت په نتیجه کې دی غازي هم بلل شوی دی. همدا وجه به وي چې ښاغلی محمد ولي ځلمی په خپل کتاب زموږ غازیان [26] کې د اروانباد مخفي لنډ شرح حال راوړی دی او دی یې د غازیانو په ډله کې حساب کړی دی.

د ملي مبارزې په کلونو کې د مخفي ژوند له ډېرو ستونزو او تکالیفو سره مل تېرشو. دی بې وسه و. شته یې نه درلودل، خو عالي همت ورسره و، د خپل ایمان او لوړ همت په زور یې له مصایبو او آلامو سره مبارزه کوله او خپل ملي، وطني او اسلامي مقدس اهداف یې د توري او قلم دواړو له لیارې پر مخ بیول او د ژوند تر پایه یې؛ د دوکتور یا رمحمد مغموم خټک په وینا: " د انګرېز دښمنه سیاست د فعال رکن" [27] په توګه خپل هدف پرې نښود. د وطن د آزادۍ لپاره له خپله سره تېر و، نه یې د انګرېز د پروپاګنډو خیال ساته اونه یې د چا خبرو ته کتل. ښاغلي شلمان په خپله مقاله کې د (who is who in Dir, swat and chtral agency) د ۱۹۳۷ م کال د دهلي چاپ د ۱۵ مخ په حواله لیکلي دي چې انګریزانو دی د بولشویکانو اجنټ باله. (۳۹ مخ). ملي مبارزین او وطني خلک تل د استعمار او د استعمار د ګوډاګیانو له خوا د نورو د اجنټانو په نامه بدنامېږي. څنګه چې مخفي د انګرېز ضد شخص و او ددوی په وړاندې یې مبارزه کوله، نو ځکه یې دی د هغه خلکو اجنټ بللی چې انګرېزان یې

---

[26] ځلمی، محمد ولي: زموږ غازیان، دافغانستان دعلومو اکادمي، کابل، دولتی مطبعه، ۱۳۶۸ هـ ش. ۲۷۲ – ۲۱۳ مخونه.

[27] مغموم خټک. دوکتور یارمحمد: دآزادۍ تحریك او پښتو شاعري، پېښور.۲۰۰۷، ۱۸۷ مخ.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند د نیمې وچې خواته له پیشروی بیریدل؛ خپل مخالفان او ملي مبارزران یې د دوی اجنټان بلل.

د اروانباد ماسټر عبدالکریم لیکنه هم د لوړو خبرو ملاتړ کوي. ده لیکلي دي: " د دیر ریاست په میدان نومي علاقه کې مخفي صاحب دوکړې خان ته د قرآن ترجمه ښووله، دوکړې کې یو مکتب و، د دغه مکتب استاذ په دې خیال چې د دوکړې خان د مکتب استاذي چرته مخفي صاحب ته نه کړي ور، نو یې د دیر نواب ته چغلۍ وکړې چې مخفي صاحب ځای ځای د قوم قوم خبرې کوي او د دی ستا خلاف د بغاوت بندوبستونه تړي. په دغه ورځو کې په قام مین او د قام ربنتینی خادم به باغي ګڼلی شو. نواب صاحب ولګېدو مخفي صاحب یې د ملکنډ پولټیکل ته حواله کړو او هغه هشنغر ته ولېږه، دلته ما په آزاد سکول کې د ځان سره استاذ واغشت، دا ورځې د مخفي صاحب د استاذۍ نه وې، نه هغه ته د لیک لوست څه طاقت پاتې و. ما به تش د باچا خان او حاجي صاحب ترنګزو د یو ملګري په صفت مرسته ورسره کوله... " (د ماسټر مقاله ص۸).

که د مرحوم ماسټر لوړې خبرې په (۱۹۳۵ م) کال پورې تړلې وي نو مخفي خو په دې کال دومره مانده نه و چې د لیک لوست طاقت دې ونه لري. کله چې دی په ۱۹۳۶ م کالي کې هند ته ولاړ له ډېرو سیاسي مشرانو سره یې ولیدل او بیا د بېرته ستنېدو سره سم یې په ماڼوګي کې سیاسي او تعلیمي سرګرمۍ درلودې او په خلکو کې د ماڼوګي ملا په نامه مشهور شوی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کومې خبرې چې مرحوم ماسټر کړې دي، دا بیان کېدای شي د شلمې پیړۍ د څلوېښتمو کلونو په لومړیو څلورو کلونو پورې اړه لري ځکه دا وخت دده ژوند وروستي کلونه هم وو، د فضل معبود مرګ هم ډېر کړولی و د زماني ناخوالو هم. نو د ماسټر په قول په دغسې احوالو او اوضاعو کې بیا طبیعي ایسي چې دا وخت به نو د د استاذۍ نه وو.

د مخفي وروستی ژوند:

د مخفي د وروستي ژوند په باب معلومات شته خو ګډوډ او سره مروړلي چې پرځینو سل په سلو کې اعتبار نشي کېدای. ځینې پېښې او خبرې داسې له نورو واقعاتو سره مخلوط شوي دي چې څېړونکي او لوستونکي دواړه مشکوک کړي.

اما یوه خبره چې کابو په زیاتو باوري اسنادو کې راغلي هغه دا ده چې مخفي د ژوند په ورووستیو کې (۱۹۴۶م– ۱۹۴۷م) په دیرکې و.

خو د ده ژوند د وروستیو کلونو په باب یو روایت د مرحوم عبدالغني خان دی. د هغه له خولې روایت شوی دی: چې په **۱۹۴۵**م کال زه په دهلي کې د اسامبلۍ ممبر وم. مخفي ما په دهلي کې ولیدو له ما یې وغوښتل چې اسام ته په ورتګ کې ورسره مرسته وکړم. د دې روایت مطابق، چې وروسته به یې تفصیل راشي، د ژوند تر پایه په هند کې پاته شو.

د دې روایت لومړۍ برخه یعنې په **۱۹۴۵** م کال کې هند ته د مخفي بیاتګ له احتماله لیرې خبره نه ده، ځکه غني خان وایي چې زه داسمبلۍ ممبر وم دی مې په دهلي کې ولید، خو د روایت د دویمې برخې د منلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره هیڅ دلیل نشته. کیدای شي پدې **۱۹۴۵**م کال هند ته تللی وي او اسام ته هم، خو بیا بېرته راغلی دی او د ژوند وروستي کلونه یا کال یې په دیر کې و.

www.melitahrik.com
0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

«۲»

د مخفي مړينه او مزار

د پښتو د دغه نوميالي شاعر او مجاهد شخصيت فضل محمود مخفي د مړينې د ځای او مدفن په باب تول ماخذ يوه خوله نه دي او موږ په دې ارتباط درې ډوله نظريات ليدلای شو.

(۱) د ارواښاد فضل محمود مخفي تر مړينې ۱۹ ورځې وروسته دده د مړينې خبر په پښتون مطبوعاتو کې خپور شوی دی. په پښتون مجله کښې راغلي دي: "د پښتو په لوستونکو به دا خبره ډېره دردناکه ولګي، چې د مئ په ۲۸ تاريخ باندې زمونږ قدردان د پښتو منلی شوی اديب فضل محمود صاحب مخفي، ددې دنيا نه بلې دنيا ته هجرت وکړو، انا لِلهِ و انا اليه راجعون، خدای دې مخفي صاحب وبخښي! مخفي صاحب په يوه ساده لباس کښې منلی قدردان شاعر و، مخفي صاحب چې په کوم عمل سره د پښتون او پښتو ژبې خدمت کړی دی، د هغې مثال د اټك نه په را ايسته زمکه کښې نه شي موندلی. مخفي صاحب چې په پښتنو باندې د پښتو د خدمت کوم احسانات کړي دي، د هغې بيان ګران دی، مخفي صاحب زما په خيال چې د پښتنو بچی بچی يې ډېر ښه پېژني، چې مخفي صاحب د حقيقت په معنی کښې د کومې بلندې پايې هستۍ وه، زما په خيال په پښتنو کښې داسې ډېر کم خلق به پيدا شي چې هغوی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه د مخفي صاحب په شان د پښتو ژبې خدمت وکړي او مخفي صاحب چې خالص د پښتون اخبار دپاره کوم خدمات کړي دي، مونږ د هغې زرينو ادبياتو، خيالاتو او اوچتې پايې جذباتو ډېر احسان مند يو، ځکه چې مونږ د هغې هيڅ قيمت نشو ادا کولای.

د مخفي صاحب د مصيبت ناك مرګ د پښتنو دپاره ډېره لويه صدمه ده، ولې پښتانه به هيچېرې مخفي صاحب هير نه کړي او د پښتنو واړه بچي به تر قيامته پورې د مخفي صاحب د ياد ساتلو دپاره "خاونده ته ودانه کړې" ترانه هر سهار د اتمانزو په آزاد سکول کې لولي.

په آخر کښې مونږ د پښتون د ادارې د طرف نه د هغه د پسمانده ګانو سره دلې همدردي کوو او دعا ورته کوو، چې يا الله تعالی ته مخفي صاحب و بخښې !" [٢٨].

په پښتون کښې د مخفي د مړينې په ارتباط ددې يادونې تر څنګه د مخفي پر مړينه د پښتو ژبې د شاعر کرامت شاه پولاد ويلې مرثيه راغلې ده، چې زه يې دلته اخلم:

---

[٢٨] اداره: های مخفي خدای دې وبښخه!پښتون (مجله) د ١٩٤٧ ع کال د جون د ١٧ مې ګڼه،٩ مخ.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرون زه وم قبرستان ته هسې تللى
دغه قبر تازه نوى ښکاريدلو
د تپوس په خيال پښتو ته ورنزدې شوم
دې وې هاى بدبخته ته لاخبر نه يې
هاى خدايه دا ناموس خو د پښتو وه
دهر درتکې قيمت خود ده نشته
د پښتو پر مخ څه کرښې کرښې وشو
د سرحد وه سمندر پښتو سيپۍ وه
دا مخفي خو د پښتو د سر و سورى
سر نه پښو پورې عمل عمل عمل وه
دا چې څومره وه اوچت ساده لباس وه
پښتانه يې تر قيامته احسان مند دي
دده ژوند کښې د پښتو ژوند څرګند وه
هاى اې فانى دنيا چارې دې وکړې
په سرحد کښې چې اصلي د پښتو شال وه
دا مخفي چې د پښتو پښتون پيوند وه
د اديب مرګ خو د ژبې مرګ شماره شي

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرون زه وم قبرستان ته هسي تللی ... په یو قبر سترګي ومي لګیدلی
دغه قبر تازه نوی ښکاریدلو ... پښتو ناسته ورته وه ګریوان شلیدلی
د تپوس په خیال پښتو ته ورنږدې شوم ... ما وې ای پښتویې ولي شوریدلی
دې وې های بدبخته ته لا خبر نه یې ... دا مزار دی د مخفي زیارت دی ښکلی
های خدایه دا ناموس خو د پښتو وه ... ددې دهر نه بې وخته لاړو ولی
دهر درته کي قیمت خود ده نشته ... قدردان خلق شی کم واپس موندلی
د پښتو پر مخ څه کرښي کرښي وشو ... دا خو زړه وه د پښتون کښي ګنډلی
د سرحد وه سمندر پښتو سیپۍ وه ... ملغلره یې دا مخفي وه خندیدلی
دا مخفي خو د پښتو د سر و سوری ... بې مثال ادیب د ژبې وه منلی
سر نه پښو پورې عمل عمل وه ... د تس نس پښتو دې ده تکي پیپلی
دا چې څومره وه اوچت ساده لباس وه ... په اخلاقو وه کمال ته رسیدلی
پښتانه یې تر قیامته احسان مند دي ... پښتنو فخر پښتو دی دی ګڼلی
دده ژوند کښي د پښتو ژوند څرګند وه ... څه به خوند وه که بی وخته نه وه تللی
های اې فاني دنیا چارې دې وکړې ... مونږه یو ژاړو او تا وې راوړلی
په سرحد کښي چې اصلی د پښتو شال وه ... را نه یو دې وړ پرې وران شوکور کلی
دا مخفي چې د پښتو پښتون پیوند وه ... پښتو فخر به په چا کړي زړه څیرلی
د ادیب مرګ خو د ژبې مرګ شماره شي ... زهر سترګو ښکاری اوښکي څڅیدلی

خدایه !دغه ادیب وبخښې عامل وه
دی فولاد په دعا لاس درته نیولی[29]

دا لوړه یادونه او مرثیه ما بشپړ راوړل ځکه چې نه په یادونه او نه په مرثیه کښي د ده د مړیني د ځای او مزار په باب څه یادوني شته.

دده تر مړیني وروسته پر مخفي لومړنۍ مقاله استاد رښتین کښلې ده. په دې مقاله کې د مخفي د مړیني په باب راغلي دي: "…. په آخر کې مریض هم شو او د ژوند سختې پرې راغلي، نو د ۱۹۴۷ ع کال د مۍ ۲۸ او د ۱۳۶۶ ھ بزرګه میاشت په خپل کلي چارسده کې وفات او همدغلته

[29] فولاد: د مرحوم مخفي مرثیه، پښتون یاده شوې ګڼه، ۱۰ مخ.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زمکې په غېږ کې د همېشه دپاره په خوارږه خوب ویده شو.... " په نومیالي پوهان او غازیان نومي اثر کښې هم استاد رښتین دغه خبرې راوړې دي (۹۶ مخ).

دا قدیم وریا نښ دی چې د مخفي د مړینې د ځای ځایګي او مدفن خبرې یې کړې دي او دده مړینه او مدفن یې په چارسده کې ښوولې دي. د مخفي د مړینې په باب د پښتون مجلې نشر کړی یادښت استاد رښتین هم کتلي دی، ځکه په کابل مجله کښې چې دوی پر مخفي کومه مقاله کښلې ده، هورې یې د پښتون مجلې د یادښت یادونه کړې ده. په هغه یادښت کې په دې ارتباط کوم صراحت نشته چې مخفي ومړ او چېرې ښخ شو؟

د استاد رښتین تر مقالې درې دېرش څلور دېرش کاله وروسته ښاغلي اشرف غمګین په خپله لیکلې تذکره د هشنغر ادب کې لیکلي دي: " آخر په چارسده په ۲۸ می کال ۱۹۴۷ ع کې وفات شو، چارسدې په مقبره کې دفن دی.... "(هشنغر ادب ۱۴۰ مخ) همدا راز ښاغلي شهریار قتاش خېل (د اشنغرګلونه) نومي اثر کې د مخفي د مړینې تاریخ او مدفن په باب همدغه د غمګین روایت اخیستی دی (د اشنغر ګلونه، ۹۷ مخ) په دې لوړو آثارو کې د مخفي د مړینې او مدفن ځای چارسده ښوولی شوي دي. په چارسده کې دده مړینه او د چارسدې په هدیره کې د ده د ښخېدو دا داستان ښایي له چارسدې سره د مخفي د اوسېدو د نسبت پر اساس وي، که نه بل کوم اساسي لاسوند لري.

(۲) د مخفي تر مرګ لس کال وروسته چې اروانباد ماستر عبدالکریم د مخفي په باب مقاله لیکلې ده، په دې مقاله کې یې د مخفي د مرګ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خصوص کې راوړې دی:"د اوه څلویښتم کال د مې په اته ویشتم ورځ د پښتونخوا دا باغي شاعر وفات شو. دیر ریاست کې د تیلګرۍ (تیمرګرې) کلي ته مخامخ د بلامیټ د پله نه پورې یوه غونډۍ کې مانوګی نومې کلی پروت دی، دغه مانوګي کې مخفي صاحب ښخ دی"

د اروابښاد ماسټر د همدې مقالې په استناد اروابښاد محمد ګلاب ننګرهاری (۱۳۶۹ هـ ش مړ) په خپله کښلې مقاله کې د مخفي د مړینې د ځای په باب همدا د ماسټر لوړې خبرې اخیستې دي او دی یې په دیر کې مړ او په مانوګی کې ښخ بللی دی. (هېواد ورځپانه، ۱۳۳۶ هـ ش، د دلو ۲۳ مې، ګڼه).

ښاغلي همیش د پښتانه لیکوال په لومړی چاپ ۱۱۳ مخ کې د مخفي د مړینی کال هماغه ښوولی، لکه چې نورو لوړو مقالو کې راغلي دي اما د مړینې ځای او مدفن یې په مشخص ډول نه دی ښوولی، خو دومره یې ویلي چې په ۱۹۴۶ع کال دی دیرته تللی و او د دیر په یوه سکول کې هیډ ماسټر و. ددې اثر له دې چاپ نه چې چا استفاده کړې په ټولو منابعو کې د مخفي د مړینې په باب همدا خبرې راغلی دي.

(۳) د همدې کتاب په دوهم چاپ (۲۵مخ) کې یې په ۱۹۴۶ ع کال دیر ته دده د بیا ورتګ او په یوه سکول کې د اول مدرس د وظیفې د ورسپارلو خبرې هغې کړې دي، مګر دا ځل یې دده د مرګ کال د ۱۹۴۷ ع کال پر ځای ۱۹۴۲ع کال او د مې د ۲۸ مې نېټې پر ځای د مئ اوه ویشتمه نېټه راوړلی دی. دلته له ورایه ښکاري چې د ۱۹۴۲ع کال د سنې راوړل طباعتي غلطي ده، ځکه د همدغه کتاب د همدې مخ په اول

(c) ketabton.com: The Digital Library

سطر کې یې لیکلي دي چې په ۱۹۴۶ع کال دیر ته ولاړ، نو بیا څنګه په ۱۹۴۲ع کال وفات شو.

د پښتانه لیکوال له دې چاپ نه چې چا استفاده کړې ده، پرته له دې چې د دغې سنې غلطۍ ته متوجه شي د مخفي د مړینې سنه یې ۱۹۴۲ع کال کښلې ده، لکه نصرالله حافظ په خپله مقاله کې (آواز، ۴۸ مخ).

ښاغلي محمد ولي ځلمي په (زمونږ غازیان) نومي کتاب (۲۶۳ مخ) په غلطه د مخفي د مړینې کال ۱۹۴۲ع کال ښوولی دی. د پښتانه لیکوال په دریم چاپ (د ۱۹۸۳ع نصرت پرنټنګ پریس لاهور) کې هم دا طباعتي تېروتنه نه ده سمه شوې (۲۵ مخ).

ښاغلي همیش خلیل په خپل یو وروستي اثر (د قلم خاوندان) کې متاسفانه بیا هم د پښتانه لیکوال اشتباه تکرار کړې ده او د مخفي د مړینې کال یې د ۱۹۴۲م کال د مئ ۲۷ ښوولی دی (۴۱۵ مخ، ۱۹۹۹م کال چاپ) اما د پښتانه لیکوال په نوي وریانت (ج ۱ ص ۵۱) کې د کال غلطي سمه شوې ده، خو د میاشتې تاریخ یې غلط د مئ د ۲۸ مې پر ځای ۲۷ م راوړی دی. د ښاغلي شلمان په مقاله (۷۵مخ) کې دهمېش خلیل د پخواني ضبط (۱۹۴۲م کال) پر ځای د مخفي د مړینې کال ۱۹۴۳م ښوول شوی دی.

د محمد شفیع صابر له شخصیات سرحد نومي اثر څخه چې ما د مخفي په باب کوم یادښتونه اخیستي، زما د یادښتونو له مخې په شخصیات سرحد کې د مخفي د مړینې کال ۲۸ مئی ۱۹۷۷ م ښوول شوی دی. که به دغسې وي؟ نو ښایي دا هم طباعتي تېروتنه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محترمې پروفيسور داکتر سلمی شاهين د خپلې ډاکترۍ په تېزس: (جديد نظم په پښتو کې) په ۳۸ مخ کې د مخفي د وفات کال ۱۹۴۴م ښوولی چې دا ښېخي يو نوی نا سم وريانټ دی، خو د همدې کتاب په ۷۰ مخ کې يې بيا دا کال سم ۱۹۴۷م ښوولی دی. (۲۰۰۳ م کال چاپ).

له دغو لوړو يادو شويو منابعو سربېره ښاغلي سليم الرحمن سليم پر مخفي خپله کښلې مقاله کې، پرته له دې چې د مخفي په باب د اروابښاد ماسټر مقاله دې يې کتلې وي، د مخفي د مدفن په باب ليکلي دي: "..... پاس مې وکتل لږ لرې مخامخ د يوې غونډۍ پر سر يو وړوکی شان کلی مې په نظر شو، دا مانوکی و، چې ضلع ډير تيمرګرې په خوا کې پروت دی... په وړه شان هديره کې ځان له بې غمه او د خلقو نه پناه مولانا فضل محمود مخفي صاحب د همېشه په خوب اوده پروت و...".

ښاغلي سليم د مانوکي کلي په هديره کې خپله د مخفي صاحب قبر ليدلی دی او فاتحه يې هم ورته کړې ده (پښتو، ۹۱ مخ).

د دغو لوړو نظريو تر څنګه ښاغلي باجوړي، د خان عبدالغني خان په حواله کښلي دي: " په ۱۹۴۷ع کال کې چې پاکستان جوړ شو، نو دی (مخفي) د خپلې کورنۍ سره د دهلي په لار روان شو، د دهلي او لاهور تر منځ چې کوم ريل ګاډي کې ده سفر کاوه، په دغه ريل ګاډي باندې د سکهانو له خوا حمله وشوه او په سوونو مسلمانان پکې مړه شول. دی او دده کورنۍ غړي هم پکې قتل شول يوازې يو ماشوم زوی يې چې د مړو لاندې شوی و، ژوندی پاتې و".

د مخفي د مړينې په باب لوړه نظريه په هېڅ بل تحريري سند کې نه ده راغلې. په دې لوړه نظريه کې يوه خبره د غور وړ ده، چې غلطي يې ترې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ورایه معلومېږي او هغه دا چې اروابناد د مخفي د ۱۹۴۷ع د مې په ۲۸ مه نېټه وفات شوی دی او د پښتون مجلې د ۱۹۴۷ع کال د جون د ۱۷مې نېټې په ۱۰ گڼه کې یې د مړینې خبر چاپ شوی. حال دا چې د هند د تقسیم اعلان د ۱۹۴۷ ع کال د جون په ۳ مه نېټه شوی (زما ژوند او جدوجهد) او د دوی رسمي آزادي په اګست کې اعلان شوې ده او له یوه هېواد نه بل ته د هندوانو، سکهانو او مسلمانانو کډې تر دې وروسته تللې راغلې دي او دا فسادات هم د وېش او آزادۍ تر اعلانونو وروسته واقع شوي دي.

خان عبدالغني خان ښایي دا خبره په دې اساس کړې وي، چې نومړی خان په ۱۹۴۵ ع کال کې مخفي په دهلي کې لیدلی و او اسام ته یې دده په تللو کې مرسته ورسره کړې وه او بیا نو ترې نه دی خبر شوی چې مخفي څه شو؟ ده به فکر کړی وي چې تر وېشه پورې به هورې و.

یوه خبره د ښاغلي سلیم په مقاله کې هم راغلې ده چې د هند د نیمې وچې د وېش او آزادۍ په وخت کې د مخفي ماشومان په هند کې وو او په همدې کال د غني الرحمن او فتح الرحمن په وسیله راوستل شول. په لاره کې سکهانو برید هم پرې کړی و او دده بچي روغ رمټ پاتې شوي وو (پښتو مجله، ۱۰۰ مخ) څنګه چې مو د اروابناد غني خان په حواله دمخه ولوستل چې مخفي په ۱۹۴۵ م کال هند کې و، دده د ژوند وروستي واقعات چې د ژوند وروستۍ میاشتې کلونه یې په خپل کلي کې تېر کړي دي، نو داسې ښکاري چې مخفي د ۱۹۴۶ ع کال شاوخوا له هندوستانه بېرته پښتونخوا ته راغلی دی او له چارسدې بیا د دیر د نواب په اجازه دیر ته تللی دی او هورې په ۱۹۴۷ ع کال د مې ۲۸ مه وفات شوی او د ماڼوګې د کلي په هدیره کې ښخ شوی دی. اروابناد ماستر لیکلي دي: "

(c) ketabton.com: The Digital Library

نواب صاحب مخفي صاحب په مړینې هم وپاله په خپله لاړی کې سرکاري عزت سره ماښوګي ته واستوو.... ".

د اروابناد مخفي د مړینې او مدفن د محل په باب د اروابناد ماسټر عبدالکریم او ښاغلی سلیم لیکنې صایبي دي، ځکه یو یې ملګری او معاصر او بل یې د مزار زیارت کړی دی، نو ځکه موږ په یقین سره ویلای شو چې دی په دیر کې مړ او په ماښوګي کې ښخ دی. دا خبرې په ۲۰۰۵ م کال د ښاغلي شلمان په مقاله کې هم چاپ شوي دي. ښاغلي شلمان لیکلي د مخفي د مزار د کتیبې د تصویر هم ورسره محفوظ دی.

د مخفي ازدواج او اولاد:

د ښاغلي سلیم د مقالې له لوسته ښکاري چې کله مخفي له زده کړو فارغ او له هنده بېرته پښتونخوا ته راغی او له حاجي صاحب او نورو مجاهدینو سره یې روابط پیدا شول، نو دغه وخت مخفي په چارسده کښې لومړنی واده وکړ. له دې واده نه د مخفي څلور اولاده پیدا شوي وو. یو عبدالاکبر، دوې لوڼې او بل فضل معبود.

فضل معبود د مخفي ډېر هوښیار او ځیرك زوی و او مخفي خپله روزلی و؛ تعلیم یې ورته ورکړی و او د استاد رښتین په قول خلکو به وړوکی مخفي باله. دغه فضل معبود د اوه لسو کالو په عمر د دیر په کوټو کې وفات شو. دده د مرګ پر مخفي ډېر ژور اثر پرېووت او دی یې تردې حده غمجن کړ چې حواس یې بایللی وو او د لېونتوب سرحد ته رسېدلی و.

مخفي د فضل معبود په رثا کې ویلي وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه عجبه وخت و، چې قبوله دې دعا کړله
وادې خشتو فضل معبود ورکه دې بلا کړله
اوس که درتـه ژاړمـه هزار ځله دعـا کوم
نـه قبلیږی خدایــه بی تاثیره دې دعا کړلـه

د فضـل معبـود تـر مړینـې دمخـه لا مخفـي پـه بـاجوړ کښـې دوهـم واده کړی و. له دې دوهم واده نه هم مخفي څلور اولاده درلـودل. دوې لـوڼې او دوه زامن. په زامنو کې یې پر یوه بیا هم عبدالاکبر او پر بل د فضل اکبر نوم ایښي و. دا دواړه، لکـه چې دمخـه یې بیـان تېـر شوی دی، د هند د نیمې وچې تر وېش دمخه په دهلي کې وو او دوی له دهلي نه فتح الـرحمن اوغني الرحمن را وستی وو.

دا دواړه د ۱۹۸۱ع کـال د مـی تـر میاشـتې پـورې ژونـدی وو، عبـدالاکبر د دیـر د ضـلعې د کـومبر پـه سیمه کې پـه یـوه دواخانـه کـې کمپوډر و او فضل اکبر په بټ خېله کې د دوا خرڅولو دکان درلود[۳۰].

---

[۳۰] پښتو (مجله)، پښتو اکیډیمی، پیښور، د می، جون ګڼه، ۱۹۸۱م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«۳»

فرهنګ، تاریخ او خلکو ته د مخفي بخښنې

او

دده د آثارو ارزښتونه

ددې رسالې په د مخنیو بحثونو کې د مخفي له ژوند لیك سره مربوط په کرونو لوژيك ډول د مخفي پر سیاسي مبارزه او په ضمني توګه د ده پر سیاسي افکارو خبرې وشوې. اوس چې په دې برخه کې موږ دده پر آثارو او ددې آثارو پر ارزښتونو خبرې کوو، نو بیا هم اړ کېږو چې پر هغه سیاسي او فرهنګي چاپېریال او په دې چاپېریال کې د روان سیاسي او فرهنګي بهیر لنډ جاج هم واخلو چې یې تر اغېز لاندې د مخفي سیاسي شعور را وېښ شوی او فکر یې وده پکې موندلې او د همدغو حالاتو او شرایطو په رڼا کې ده خپل آثار ایجاد کړي دي.

سیاسي او فرهنګي محیط:

مخفي داسې وخت دنیا ته سترګې پرانیستې چې دده پر پلرنې ټاټوبي (پښتونخوا) او ټول هندوستان انګرېزي تسلط خپل نهایي مدارج طی کول. د نوي ژوند او غربي تمدن اثرات لا پخوا د ټول هند سیمو ته رسېدلی وو او پر پښتونخوا یې هم خپل اثرات ټینګول او یا یې ټینګ کړي وو. عصري ښوونځی، شفاخانې، سړکونه جوړ شوي او د اورګاډو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پټلۍ غځېدلي وې. اخبارونه جاري وو. مطبعې وې او موقوتې خپرونې کتابونه چاپېدل او د غربي فرهنګ او ادبياتو اغېزې هم دسيمې پر ادبي جريانونو ښکاره وې. خو د دې مسلط استعماري جريان تر څنګه د نيمې وچې سياسي مشرانو او ديني پېشوايانو د استعمار پر ضد مبارزه لا دمخه پيل کړې وه او د هند د نيمې وچې د ولسونو د بيدارۍ او د هند د آزادۍ لپاره ميدان ته را وتلي وو او سياسي، ملي حرکتونه روان وو. د پښتونخوا (د مخفي په تاوبي) پر ښاري سيمو هم د انګرېزي استعمار جرړې ټينګې شوې وې او د آزادو قبايلي سيمو ته يې هم خپل ښکيلاکګر لاسونه غځولي وو. په آزادو قبايلي سيمو کې له استعماري پوځونو سره د پښتنو غزاوې او جګړې لا ان د نولسمې پېړۍ په جريان کې پيل شوې وې، پښتنو هغه وخت د خپلو ځينو ديني او روحاني پيشوايانو اوسيمه ييزو ملي مشرانو په مشرۍ له انګرېز سره ډغره وهلې وه.

که څه هم پښتنو له سکهانو او بيا انګرېزانو سره د خپلو قبيله يي او ديني مشرانو تر لارښوونې لاندې د ډغرو ډېرې تجربې تر شا کړې وې او سوابق يې مشهود وو، خو دا وخت يې د مبارزې په شکل اوشيوه کې څه بدلونونه راغلي وو. د هند د نيمې وچې د ملي مبارزانو او د استعمار د مخالفانو فکري پلوشې او د استعمار ضد روحيې ازانګې د پښتونخوا سيمو ته را رسېدلې وې او دلته په پښتونخوا کې يې هم د استعمار پر ضد احساسات را پارول.

د تعليميافته روښانفکرانو، ديني پېشوايانو او قبيله يي متنفذينو د اتحاد لپاره زمينې مساعد شوې وې او د دغو اجتماعي اقشارو د نماينده شخصيتونو د يو ځای کېدو له لارې د مبارزې د نويو حرکتونو د پيلېدو لارې هوارېدونکې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اجتماعي او اقتصادي لحاظ د عامو خلکو وضع چندان ښه نه وه، له کسب و کار او پېشو سره د پښتنو مینه نه وه. د اروابښاد ولي خان په وینا هغه وخت پښتنو تجارت پرېوتی شي ګڼله، تربګنۍ او نور په لسګونو ناوړه عادات پر جامعه مسلط وو.[1] له تعلیم او سواد سره شوق نه و موجود او عامو خلکو زیاتره د غربت او بېسوادۍ په تیارو کې شپې سبا کولې.

په فرهنګي لحاظ دغه وخت د پښتنو په کلیو او بانډو کې ولسي شاعرانو د خلکو هنري تنده ماتوله. د بزمي، اخلاقي او عشقي موضوعونو د بیان تر څنګه به یې له انګرېز سره د پښتنو غازیانو د جګړو او غزاوو پېښې هم په خپلو سندرو او چاربیتو کې رانغښتلې خو په مرکزي او ښاري سیمو کې که له یوې خوا پښتو ادبیاتو د قصه خوانۍ د تاجرانو له خوا د چاپېدونکو قصصي آثارو له لارې وده موندله نو له بلې خوا همدا وخت له نیمې وچې نه د ځینو ادبي آثارو او نویو ادبي ژانرونو، بېلګې پښتونخوا ته را رسیدې او ځینو پښتنو هغه په خپله ژبه را اړولې او ځینو د دغو نویو آثارو په تقلید پښتو آثار ایجادول. انګرېزانو هم د خپلې استعماري سلطې د ټینګېدو لپاره دا اړتیا حس کړې وه چې یې ځینې مهم فوجي او ملکي افسران پښتو زده کړي. د دې هدف د تحقق لپاره د دوی ترحمایت لاندې د پښتو منشیانو د استخدام او د دغو منشیانو له خوا د ځینو آثارو د لیکلو او ترجمې نهضت- چې لا د نولسمې پېړۍ په دوهمه نیمایي کې را ټوکېدلی و- دا وخت په زور کې و.

www.meltahrik.com 0777 400 116

---

[1] خان عبدالولي خان: باچاخان او خدايي خدمتګاري، لومړی ټوک، چاپ ځای پېښور، ۱۳۹۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخفي په دغسې سياسي، اجتماعي او فرهنګي محيط کې سترګې غړولې دي. تر هر څه دمخه يې د علم په ګانه ځان سمبال کړ. رواجي ديني علوم او ورسره يې عصري علوم هم ولوستل او د ديني زده کړو د تکميل لپاره يې د نيمې وچې د لويو مدارسو نصابونه بشپړ ولوستل. څو ژبې يې زده کړې. د حساسو مغزو خاوند مخفي پر جامعې له مسلطو شرايطو ډېر څه زده کړل او له دغې وضعې او شرايطو سره د مبارزې لپاره د ولس د پوهولو او د پردو له منګولو د خپل هېواد حتی د هند د نيمې وچې د خلاصون په خاطر يې د هند نيمې وچې د آزادۍ غوښتنې له لوی بهير سره د ځان ملګري کول يې د دې لوی مرام د بري اساسي چاره بلله او ددې هدف د عملي کولو لپاره يې د پښتونخوا د ملي مفکرينو او مبارزانو، لکه د ترنګزو حاجي صاحب، خان عبدالغفارخان، مولوي تاج محمد، مولوي عبدالعزيز، مولوي سيف الرحمن او مولوي فضل ربي (۱۲۵۰- ۱۳۳۵ هـ ش) او نورو سره ټينګ روابط پيدا کړل او د نوي راټوکېدلي ملي فکر د روزلو هسته يې ايجاد کړه او له دغو مشرانو سره په ملګرتيا کې يې عملي او قلمي مبارزه پيل کړه. په دغو يادو شويو مشرانو کې ځينو پر ده اثر درلود او پر ځينو ده اثر ثابت دی، لکه چې ارواښاد باچاخان خپله ليکلي دي: " خصوصاً د مخفي صاحب د مجلس په ما ډېر اثر و... مخفي صاحب به هم چېرته ښه کتاب پيدا کړ، هغه به د مطالعې دپاره ما ته راووړ.... مخفي صاحب به چې په خپله نوي شعرونه جوړ کړل، هغه به يې ما ته راوړل، او راته به يې اورول، ما ته به د مخفي صاحب شعرونو ډېر خوند را کولو، خوند څه چې په ما به يې ډېر اثر کولو، د هغه ډېر شعرونه ما ته اوس هم ياد دي ما او مخفي صاحب به الهلال يوځای لوسته او په مضمونونو به يې مونږ ډېر بحث کاوه..."(زما

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند او جدوجهد ۷۵- ۷۶ مخونه لومړی چاپ). د باچاخان خپل بیانونه دا خبره په ډاګه کوي چې ده د باچاخان په روزنه کې لوی لاس درلود او کله چې پر باچاخان او دده د لومړني سیاسي ژوند اود جدوجهد په ابتدا خبرې کېږي، نو مخفي ورسره ضرور یادېږي. همدا علت دی چې زموږ په ادبي څېړنو کې دغو ټکو او دغو روابطو ته اشارې شته[2]

ده چې لا د ښوونځي په اتم ټولګي کې په شعر ویلو پیل کړی و، له ملي مبارزانو، روښانفکرانو او منورینو سره د ناستې - ولاړې او عملي مبارزې د پیل په درشل کې یې هنر ښې غځونې وکړې او هغه د ماسټر عبدالکریم خبره چې مخفي صاحب د ۱۹۱۰- ۱۹۲۰ ع کالونو تر منځ ډېر شعرونه وویل.

ده د خپل سحر آمیزه قلم او ویښوونکیو ترانو او اشعارو په مرسته د قوم د ویښولو مبارزه جاري وساتله، دده موجود لاس ته راغلی آثار او اشعار موږ ته راښیي چې:

(۱) مخفي یو آزادي دوست شاعر و، دی پر خپل وطن مین و او دا یې هیله وه چې د وطن واکداران باید خپله د هماغه وطن خلك وي، نه پردي. د خپلو خلکو د له لاسه وتلی واك د بیا لاس ته راوړو لپاره کار او زیار او نور ملي مسایل - د خپلو ویښوونکو اشعارو له لارې خلکو ته د آزادۍ او خپلواکۍ تلقینول- دده د مبارزې اهداف وو.

(۲) دی د خپلو آثارو او افکارو په آئینه کې داسې ایسي چې د خپل قام د بیدارۍ او ویښتیا رسالت یې پر غاړه و.

---

[2] ټکور، ګل افضل: باچاخان او فضل محمود مخفي... جرګه (مجله) د ۱۳۶۶ هـ ش کال میزان- عقرب ګڼه ۴۰- ۴۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳) دی یو اصلاح طلب شخص و. ده د اجتماعي اصلاحاتو طرفداري کوله او غوښتل یې چې قوم یې پوه شي؛ هوښیار شي، د علم په ګاڼه ځان سمبال کړي او له ناوړه دودونو ځان وژغوري او تربګنی پرېږدي.

(۴) مخفي د خلکو او ملك د ترقۍ سخت علاقمند و. دغه غوښتل چې ملك یې پرمختګ وکړي او خلك یې د نړۍ له متمدنو ولسونو سره برابر شي. ښاغلی افر اسیاب ختك د ده په آثارو کې ځینو اشارو ته په پاملرنه - زما په پوهه- یوه ابتکاري نظریه وړاندې کړې ده او ویل یې دي: د مولانا فضل محمود مخفي د ټولونه اول د یو آزاد جدید قومي ریاست د قیام خیال په واضح طور پیش کړو" [۳] غالباً د دې نظریې په قایمولو کې د ښاغلي ختك نظر د مخفي دغه نظم: (خدایه داسې وخت به راشي) او د ځینو نورو نظمونو اشارو ته دی چې همدا مفهوم - لکه چې ختك صاحب ترې اخیستی- لوستونکي ته تداعي کوي.

په Pakhtunkhwa نومي اثر کې هم د مخفي له لوړ یادشوي نظمه همدا د افراسیاب ختك له برداشت سره سم مقصد اخیستل شوی دی. (۹ - ۱۰ مخونه)

خو زما په فکر اروانباد مخفي. له افغانستان نه بیل د یوځانته ریاست د جوړولو طرفدار سړی نه و. د اعلیحضرت امان الله خان غازي په وصف کې لیکلی نظم که سړی وګوري نو دا ورته په صفا ټکو کې ښکاري چې افغانستان هغه خپل لوی وطن ګاڼه او له تاریخي هېواده

---

[۳] ختك،: افراسیاب: سرحد تاریخي خا که ، ... پاکستان، ۲۰۰۰ م (پښتو مجله، ۲۰۰۵ اپریل، می، جون ، ۱۷۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ببلي شوي ټولې سيمې ببرته سره يوځای کول غوښتل. (خدايه ته ودانه کړې) ددې مدعا ښکاره ثبوت دی.

(۵) دی د پښتون قوم د اتحاد طرفدار و. د پښتون انتشار او ټوټې ټوټې وجود خورا ځورا وه او دا يې هځه وه چې دغه توکړې شوی وجود ببرته سره پتليس شي.

خان لالا محمد افضل خان چې په ۱۹۹۶ م کال (پښتون قامي وحدت) په نامه خپله رساله چاپ کړې ده. د دې رسالې په وروستيو مخونو کې- دوی هم د مخفي ددی نظم: "خاونده ته و دانه کړې" محتوی ته په پاملرنه له دې نظمه دا نتيجه اخيستې ده چې مخفی د پښتون قامي وحدت غوښتنه او د لوی مگر ټوټه وطن ببرته رغون يې د زړه آرزو وه (۲۷ مخ).

(۶) مخفي له افغانستان سره مينه درلوده. د افغانستان آزادۍ ته خوشحال و او په افغانستان کې يې عمرونه تېر کړل. ده په افغانستان کې خوشحالۍ او غمونه دواړه ليدلي وو. د استقلال د لومړي جشن په خوشحالو کې يې ګډون کړی و او اماني عصر په لويه جرګه کې يې غړيتوب حاصل کړی و. دغسې يې د اميرحبيب الله کلکاني په اغتشاش کې د کابل او ګرده افغانستان تباهي او بربادۍ او لوټ- تالان هم په خپلو سترګو ليدلي وو او هغه مصيبتونه يې هم برداشت کړي وو. د غازي اعليحضرت امان الله خان په مدح کې ويل شوی پارکی يې له افغانستان او افغانانو د مينې ډېره ښه ځرګندويي کوي.

(۷) مخفي يو مسلمان و، يو سوچه مسلمان او ورسره په ديني او اسلامي علومو پوه او د اسلام له ټولو معنوي ارزښتونو يې بشپړه آګاهي درلوده، خو د دې تر څنګه دی د ساينس او تخنيك له پرمختيا او د نړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پرمختللو ولسونو له پرمختګونو هم خبر و او غوښتل يې چې خپل خلك له دغو نويو علمي پرمختيا وو څخه خبر کړي او د خپلې ټولنې او خلکو له ذهني شرايطو سره سم، دده هغه پښتو منثور مضمون چې په لاس کې دی، ددې مدعا يو ښکاره ثبوت دی.

(۸) کله چې موږ د مخفي په فکري ارزښتونو خبرې کوو، ناچاره يوه دا خبره هم هيره نه کړو، چې ده تصوف ته هم مخه کړې وه.

ښاغلي سليم په خپله مقاله کې ليکلی دي: "په دارالعلوم اسلاميه (اکره) کې د تعليم حاصلولو په وخت د مخفي صيب (پر) غزل د تصوف رنګونه خواره شو. څه خو يې هسې هم خوی د قلندرانو و او څه د ماحول اثر و. د هغه شاعري څه داسې اړخ ونيولو کوم چې تر اوسه د لويو لويو شاعرانو په شاعرۍ کې دا رنګ نه و پيدا شوی او سره د خوارۍ چا په عارفانه کلام کې داسې اثر نه و پيدا کړی. يو ځای د خدای په مينه مخفي صيب وايي:

څـه لويـــه دنيا دې پيدا کـړې ده چې څه له ده؟
دا دې نـا پـايـانه بنا کـړې ده چې څه لـه ده؟
مــينه که موجود نه وي موجود به يو وجوده نه وي
مــينه دې وجــود لــره چې سا کړې ده، چې څه له ده؟"

د ښاغلي سليم دا خبره چې په دارالعلوم اسلاميه (اکره) کې د طالب العلمۍ پر مهال دده پر شعر د عرفاني فکر اغېزې څرګندې شوې وې يو ښه انکشاف دی، اما دا خبره چې دده (مخفي) شاعرۍ دا وخت داسې اړخ ونيولو، چې د لويو لويو شاعرانو په کلام کې يې هم دا رنګ نه و پيدا کړی، يوه مبالغه آميزه او ډېره خوشبينانه خبره ده چې ادبي نقادان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي مورخين ښايي ورسره موافقه ونه کړي. ځکه په شرقي فرهنګ کې عرفان يو مسلط فکري جريان و او دی. د پښتو، پارسي، اردو، عربي، ترکي او نورو شرقي ژبو په سلهاوو شاعرانو د دغه فکري نظام تر اغېزو لاندې ډېره اوچته شاعري کړې ده.

د پښتو ادبي څېړنو له مطالعې ښکاري چې اروانښاد مخفي يو وخت د ځينو تصوفي لارو (طريقو) له ما زونانو لاس نيوی هم کړی و. د استاد رښتين د يو بيان مطابق کله چې مخفي له کابل نه مخ په آزاد سرحد روان و، په کامه کې يې له محمد صاحبزاده نه لاس نيوی وکړ. او د تصوف مسلك يې غوره کړ او د روحانيت او تصوف خواته يې توجه را وګرځوله.

همدغه استاد رښتين د خپل مقالې يو بل ځای ليکلي دي: "کله چې مخفي صاحب د ترنګزو حاجي صاحب په ژوند په غازي آباد کې استوګنه غوره کړه، په دی وخت کې دی د دنيا تودو سړو ځپلی و، د تصوف خوا ته مايل شو..."

دا بيانونه زياتوي چې مخفي لا په دارالعلوم کې طالب العلم و چې له سلوك او معرفت سره يې اشنايي پيدا کړه، خو کله چې د ژوند ناخوالې پر ډېرې شوې، نو يې ښايي تصوف ته ميلان څه زيات شوي وي، خو د مخفي غوندې يوانقلابي روښانفکر، مبارز او د خپل ولس له پرمختيا سره علاقمند شخص څنګه کولای شول چې په خانقاه کې کښيني او له جدوجهد څخه دې لاس واخلي؟ دده ژوند پرعملي جدوجهد ولاړ و.

په معاصره پښتو شاعرۍ کې د نوښتګرو سرلارو د ډلې په سر کې ولاړ مخفي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د معاصر ادبي تاريخ مورخان او محققان په دې عقيده دي چې په پښتو ادبياتو کې د معاصرت نخښې د شلمې پېړۍ په اوايلو کې څرګندې شوې دي [۴]

د همدې پېړۍ په اوايلو کې په افغانستان کې د سراج الاخبار په نشرولو سره (۱۹۱۰ ع) د پښتو ادبياتو د رشد لپاره څه زمينې مساعدې شوې، مولوي غلام محی الدين افغان (۱۳۰۰ هـ ش مړ) مولوي صالح محمد هوتک (۱۳۳۹هـ ش مړ) ملا محمد افغان نويس (۱۳۰۵هـ ش مړ) عبدالسلام کاموي، مير محسن کندهاری (۱۳۴۱هـ ق مړ) عبدالعلي مستغني (۱۲۹۳- ۱۳۱۲ هـ ش) استاد عبدالهادي داوی (۱۳۶۱هـ ش مړ) ملا عبدالباقي کاکړ (۱۳۴۴هـ ق مړ) او ځينې نور ددې معاصرې دورې په سرلارو کې ولاړ خلک دي.

دغسې په پښتونخوا کې هم معاصره دوره د اروابناد راحت زاخيلی (۱۹۶۳ م مړ) او نورو ډېرو خدايي خدمتګارو شاعرانو له ادبي فعاليتونو او آثارو را پيل کېږي چې اروابناد مخفي هم ددې دورې د سر لارو په سرکې کې ولاړ سړی دی.

د پښتو د معاصرو ادبياتو سر لاري که هغه په افغانستان کې دي او يا په پښتونخوا کې زياترو د شعر په عنعنه يي قالبونو کې د عصر له غوښتنو سره سم نوي مفاهيم او مطالب ورځای کړي دي، مګر مخفي مرحوم بيا ورسره دا ابتکار هم کړی دی چې د مضمون د نويوالي ترڅنګ يې د شعر د فورم نويوالي ته هم هڅه کړې ده.

---

[۴] روهی، کانديد اکادميسين محمد صديق: پښتو معاصر ادبيات، پښتو څېړنې، د پښتو څېړنو بين المللی مرکز، کابل ګوندي مطبعه، ۱۳۶۷ هـ ش ، ۴۴- ۷۶ مخونه.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم استاد حبیبي چې په تاریخچه شعر پښتو، کې د مرحوم مخفي په باب کوم یادښت خپور کړی دی، هوري یې کښلي دي:"... مخفي پیرو سبك کلاسیك و شاعرشیواست، که فکرش بلند و کلامش پخته و سنجیده است"[۳۳]. اروابناد اجمل ختټك په خپله اردو رساله (پښتو ادب) چې اټك کې اس پارخپره کړې ده، د مخفي د کلام په باب، استاد حبیبی ته ورته نظر لري او لیکي چې: د فضل محمود مخفي سنجیده او له معنی ډك نظم ته ډیر اهمیت حاصل دی (۱۰۶مخ)

خو ښاغلي رفیع، بیا په خپل اثر د پښتو نني ادب[۳۴] کې په ښکاره او په حقه ویلي دي چې مخفي په پښتو شاعرۍ کې د نوي فکر او تازه مضمون دننه ایستو تر څنګه په پښتو معاصره شاعرۍ کې د نوو قالبونو په رواجولو کې هم موثر پدل لرلی دی. ښاغلي رفیع په دې خصوص کې مثال د مخفي د وطن ترانه راوړې ده.

ګیورګ فیودو رو ویچ ګیرس(۱۹۲۸- ۱۹۹۴ ع) هم په همدې عقیده دی چې: " مخفي لومړنی زوړ شاعر دی، چې د اشعارو زوړ قانون او پخوانۍ حاکمه عنعنه یې ماته کړې ده"[۳۵].

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار دغې نظریې ته انکشاف ورکړی دی او په خپله هغه مقاله کې چې یې د مخفي او فدا د سیمینار په ویاړ

---

[۳۳] حبیبي، پوهاند عبدالحی: تاریخچهء شعر پښتو، طلوع افغان، سال سیزدهم، شماره، ۴۶، ۲۰ سنبله ۱۳۱۵ ه ش .

[۳۴] برېښن: د پښتو نني ادب، د افغان یاد، د زلمي هېواد مل په زیار، کابل پوهنتون، دولتي مطبعه، ۱۳۶۰ ه ش، ۶۷ مخ.

[۳۵] ګیرس: د میړني ولس ادبیات، د سرمحقق محمد اکبر شینواري ترجمه، د قبایلو نشرات، کابل، دولتی مطبعه ۱۳۶۴ ه ش، ۷۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(مخفي د نوی او آزاد پښتو شعر د پیلامه ګر په توګه) تر سرلیك لاندې کښنلې ده، د ارواښاد مخفي مشهور شعر: "خاونده ته ودا ته کړې... " په شکلي لحاظ تحلیل کړی دی او د خپلی شنني (تحلیل) په یوه برخه کې يې لیکلی دي: " په هره توګه د ارواښاد فضل محمود مخفي دغه شعری بېلګه د کلاسیکي کېنډې، قالب ماتونې لومړۍ بېلګه ګڼل کېدای شي او د پښتو وګړني (فولکلوریك) شعر تر اغېزې لاندې يې د نوي او آزاد شعر دودونې لپاره لومړۍ هڅه" [۳۶].

له لوړو اشارو او نظریو موږ دا نتیجه اخلو، چې ارواښاد فضل محمود مخفي د پښتو د معاصرو ادبیاتو په هغو لومړنیو شاعرانو کې ولاړ سړی دی چې د پښتو شعر د زړو عنعني قالبونو تر څنګه يې په داسې کالبونو کې هم شاعري کړې ده چې ادبپوهان يې آزاد شعر او سپین شعر بولي. مخفي د نويو قالبونو د عاملو په لاره کې زيار ایستلی دی.

دده د وطن ترانه او هغه بل مشهور پاړکي (خاونده ته ودانه کړې زموږ د یووالي حجره) همدا ډول خصوصیات لري. د دواړو شعرونو شکلي مطالعه ښيي چې شاعر غوښتي په يو نوي ډول شعر ووايي. دده د زمان په مسلط فرهنګي بهیر کې دوې شعرې عنعنې موجودې وې: یوه د شرقي شاعرۍ عنعنه او بله هم د پښتو د ولسي شاعرۍ عنعنه. مخفي له دغو دواړو شعري عنعنو څخه په استفاده یو بل دریم شکل را ایستلی دی، چې زموږ محققانوله خپلو برداشتونو سره سم آزاد او نوی شعر تعبیر کړی دی.

---

[۳۶] زيار، پوهاند دوکتور مجاور احمد: مخفي د نوي او آزاد پښتو شعر دپیلامه ګر په توګه، جرګه (مجله)، کابل، ۱۳۷۰ هـ ش ۴مه ګڼه، ۱۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغسي چې مخفي د پښتو په معاصره شاعرۍ کې د نوی او آزاد شعر پیلامه ګر ګڼل کېدای شي، دغه ډول په فکري لحاظ هم ده پښتو شعر ته نوي مضامین ور بخښلي دي. اروانښاد باچاخان ویلي دي: "د پښتو په شاعرۍ کې انقلاب ده راوستی و، د زلفو او د کاکل او خط و خال، ګل و بلبل په عوض یې قام، وطن، غریب او بېچاره ته د شاعرۍ مخه وګرځوله، زه ورته د پښتو شکسپیر وایم، دده په پښتنو ډېر حق دی، خو افسوس چې پښتنو دده قدر، لکه څنګه چې په کار و، ونه کړ..." (زما ژوند او جد وجهد ۶۵مخ).

د باچاخان د نهضت اکثر ملګري د مخفي د شاعرۍ په باب ورته نظر لري. عبدالاکبر خان اکبر په خپلو آثارو: د افغانستان او روسي ترکستان سفرنامه او تراخه خواږه کې د مخفي د شاعرۍ په باب ډېرې د کار خبرې لري. د تراخه خواږه په مقدمه کې یې پدې باب لیکلي دي: " په ۱۹۲۰ ع کې چې زه د خلافت د تحریك په سلسله کې کابل ته په هجرت تلم. نو په غازي آباد مومندو کې د حاجي صاحب ترنګزوځای کې ما فضل محمود مخفي صاحب ولید او د هغه کلام مې واورېدو. د شاعرۍ متعلق زما خیال بدل شه، کوم ذهني انقلاب چې د مخفي صاحب شاعري په پښتونخوا کې پیدا کړې وه. د هغې نه ما ته دا معلومه شوه چې شاعري ښه شی دی...."[۳۷]

په معاصرو څېړونکیو کې ښاغلي نور محمد سهیم په خپله اثر (په اوسني پښتو شعر کې د نوښت مسأله) کې چې د مخفي د کلام کومې

[۳۷] اکبر، عبدالاکبر. خواږه تراخه، (مقدمه)، یونیورستي بك ایجنسی، پېښور، ۱۹۵۸ ع، ی مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمونې اخیستې دي (د وطن د ترانې په شمول) دی یې زیاتره د محتوا نویوالي ته متوجه شوی دی او د اوسنیو پښتو شعرونو د محتوا د نوښت تر عنوان یې د مخفي د کلام پر نمونو خبرې کړې دي. (۵۰،۶۸-۶۹ مخونه)

ماسترعبدالکریم په خپل مضمون (شاعر په قوم کې څه حیثیت لري؟) کې چې پښتون مجلې خپور کړی دی، د مخفي د شاعرۍ په باب کښلي دي:"په نن زمانه کې فضل محمود صاحب مخفي ما ته په بزمي شاعرانو کې د ټولو نه لوی شاعر ښکاري. دده په شعرونو باندې د سرې د رزمي شعرونو مینه هم ماتېږي ولې کومه طریقه،کوم طرز بیان او ساده ګي چې هغوی اختیار کړې ده، دغه په حقیقت کې د بزمي شاعري اصل اصول دي. مخفي صاحب چې د پښتون دې منتشر او پراګنده حالت ته ګوري، نو په واز کومي ژاړي. نن پرون مخفي صاحب د زمانې د ګردش په پیرۍ کې راغلی دی. په خپل کلي کې لکه د اسد الله خان غالب د ډېر نامرادۍ عمر تېروي. زمان وېره کېږي چې مخفي صاحب به، لکه د غالب په یو ګوټ کې مړ شي او خلق به پرې یو موتې خاورې واچوي. په وطن کې د شعر قدر دان نشته. کاشکې مخفي صاحب ته د چا فکر شوی او پښتون قوم د دې ګوهر یکدانه نه څه فایده واخیستلی ... "

د ارواښاد ماسټر په بیان کې دې خبرې چې: " مخفي یې په بزمي شاعرانو کې یاد کړی دی، ماته یې د فقید ګیرس نظریه را یاده کړه. ده هم مخفي په بزمي شاعرانو کې یاد کړی دی. زما په فکر ده ته هم دا مفکوره د مرحوم ماسټرد مقالې له لوستنه پیدا شوې ده. ځکه د ماسټر مقاله (شاعر په قوم کې څه حیثیت لري؟) پروفیسور ما تیروس ګریګوریچ اسلانف ۱۹۷۷ مړ) خپل اثر (د پښتو دنننې لیکوالو کیسې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکلونه، دویم ټوك، مسکو، ۱۹۴۹) په ۱۰۰-۹۹ مخونو کې چاپ کړې ده او ګیرس به هلته لوستی وي؟ ښاغلي باجوړي او ما په خپلو ځینو مقالو کې د ګیرس دغو خبرو ته اشارې کړې دي او مخفي مو له دې قطاره ایستلی دی او ویلي مو دي چې مخفي هېڅکله هم بزمي شاعر نه شي کېدای. اوس چې مې د ماسټرۍ په لیکنه کې هم دا خبره تر سترګو شوه، بیا هم ما ته د مخفي د شاعرۍ په باب خپل پخواني نظر- د ګیرس په ردکې- په ذهن کې را وګرځېد، خو د ماسټر په نظریه کې چې دده د شاعرۍ د بزمي تابه په باب کوم تاویل راوړل شوی دی هغه د منلې وړ دی. ځکه دده له بیانه سرې پوهېدلای شي چې د محتوی په لحاظ خود مخفي شاعري ملي او وطني رنګ لري، اما د شعر ژبه یې د خپل خوږ لت او ساده والي له نظره د بزمي شاعرۍ ژبې ته ورته ده.

همدا راز اروانباد سعادت خان جلبل (۱۹۱۴- ۱۹۷۹ع) د عبدالاکبر خان اکبر د تراخه خواږه نومي مجموعې په مقدمه کې د مخفي د شاعرۍ په باب ویلي دي: " که دا حقیقت څرګند نه کړم نو بې انصافي به وي چې پښتو کې د انقلابي - سیاسي او نوي رنګ شاعرۍ موجدان فضل محمود مخفي او عبدالاکبرخان دی.... "

د مرحوم جلبل نظر د مخفي او اکبر د شاعرۍ د خصوصیاتو په باب دقیق دی، خو پر کومې خبرې چې یې زه تبصره کول غواړم داده چې دوی په مطلق ډول دغه دوه تنه په پښتو کې د انقلابي، سیاسي او نوي رنګ شاعرۍ موجدان بللي دي، حال دا چې دا خبره په مطلق ډول ښایي سمه نه وي دغه مهال په افغانستان کې هم ځینو شاعرانو د وخت له حالاتو څخه د خپلو برداشتونو سره سم ځینې نوې خبرې کړې دي او په پښتونخوا کې هم له مخفي او اکبر سره معاصر شاعران، لکه حبیب الله کاکا (۱۹۳۹ ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړ) محمد- اکبر خادم (۱۳۷۳هـ ق مړ) میا احمد شاه (۱۸۹۴- ۱۹۶۲ ع) او نور په لسګونو شاعران لرو چې د نوي فکر د بیان خوا ته یې هڅه کړې ده.

موږ په لنډ ډول ویلای شو، چې ارواښاد فضل محمود مخفي د پښتو د معاصرو ادبیاتو د روزونکو د سرلارو په ډله کې ولاړ سړی دی.

دی نه یوازې د معاصرې دورې استازی دی، بلکې ددې دورې د سرلارو او آغازګرانو روزونکې دی؛ ډېرو شاعرانو دده له کلامه فیض موندلی دی او دده د فکر او نظر اثرات یې منلي دي. ارواښاد اکبر په دې ارتباط یو بیان لري. ده کښلي دي: " ده (مخفي) ما له د قامي شاعرۍ درس راکړی و او په حقیقت کښې دا یو سړی زما استاد دی"[38]

خان عبدالغني خان، له ښاغلي حنیف خلیل سره په یوه مصاحبه کې ویلي دي:" کله چې وړوکی وم، نو د مخفي صیب او خادم صیب شاعري به مې خوښوله" (مخ په مخ، ۶۹ مخ) له دې اشارې ښکاري چې غني له کوچنیوالي د مخفي د شعر تر اغېز لاندې و. ډاکټرې سلمی شاهین لیکلي دي چې:" خان عبدالغني لېوني فلسفي هم په خپله وینا کې دا اقرار کړی دی چې دا د مخفي صیب د شعرونو اثر و چې په ما کې یې دقاموسولۍ د جذبې یو تحریك ایجاد کړو" (جدید نظم په پښتو کې. ۷۵ مخ)

---

[38] د افغانستان او روسی ترکستان سفرنامه، ۱۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخفي په پښتو شاعرۍ کې هم د شکل له پلوه او هم د فکر له پلوه د بدلون خواته جدی او بریالۍ هڅه کړې ده. په خپلو هڅو کې کامیاب دې روان شعرونه یې ویلي دي، ژبه یې خوږه او پسته ده، د شعر لپاره د کلماتو په انتخاب کې مهارت لري، ډېر جذاب او خواږه کلمات استعمالوي.

د شعرونو د جذب قوه یې زیاته ده. پر لوستونکو او اورېدونکو اوس هم ښه اغېز لرلای شي، اما هنري خوا یې درنه او د اعتنا وړ نه ده، بلکې د مبلغ او همدفمند مبارز په توګه په رڼه او رسا ژبه خپل پیغام نوروته رسول غواړي. خو سلیس او فصیح.

زموږ په معاصر فرهنګي بهیر کې د مخفي د موقف او په پښتو معاصرې شاعرۍ د ده د اثر دا بحث به د ډاکترې سلمی شاهین په دې لاندې خبرو پای ته ورسوو. ځکه دا خبرې د ده د فکري بهیرونو او دآثارو د ارزښتونو یوو نچوړ دی:

"مخفي صاحب په پښتو کې د جدید نظم هم د ستایل او هم د مضمون له لحاظه وړومبی نظم ګو شاعر دی. د ده په عصرکې که هر څو نور شاعران هم د ده ملګري لیدی شي، خو که مشري په مشري وي نو د پښتو د نظم ابتدا یقیناً چې د مخفي د ذات نه کېږي. دا نه یوازې په دې چې د فورم یا ستایل له لحاظه نوی دی. بلکې د حریت او آزادۍ د جذبې کړنګارهم پکې ډېر په زور اورېدی شي. د مخفي صیب د نظم خاصیت یوازې دا نه چې نوی او جدید دی، بلکې په یو شعوري تحریکي انداز کې یې د پښتو د شعر اصلیت ترمخه نیولی دی. روایت یې ښخي ملي دی او د ملي بحرونو او اوزانو شاعري پدې مقصد کړی ده چې د پښتو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مزاج مطابق وي. دا د نظم ومقصدیت یو اعلی امتیازي انداز دی چې کوم یو ولس ته د آزادۍ سبق ورکولی کېږي، نو په هغه نظم کې دي ورکړې شي کوم چې ددوی د فطرت سره سم وي" (جدید نظم په پښتوکې، ۳۹ مخ)

د اجتماعي او اصلاحي چارو عاشق مخفي:

مخفي د انجمن اصلاح الافاغنه د تاسیس له وخته بیا د خدایي خدمتګارو د ډلې تر جوړېدو پورې له دغې مبارزې ډلې سره د زړه له کومې روابط ساتلي دي. دانجمن د فکري بنسټونو په غښتلتیا کښې یې خپله ملي فریضه سرته رسولې ده. د انجمن اصلاح لافاغنه په باب په کښل شویو زیاترو لیکنو کښې دا خبره زما تر سترګو نه ده تېره شوې، چې چا دې مخفي هم ددې انجمن په کارکنانو کښې یاد کړی وي، مګر یوازې اروانښاد محمد اکبر خادم په خپل یو نظم کښې چې عنوان یې دی "انجمن اصلاح الافاغنه اتمانزی" په دې نظم کښې یې د مخفي یاد ددې انجمن د یو کارکن په توګه په دې ډول کړی:

ملا محمود مخفی صاحب	محمد یوسف صوفی صاحب
عبدالغفور اخی صاحب	هم شیدا د ګل په شان
څوک عا لمان څوک شاعران	څوک زاړه او څوک ځوانان
څوک میاګان او څوک خانان	ایماندار او صادقان
دوی دی ډیر خدمت	هم په لاس هم په دولت
خدای دې ورکاندي عزت	دوی ژوندی کړو قوم افغان[۳۹]

---

[۳۹] خادم، محمد اکبر: ګلدسته خادم، ایمپایر الکټریك پریس، اګست ۱۹۳۷ ع ، ۱۶۱ – ۱۶۰ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغسې کـه مخفـي ددې انجمـن تـر اشـراف لاندې د اتمـانزو د آزاد سـکول د کارکنانو او د بچو په ملي روزنـه او احساس را پارونـه کښې برخه درلودلې ده، بالمقابل د دې انجمن خلکو او د سکول شاګردانو هم د مخفي د شعر په خوررولو او عامولو کښې خپله ونډه سرته رسولې ده.

د مخفي تراني او وطني اشعار ډېر جذاب وو، د خلکو لـه روحياتو او د هغه وخت لـه ملي غوښتنو سره برابر وو. نـو ځکه په غونډو کښې بـه ځوانـانو او شـوقيانو پـه شـور او جذبـه اورول او ناسـت خلـك بـه يـې پـه احساساتو راوستل.

مرحـوم احمـد کاکـا د مخفـي د يـوې ترانـې د اغېزمنـې بابـت داسـې ليکلـي دي: " ددې نـه پـس بيـا ماسـټر کـريم، فضـل کـريم- چـې پـه تـور مشهور و- حمدالله او حنيف الله په شـريکه باندې د مخفي صاحب هغه ترانه چې په ۱۹۲۱ کې هغه جوړه کړې ده او د سکول هلکـانو بـه ويلـه، د کورس په شکل کې شريکه باندې واورولـه. د ماسـټر آواز سـره د ملګـرو چې، لکه ښامار ته بيم غړاوه او هغه ورتـه تـاو را تـاو کېـږي، خلقـو بانـدې دومره اثر وکړو، ولې چې يو د آواز خوږوالی، بـل الفـاظ چـې د موقـع سـره برابر وو، نو ځکه يې خلق د تاثير لاندې راوستل... ددې نظم پـه هـره کړۍ به دا دور کېدلو جلسه دې حد ته ورسېدله، چې بلکل په خلقو کـې د نـوي ژوندون روح پوك وهلی شو، يو خوا آوازونه ، بل خوا هر يو د بل دپاسـه او بل خوا د پښتو ژبې خوږ وزن دغې يوې ترانې د نشتر کار ورکه... ".[40]

---

[40] احمد کاکا : خدايي خدمتګار تحريك، د قبايلو نشرات، کابل، دولتی مطبعه، ۱۳۶۹ هـ ش ، ۱۸۵ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانجمن اصلاح الافاغنه په جلسو او مشا عرو کې چې به د مخفي نظمونه اوریدل کیدل ځینو دغو نظمونو به انعامونه ګټل. د انجمن اصلاح الافاغنه په هغه کالیزه جلسه کې چې د ۱۹۲۷ م کال پسرلی په اتمانزوکي جوړه شوي وه ددې کالیزې په ترخ کې مشاعره هم شوې وه. ددې مشاعرې درې نظمونو انعامونه ګټلي وو چې دوهم انعام پکې د مولانا فضل محمود مخفي و[41].

په یادې شوې جلسې کښې د دریو اورول شوو انعامي نظمونو د فکري قوت او ملي شور او زور په باب ارواښاد عبدالخالق خلیق (۱۸۹۵- ۱۹۷۸ ع) په خپل یو بل اثر کې لیکلی دي: " سرعبدالقیوم خواهش ظاهر کړو چې ما ته هغه انعامي نظمونه واوروه، باچاخان هغه نظمونه را وغوښتل او چا ورته واورول. سر عبدالقیوم ګهبراو غونډې شو، وې چې یره باچاخان تاسو ډېر زړور خلق یئ، تاسو وېرېږئ نه، چې د داسې خیالاتو اظهار کوئ. باچاخان وخندل، وې زمونږ د زړه نه د انګرېز وېره وتې ده، صرف د یوه خدای وېره پاتې ده... "[42].

د مرحوم خلیق له وینا ښکاري چې دغه درې نظمونه (چې یو پکې د مخفي و) دومره پارونکې او د انګرېزي استعمار ضد وو چې په اورېدو یې ځینې خلك وار خطا کېدل.

لنډه دا چې فضل محمود مخفي په پښتونخوا کښې د اجتماعي او اصلاح کارونو یو رښتینې مبلغ، خدمتګار او عاشق و چې اصلاحي او

---

[41] خلیق، عبدالخالق: زه او زما زمانه، ادارۀ اشاعت سرحد، پېښور، منظور عام پریس، ۱۹۶۸ ع ، ۴۰ مخ .

[42] خلیق، عبدالخالق: دآزادۍ جنګ، ادارۀ اشاعت سرحد، پېښور، حمیدیه پریس، ۱۹۶۱ ع، ۸۶-۸۷ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي افکار يې پر عمل او وينا څرګند وو او ورسره د خلکو سرمشق وو. له دې سربېره مخفي د پښتو د معاصرو ادبياتو يو رسالتمند سرلاری دی چې آثار يې د نويوالي بشپړې ځانګړنې را خپلې کړې او په خپل وخت کښې يې د خلکو د ويښولو، د وطن د بچو د فکري روزنې او شاعرانو، ليکوالو ته د سر مشق کېدلو له لياري خپل ملي او وطني رسالت ښه تراتر سره کړی دی. که څه هم اوس موږ دده لږ آثار په واك لرو، خو دغه لږ آثار يې هم د خپلو کيفي ارزښتونو له پلوه د ډېرو له سترو ديوانونو نه هم زيات ارزښتمن دي.

د مخفي تاليفات:

ماخپله تر اوسه د مولوي فضل محمود مخفي کوم مستقل چاپ شوی اثر نه دی ليدلی.

له ما سره دده متفرق چاپ شوی اشعار او ځينې مضامين شته دی. خو په ځنيو مقالو کې دده د ځنيو آثارو يادونه شوې ده.

د مخفي ديوان:

استاد رښتين په خپله مقاله کې ويلي دي: مخفي د شعر ديوان درلود. د ترنګزو د حاجي صاحب د منځوي زوی فضل شاه باچا سره دده د اشعارو قلمي نسخه موجوده وه. وايي چې د کاږه پاڼ له مولوي صاحب سره هم دده د قلمي ديوان يوه نسخه ليدل شوې وه. مخفي صاحب د تصوفي اشعارو يو ديوان هم درلود.

اروابناد ننګرهاری دده د اشعارو د ديوان په باب په خپله مقاله کې کاږي: " جناب فضل معبود کشر باچاګل صاحب وايې، چې مولانا مخفي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپلو سوزنده او د قامولۍ له مينې ډکو اشعارو ديوان ما ته راکړی و.... ".

د دغو دوو ليکوالو له ليکنو معلومېږي چې مخفي د شعر ديوان درلود ، چې له بده مرغه اوس ورك دی.

مورېك نامه:

ښاغلي سليم په خپله مقاله کې ددې کتاب بابت ليکلي دي: " دغو ورځو کې مخفي صاحب د چارسدې په سکول کې و او په اتم جماعت کې يې سبق ويلو، د هغه د ژوند د ټولو نه لويه وسله هغه د فيرنګي استعمار او د هغه د تالي څټو خلاف اولنۍ غزا شروع کړه او د قوم د بيدارۍ دپاره يې يو کتاب ليکل شروع کړل. د دغه ورځو د مخفي صيب شاعرۍ ته مونږ د پښتو اولنۍ طنزي شاعري ويلی شو. ځکه چې ټول شعرونه يې په انګرېزانو او اوده قوم د طنز نه ډك دي. ددې کتاب نوم مخفي صيب منږك نامه ايښوولې وه... " ددغه کتاب پته اوس نشته، څه بيتونه يې ښاغلي سليم په خپله مقاله کې اخيستي دي.

دغه رنګه نومورۍ سليم په خپله ياده شوې مقاله کې راوړي دي، چې مخفي په انګرېزي ژبه هم ډېر اشعار ويلي وو. کوم انګرېز چې دا شعرونه ليدلي وو، نو يې ډېر خوښ کړي وو. دا چې دده شعرونه انګرېزانو خوښ کړل، نو ده له انګرېز سره د مخالفت له امله هغه شعرونه څېرې کړل. ويل کېږي چې مخفي يو مسدس هم ليکلی و. له دې سربېره استاد رښتين کښلي دي چې: " دغسې يې د اسلامي فلسفې په خواوشا کې هم په پښتو نثر يو کتاب ليکلی و".

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې نور کتابونه:

کله چې د افغانستان د وروستيو ناوړه حالاتو له امله زه پېښور ته لاړم، نو خبر شوم چې د دې سيمې له يوه حساس پښتانه ځوان ښاغلي شلمان سره د مخفي صاحب درې اثره موجود دي. ما په ښاغلي شلمان پسې تلاښ وکړ، تلاښ نتيجه ورکړه. ښاغلي شلمان په پښتني او فرهنګي مينه دغه درې کتابونه ماته راوړل. څه موده له ماسره وو او بيا مې په منته بېرته ورکړل. دغه درې کتابونه يو په درې دوهم په پښتو او دريم په اردو و. مګر ما پکښې د مخفي صاحب نوم نه کړ پيدا. له ښاغلي شلمان نه مې پوښتنه وکړه چې په دې کتابونو کښې خو کومه داسې نخښنه زما تر سترګو نه شوه چې مخفي صاحب ته په نسبت کښې دې سړي پرې شکمن نه شي، ځکه نه يې موږ ته خط معلوم دی او نه د مخفي صاحب په خط او امضا له موږ سره کوم اثر شته چې ددې کتابونو له خط سره يې مقايسه کړو او ځان پرې ډاډه کړو چې دا درې کتابونه هم د مرحوم مخفي صاحب دي؟

ښاغلي شلمان را ته په ځواب کښې وويل چې دا کتابونه ما د مخفي صاحب له اولادې تر لاسه کړي دي، نو ځکه د هغه دي. د درې واړو کتابونو موضوعات فکري، فلسفي او عرفاني دي او سره نزديکتونه هم لري، سړی دا اټکل کولای شي چې يو سړي دي ليکلي وي.

زه د ښاغلي شلمان وينا ته د درناوي په خاطر د مخفي صاحب د تأليفاتو په لړ کښې دغه درې سره کتابونه هم لړ لړ ښيم:

(۱) **درې اثر**: ټول ۸۵ مخه دی. اثر په نثر ليکل شوی دی، په منځ منځ کښې يې پارسي نظمونه او عربي عبارات هم راغلي دي. په دوهم مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښې يې تر بسم الله الرحمن الرحيم وروسته ليکلي دي ماخوذ از اکسير القلوب.

کوم بحثونه چې په دې کتاب کښې راغلي دي: بحث تنزلات، بحث صفت علم، بحث عالم کبير، بحث عالم صغير، بحث کشف، بحث مراقبه، در بيان مقامات سلوك، بيان حواس عشرهٔ ظاهری و باطنی، قبض وبسط، طريق استخاره او په پای کې يو بل بحث دی، چې په نظم راغلی دی خو عنوان يې دی: در بيان اذکار و محلهای آن و اعداد آن و افکار آن.

(۲) پښتو اثر: اصل او ويخ د کارونو د بنی آدم، دا کتاب په پښتو نثر دی. ټول مخونه يې ۹۳ دي. او په دې عباراتو شروع شوی دی: هر کار يا حرکت چې د بنی آدم نه ظاهر ته راوځي، اول د هغې کار يا حرکت اراده د هغه په زړه کښې را پيدا شي، پس له هغې هغه کار يا حرکت صادر شی. ددې نه معلومه شوه چې اصل او ويخ د کار د بنيادم د زړه له ارادې وي.

په دې خبره د پخوانو او اوسنو فلسفيانو او زموږ د اهل اسلام د حکيمانو اختلاف دی چې آيا د بنی آدم د ارادې ځای زړه دی که دماغ. اهل سلوك د اهل اسلام په پوره طور سره ثابته کړې ده چې په بنی آدم کښې د هغه د ارادو درې ځايه وي: (۱) دماغ دی، چې ددې ټول قوتونه د دماغ سره اړه لري. (۲) قلب دی، چې ددې ټول قوتونه د زړه سره تعلق لري. (۳) روح دی، چې د ټولو قوتونو سرچشمې روح اعظم دی.

(۳) اردو اثر: دا کتاب چې ټول ۷۰ مخه دی په نثر کښل شوی او پيل يې دا دی: اما بعد دنيا اور مافيها کا علم ظاهرمیں تو حواس خمسه کې ذريعی سی حاصل هو، ليکن حقيقت يه هی که اسی حواس خمسه

www.meltahrik.com 0771 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

کا اصل ذهن کې وه پانچ قوتیں هین جیسی کو: (۱) وهم یا قوت وهم. (۲) خیال یا تخلیہ. (۳) تصور. (۴) حافظه. (۵) فکر کهلا جاتا هی.

ما ددې درې واړو کتابونو ځانګړي نومونه پیدا نه کړل، نو ځکه مې د دري اثر، پښتو اثر او اردو اثر په نامه معرفي کړل.

«۴»

د مخفي ویناوې او لیکنې:

www.melitahrik.com 0771 400 116

د مخفـي د پېژنـدنې د دې ورې رسـالې پـه پـای کښـې غـواړم دده هغـه آثار لوستونکیو ته وړاندې کړم چې د شلمې پېړۍ لـه درېیمـې لسـیزې نـه تـر اوسـه پـه متفـرق ډول د افغانسـتان او پښـتونخوا پـه مطبوعـاتو کښـې چاپ شوي دي.

دا را ټـول شـوي مـواد د مخفـي خپـل آثـار دي. لـه هـرې ټـوټې او هـرې مقالې سره يې نوم چاپ شوی دی. لـه بلې خوا د وینا سبك او شیوه او فکريې هم د مخفي دی، نو ځکه د شك مجال پر نشته.

بایـد زه دلتـه دا خبـره هم یـاده کـړم چې پـه دې کـابو پنځوسـو شپیتو کلونو کې ښايي په ځینو نورو آثارو او موقوتو خپرونو کښـې هم د مخفـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور شعرونه او مقالې چاپ وي چې متاسفانه زه نه یم پر پیښ شوی. پر هغو چې پیښ یم هغه مې را نقل کړي دي چې ددې رسالې په وروستۍ برخه کې یې تاسو ته وړاندې کوم. اما یوه یادونه بله هم ضروري ګڼم چې ما یوازې پرپیښیدو اکتفا نه ده کړې، یعنې دا چې کله ما د مخفي په باب ددې رسالې د لیکلو پریکړه وکړه، نومې د مخفي په متفرقو دغسې اثارو پسې هغه منابع و لټول چې د مخفي د آثارو د نشر امکان پکښې موجود و، لکه: په کابل کښې خپریدونکې انیس اخبار او پښتون مجله. ما د انیس د ۱۳۰۹-۱۳۱۱ هـ ش کلونو کلکسیونونه ګرده وپلټل، هلته مې دده یوه دري مقاله او د هماغې مقالې په پای کښې دده یو پښتو نظم وموندل چې د دې مجموعې په پای کښې راوړل شوی دي.

د انیس اخبار د همدې مهال په ځینو ګڼو کښې ما ځینې داسې ترجمې ولیدې، چې په پای کښې یې د ترجمان اداره امضا وه، څنګه چې د انیس د اداري ترجمان هغه وخت مخفي صاحب و، نو کېدای شي دا ترجمې هم د مخفي صاحب وي؟ خو دا چې نوم یې ښکاره نه و ورسره راغلی او بله دا چې اکثر خبري مطالب وو، نو ځکه مې را نقل نه کړل.

د پښتون مجلې کوم کلکسیونونه چې د کابل په کتابخانو کښې میسر وو، هغه مې ګرده پسې وکتل او کله چې پیښور ته ورغلم د پښتو دیپارټمنت په کتابخانه کې د پښتون د بیلابیلو نشراتی مرحلو ښایسته ډیرې ګڼې موجودې دي. ما دا ګڼې په همدې نیامت تولې له نظره تیرې کړې چې که د مخفي څه شی پکې و موم. څه چې لاس ته راغلي دي، هغه د لوستونکیو مخې ته ایښوول شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا آثار که څه هم په کمي لحاظ لږ دي خو په کېفي لحاظ دا څو محدود پاڼکي او ټوټې يې هم ډېر قيمتي آثار دي.

د مخفي د آثارو دا حاضره مجموعه په دوو برخو وېشل شوې ده: لومړۍ يې د منظومو آثارو ده او په دوهمه برخه کښې يې منثورې ليکنې راغلې دي.

په د مخنيو بحثونو کښې مې د مخفي پرشعر لږ خبرې وکړې، خو په نثر مې يې څه نه دي ويلي، دا چې په دې مجموعه کښې دده پښتو او دري منثورې ليکنې هم شته، نو ځکه بې ځايه به نه وي، چې دده په منثورو لکېنو هم څو خبرې وکړم.

(۱) دده کومه پښتو منثوره ليکنه چې ما را اخيستې ده، که يې سرې د نثر په ډولونو کښې صنف بندي کړو، نو يې علمي نثر بللی شی، خو ژبه يې د علمي نثر له موازينو سره برابره نه ده اوډل شوې، بلکه ډيرو برخو کښې د ليکوال د پرداخت شاعرانه شيوې پرې خپل اثرات پرېښې دي. زما په عقيده دا نثر په ځينو برخو کښې خاص آهنګ پيدا کوي او کله مطنطن شی. لکه دا ټوټه: " دنيا آباده سرترسر، انسان خوشحاله اکثر، زمکه باغ عدن، عدن هر وطن، ليکن که د سترګی دې پټې کړې او بې ايمانی ته دې متې کړې، په کرليچ دې موټې کړې، نو چا بری به وران وران شی، ملکونه به بې نشان شی".

د مخفي نثر سره له دې چې په علمي نثرونو کښې حسابيږي، خو ساده والی خوږلت او ځيني ادبي ښيګڼې هم لري.

(۲) دده کومه دری مقاله چې په دې مجموعه کښې خوندي ده. د مقالې عنوان ته په پاملرنه په عادي او ژورنالستيکو نثرونو کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حسابيږي، خو د ليکوال علمي معلوماتو هم خپل ځان پکښې ښکاره کړی دی، دده دري نثر فصيح، بليغ او روان دی.

په لنډه توګه ويلی شو چې مخفي د شاعرۍ تر څنګه ښه نثر ليکونکې هم و، په پښتو او دري يې ښه نثرونه ليکلي دي. هغه درې (پښتو، اردو او دري) منثور کتابونه چې ده ته منسوب دي .د هغو پر موضوعي خصوصياتو خبرې کړې دي او د نثرونو په ډولونو کې درې واړه په علمي نثرونو کې ځای نيسي.

لومړۍ برخه وينا وې

« ۱ »

چې د زړهٔ درد دې را کوه نو اوس دا وا راکا
طاقت د صبر را کې نشته دی ژړا راکا
په قام مين د نامرادۍ تيارو کې ځی په اميد
مانا اميده له دې تيرو کې يو رڼا را کا
له زړه تر ژبې پورې واړه شومه سيند دوينې
دې سيند د وينې لره تللو ته يو خوا را کا
په اور د مينې د عاشق زړه نهٔ سوزيږي زما
ما نا قلاره ته د سونې چل جدا را کا
فرياد دې نه خيژي له خولې نه راته وايې خلق
ماله دې خلقو ته طاقت د څه وينا را کا

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلـى د غـم د سـيند پـه مـنځ کـې نـا امـيده ولاړ
مخفــي، مضـطر لــه د "امــن يحــب" دعــا راکــا[43]

« ۲ »

وطن، وطن، وطن یا خوږ وطن زما
په ما له هرڅه ګران
په تاکې دی آرام د روح د سر د تن زما
له تا نه زه قربان
چې څوك په ښاریو کې د بل چا لتهوي زر
او نا قلاره وي
یا دیږي ورته لاس په تندي باندې پاس په سر
او بې آرامه وي
د داسې ورږو سترګو خلقو حال وی تل بتر
او خوارو زاره وي
دداسې ژونده ښه دی خدایږو ځنکدن زما
د قام په ننګ روان
وطن، وطن، وطن یا خوږ وطن زما

---

[43] آزاد افغانستان، ۱۳۳۳ هـ ش د جوزا د ۷۱ می نیتی ګڼه، ص ۴. دا پارکې ما له آزاد افغانستان نه نقل کړی و، کله چې د پښتون په ۴ مه ګڼه اکتوبر ۱۹۲۸ع، ۲۹ مخ کې دا پارکې وکتل شو، نو ښکاره شوه ، چې د آزاد افغانستان د ضبط ښه سمه نه وه، تر مقطع د مخنی بیت هم پکې نه و. ددې پارکې اوسنۍ ښه د پښتون له مخی سمه کړل شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ما له هرڅه ګران

****

شړې د داسې کس له شاله ښه ده د بل چا
چې نه لري غيرت
شوده ده د بزو، ده په لورې هر سبا
اوبه يې دي شربت
جونګړه ده غوره له ماڼۍ ده د بل چا
او فـقر يې دولـت

له تاجه د بل چا ښه دی پټکې خيرن زما
د قام په غم روان
وطن، وطن، وطن يا خوږ وطن زما
په ما له هرڅه ګران
په تا کې دی آرام د روح د سر د تن زما
په تا کې دی آرام
وطن، وطن، وطن يا خوږ وطن زما
په ما له هرڅه ګران[44]

www.melitahrik.com 0777 400 116

«۳»

خاونده ته ودانـــه کړې

[44] پښتانه ليکوال، دوهم چاپ، ۲۶- ۲۷ مخونه ؛ خليل: هميش، د اباسين چپی، پيښور ۱۹۵۷ع، ۳۷-۳۸ مخونه. د پښتانه ليکوال څلورم چاپ، ۵۳ – ۵۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمونږ د یو والی حجره
یو ځای پکښې د ځانه کړي
د پښتون ډلــــه خوره
یو زړه، یو سا ، یو شان کړي
دې بیل او بیل پښتون لـره

****

کشمیر نـه تر هـرات هوري
بـلوچستان نـــه تــر دوري
دا ټول پښتون دی هر چـرې
څه رنګ دی پروت ذری ذري
د یـو وجـود په شانې کـړي
یــا خـدایـــه دا ذره ذره

****

لویــو تـــپــو د پښـــتنو
په غره په سم پرتو درنـو
نمسو د لویـــو پلر ګنو
راځئ چې یو شو لـیونـو
یا لویه خدایه ورانه کړي

www.melitahrik.com
0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپیره بیلتون لره دیـــره

****

پښتو زمونږ چـرتـه یې
ولی زمونږ نه بیرتـه یې
زمونږ زړه ځیګر تـه یې
زمونږ د قام وزر تــه یې
په مونږه لار ته آسانه کړي
چې مونږ یو شو کل سره

****

د پښتنو اول نیکـــــــــه
خواره نمسي دې یو کړه تـهٔ
دا شاني تیت دي دوی په څهٔ
خبر لهٔ یـــو لهٔ بل نه، نــه
یا لویه خدایه ورانـــه کړې
سپیره بیلتون لــــره ډیره

***

زمونږ له ملك نــه دښمنان
یا خدایه لر کړې نن زمــان
په مونږه کړې زمونږه خان
زمونږ د قام زمونږ د ځـان

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

رڼا زمونږ لـــه ځا نه کړي
د پښتون تـــوره تيره [45]

«۴»

خادم د شريعت ســـاتونکې د ملت
خاوند د لوی عزت زمونږ اعليحضرت

يو سوری د اولس په سر د ټول افغانستان
امير امان الله خان

د ملك په ننګ ونام هر ساتي بې آرام
خدمت کې د اسلام کړيږي هر مدام

پر موږ باندې دی زيات له مور او پلاره مهربان
امير امان الله خان

ستا فکر او ستا خيال بس دی زمونږ په حال
خپل ځان لرې ملال چې مونږه کې خوشحال

ښبنتن دې لرې تل خوشحاله تا په هر زمان
امير امان الله خان

ته يې زمونږ مين ته يې زمونږ لدن
ته سا زمونږ د تن ته روح يې د وطن

---

۴۵ کابل مجله، د ۱۳۲۶ هـ ش کال، د اسد د ۱۵ مې کېڼه، ۱۲- ۱۳ مخونه.

د پښتنې ارمان لومړی ټوك، ۱ مخ کې هم د مخفي صاحب دغه شعر چاپ دی، خو وروستی بند يې پکې نشته او پنځه کړۍ پکې راغلې دي (۱۳۴۴هـ ش کال د کابل چاپ) دا ترانه په ډيرو منابعو کې ګډه وډه او ناقصه راغلې ده.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناموس زمونږ د ملك له ستا وجود دی نګهبان
امیر امان الله خان

ته یې د ملك رڼا   تـه یــې ددیـن پناه
زمونږه تکیه ګاه   مونږ فخر کړو په تا

څرګند دې نوم د قام زمونږه کړې په ټول جهان
امیر امان الله خان

زمونږ نه وه خپل واك   ډیرګران وه داسی ژواك
ته پاخیدې چالاك   پـه فضل د رب پـــاك

آزاد دې قوم زمونږه کړ له جغ د دښمنان
امیر امان الله خان (*)

زمونږ نه وه دستور   په کار وه دا ضرور
تـــیار که تا صفور   مونږ ټولو تـه منظور

ساتونکې د دستور د دین زمونږه له نقصان
امیر امان الله خان

تا جوړ کړه مکتبونه   پکې لــولي علمونـه
د هــر فــن کتابونه   زامن زمونږ او وروڼه

رسیږي و هر چا ته فیض د علم په هر آن
امیر امان الله خان

زمونږ نــه وه جرګه   تا جوړه را له کړه

---

* هر ساتې= هر ساعتې= ساعت یې

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرې کېږي زمونږ بنه   پـادشاه له تـا سره
مولاله تا رضا شه تا رضا کړه وطنیان
امیر امان الله خان

پـادشاه زمـونږه سر   حاضر دی ستا په در
زمونږ زړه او ځیګر   د ی ستا پـه مدح سر
قربان له تانه زمونږه اې زمونږ د ملك امان
امیر امان الله خان[۴۶]

«۵»

زه د قام په غم ژونـدی یـم
دغه غم مې پـه زړه تـــل وي
په ځیګر سـوی له دې یـــم
سر کې اور مـــې دینه بل وي
خدایه داسې وخت به راشي
چې زمونږجهاز به هم وي
لکه باز به په هوا شي
په ترخو اوبو به سم وي
ریل به هم زمونږ پیدا شي
تار به هم په هر قدم وي
زه دقام په غم ژوندی یم
دغه غم می په زړه تل وي

[۴۶] رویداد لویه جرګهٔ افغانستان ، ۱۳۰۳ هـ ش ، ۳۷۲ -۳۷۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځيکر سوی له دې یم
سرکې اورمی دینه بل وي
*****

اې زما ننکېالی قامه
وخت د ننك او دسيالۍ دی
د دنیا په ډاګه عامه
نن هر قام په د او ولۍ دی
چې خپل قام نه کړې بد نامه
نن هر قام په ننګولۍ دی
خدا يه مرله دې پخوا وی
چې مې بل ته قام خجل وي
زه د قام به غم ژوندی یم
دغه غم می په زړه تل وي
په ځيکر سوی له دې یم
سرکې اورمې دینه بل وي

***

زما يوټکې د وينې
د وطن په مينه رنګ وي
غوښه پوست می په رښتينې
جوړ دقام په نام وننګ وي
په رښتيا پښتون زلمی یم

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما کار پښتو او ننګ وي
تل دي مرزه هم په دې یم
دا دې تل مې په زړه وي
زه دقام په غم ژوندی یم
دغه غم می په زړه تل وي
په ځیګر سوی له دې یم
سرکې اور مې د پښه بل وي
****

خدایه داسی ژوندون را کړې
چې په زړه کې غم د قام وي
دواړه سترګې مې نمنا کې
په دې غم سبا ما ښام وي
را کې درد داسې پیدا کړې
چې وجود مې بی آرام وي
پدې غم کې لیونی وی
دا سودا می د زړه مل وي
زه د قام په غم ژونده یم
دغه غم می په زړه تل وي
په ځیګر سوی که دې یم
سرکې اور می د پښه بل وي[۴۸]

---

[۴۸] دا پاړکې د پښتو په ځینو تذ کرو او ځینو موقو تو خپرونوکې ټوټې ټوټې چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«۶»

ستوریــو د آسمان اوچت
ښکاری پـه تیرو کې تت
شپه زمـــا د بـد قسمت
وایې پاتې ځومـــره ده
حق حیران دریـان مخفي
ګډ په های سوران مخفي
بې هوشه بې ځان مخفي
او پیالۍ نسکوره ده [۴۹]

«۷»

څۀ عجبه وخت و چې قبوله دې دعا کړله
وادې خشتو فضل معبود ورکه دې بـلا کړله
اوس که درتـــــه ژاړم هزار ځله دعا کوم
نــه قبلیږي خدایه بې تاثیره دې دعا کړله [۵۰]

مانا دا چې هربند یې دیو ځانته پاړ کې په توګه چاپ شوی دی. ماهم له بیلا بیلو ځایونو پدې مجموعه کې څو ځایه د جلا جلا پاړکو په توګه خوندي کړي وو. کله چې مې د خان شهید، خان عبدالصمد خان اڅکزي (زما ژوند او ژوندون) وکوت، نو د مخفي د دې پاړکي بشپړ شکل پکې خوندي و، (۳۱۲مخ). ماهم له همدې ځایه په حاضره مجموعه کې بشپړ را واخیست.

[۴۹] پښتو مجله، ۱۹۸۱م، می- جون ګڼه

[۵۰] پښتو مجله ۱۹۸۱، می - جون ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«۸»

دریــــغه دریغه اې عدمه
تا کې پروت وی بې غمه
دلتــــــه چا زه را وستمه
ډك له درده له آزاره [۵۱]

«۹»

ما له د زهرو پیاله را کړئ چې پری و مرمه زر
ګیله بــــــه هره ورځ په مخکې د طبیب نه وي
پسه چې لـــــه سرمنښ خلاصوی حلالوې پخپله
داسی احسان خو دې په ما غریب مخفي نه وي [۵۲]

www.meliatahrik.com
0777 400 116

«۱۰»

د دنیا پــــه ارت میدان زه
یم غونډسکې د چوګان زه
بغرګی لتــــی د آسمان زه
خورم په سر باندې هرواره
د آسمان د ژرندې لاتـــدې

---

[۵۱] پښتو مجله ۱۹۸۱، می – جون ګڼه.
[۵۲] پښتو مجله ۱۹۸۱، می جون ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د مزکې پــــه سر باندې
تــــل دې ليرېمه ارمان دی
زۀ مخفي غريب بيکاره [53]

«۱۱»

څۀ له رګ د بدن مې طبيب ګوری نن
نن مې دی څنکدن را لـه راوړئ کفن
را له راوړئ کفن

ددنـــيا دنـــګو غـــــــــــرو
آبــــــــادواو ميـــــــــــرو
سيند او خــــــــورو او چېنو
پاتې ستاسی ديدن، پاتې ستاسې ديدن
را له راوړئ کفن

ښــو ځوانانو تــمام
چې کوئ هر مــدام
ښه لپاره د قـــــام
زمـــا واخلئ سلام
سامې خيژي له تن
را له راوړئ کفن

د دنـــــــيا د ديـــــــــــرې

[53] دا توټه، د پښتو مجلې د ۱۹۸۱ ع کال د مې ،جون ګنی څخه اخيستل شوې ده.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځي مخفي هـــــــــــــــر سړی
څوك ړومبی څـــــــوك وروستی
ښه دی خدای ته رفتن، ښه دی خدای ته رفتن
را له راوړئ کفن [۵۴]

«۱۲»

ربه مونږ لــه مینه د قام را
په دې اور کې را له آرام را
ته ددې نه روغ هر اندام را
ته د مینی مونږ لــه جام را
***
چې نمرود ته هم حق ویونکې وو
د فــرعون نه نــه ویریدونکې وو
امتی ، امت بــه ویـــونکې وو
مونږ له دغه شان اسلام را
ربه مونږ لــه مینه د قام را

***

چې نــه شور لري نه آواز لري
د میــن زړه راز ونیاز لــري
لکه بوی د ګل د زړه راز لري

---

۵۴ پښتو مجله: می ، جون ګڼه.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ له دغه شان اسلام را
ربه مونږ له مینه د قام را [55]

«۱۳»

یو ځلی یـــــو زړې پیشو کــړه جمع منږکان
وې اې زما بچو ړو تـــــــاسې مه کوئ خفګان
زه حج له ومه تــــلې حج می کړی یم راغلې
بی ذکره ویم چې بله څه می له خولی نه، نه ایستلی
***

قصه به درتــــه وکړمه یـــــوه د امریکې
یو ځلي یو ســــړی و ددې ملك په هغې کښې
وې اخلمه کوټه چې په قلار اوســــم پکښې
خاونـد د کور تــــه وویل چې څو به یې را کې
اوس ګوره چې خاوند د کور یې څه رنګ شو ګویان
***

وې تـــه یې رعیت د پیرنګیانو د لندن
په ختیه کښې اخښلې غلامی ده ستا د تن
چې تا لــه کوټه درکمه دپاره د مسکن
ګویا د بې ننګۍ بوټې نا لومه پـه وطن
څه، څه ددې ملکه نـه صاحب مهربان

---

[55] پښتو (مجله)، پښتو اکېډیمی، پېښور، د ۱۹۸۱ ع کال د می، جون ګڼه، ۹۲ -۹۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

دنیا کې دي قومونه چې لري خپل حکومت
جاپان او امریکې ته فکر وکړه يو ساعت
هریو په خپل هنر سره حاصل کړو بادشاهت
بیا دغه بادشاهت یې په دنیا کې کړو اوچت
په علم په هنر شو د ملکونو خاوندان [۵۶]

«۱۴»

اې جهله روك شې مونږ دې روك کړو
مونږ رو کېږو، ارمان ارمان دی
جهل نشه ده سړی پرې مست وي
زمونږ هر یو تن مست په ځان دی [۵۷]

«۱۵»

ټول عالم بیدار شو
پاخید په خپل کار شو
پوه شو هم هوښیار شو
زده کړې ته تیار شو
مونږ د خوبه ذری ذری [۵۸]

---

[۵۶] دا لوړ څلور بندونه، د مرحوم مخفي د منرك نامه نومی کتاب له بیلابیلو برخو څخه اخیستل شوي دي

[۵۷] اباسین (مجله)، د ۱۹۵۶ ع کال د نومبر ګڼه، ۲۴ مخ.

[۵۸] پښتون (مجله) د ۱۹۳۹، د اګست د لومړی نیټی ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«۱۶»

خــــواوشا ږلۍ باران
واورې او سیلۍ طوفان
پاتې لــــه خپل کاروان
او شپه تکه توره ده [۵۹]

«۱۷»

چې د زړه درد دې را کوه نو اوس دوا راکه
درد را کوې د درد دپاره زغم وما را که
په نا امیده بد نصیبه شپه پیدا شومه زه
د عمره پورې ددې تورې شپې سبا را که
چې پس له مرګه را ولې زما د عمر سبا
سبا له نه په ما ده سخته نن ته دا را که
په لوی رحمت کې د رحمان (مخفي) څه نشته کمی
جفا رقیب کوي آمان له دې جفا را که [۶]

«۱۸»

څه لویه دنیا دې پیدا کړې ده چې څه لــــه ده؟
دا دې بې پایانه بنا کړې ده چې څه لــــــه ده؟

---

[۵۹] پښتو (مجله) د ۱۹۸۱ ع کال د مې، جون ګڼه، ۹۱ مخ.
[۶] پښتانه لیکوال، ج ا ص ۵۶.

www.melitahrik.com 0777400116

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینه که موجود نه وي موجود به یې وجود نه وي

مینه دې وجـود لره سا کړي ده چې څه له ده؟

خدایه یوه آه مې ستا تر عرشه رسیدی نـه شی

ټوله شپه مې سترګو ژړا کړې ده، چې څه له ده؟ [61]

«۱۹»

هغه قام ژوندی دی چې جذبات د شهادت لـري

جمع په خپل ځان کښې استقلال، علم و حکمت لري

بې د استقلاله ، هــــــنر جنګ پخه تـوره ده

توره دې تیره ساتي هر څوك چې د جنګ نیت لري

علم د انسان د فـوقیت دی یــو محکم نــشان

دا صفت جهاد سره ډیر لوی مناسبت لري [62]

«۲۰»

اې آسمانه ولــې نــه شوې را نسکور

اې آفتابه ولــې نــه یې د غمه تـور

لویو غرونو! ولې ریز او مریز نه شوئ

ونو! بوټــو! ولې نـــه سوزئ په اور

مزکې پرق له ډیره غمه ولې نــه چوې

ستا د پاسه څومره ویر دی څومره شور [63]

---

[61] پښتو، مې ، جون ګڼه ۱۹۸۱ ع ، ۹۵ مخ.

[62] پښتانه لیکوال ج ا ص ۵۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

«۲۱»

هر موج چې را اوچت شۀ د زړۀ د لـوی درياب زما
تر غاړې د خــولې راغی بيا واپس شۀ دا سيلاب زما
ما بد نصيب هر ځل چې کوم يو خوب وليد يا خيال وکه
هر ځل شه خيال او خوب غلط آرمان په خيال او خوب زما
راځۍ کــــه نندارہ کوۍ بــــې تيغه وژل کېږمه
بيا پس لـه مرګه نشته دی خونــد که پيچ و تاب زما
مخفي که پټ دنــيا کې دی، غم دی د کل جهان په دۀ
باور که دې پری را نه شی دا دی د زړه کتاب زما [64]

«۲۲»

هر څــــوك د خپلی ژبې پت لري
ورســــــره مينه محبت لري
پکښې عـــــلمونه لياقت لري
پدې کښې خــــط و کتابت لري
په پښتنو بـــــاندې ده خپله ژبه
ګرانه نــــــه يې ليکون دی
زړه مې د غم په تبر غوخ شو ناګهان
ګران مــــــــی ژوندون دی

www.melitahrik.com 0777 400 116

---

[63] پښتنانه ليکوال ، دوهم چاپ، ۲۸ مخ.
[64] پښتو (مجله) ، مې، جون ، ۱۹۸۱ ع ، ۱۰۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویمه برخه

لیکنې

«۱»

توره تیاره مه راوله، تورتم مه جوړوه!

عزتمندو صاحبانو او د حقیقت طالبانو! خبر يئ چې دنیا په څه قایمه ده او ودانه او سمه ده؛ کله اوړی شی، کله ژمی، کله سپرلی شی او کله منی.

په دې ادل بدل او تلل راتلل کې کله سختی وي او تکلیفونه او کله مزې وي او آرامونه، مثلاً په اوړي او په ژمي کې خلق ضرور بې آرامه وي، د ګرمی او د یخ تکلیف عام وی، لیکن په پسرلي کې بارانونه وریږي، میوې، غلې، داني، غنې، بوټي، شینکي راټوکیږي؛ د بنیادم د ژوندون سببونه او د آرام اسبابونه ډیر شي. قدرتي ذرایع د آرام عام او بې شماره شي.

مثلاً لوړې هوارې شی، ژورې سمې لارې شي، کلي آباد شی، میرې باغات شی، ملکونه د عدن جنات شي.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبریځ ددې حقیقت څه دی؟ په دې کې اصلیت څه میشته دی؟ عالمانو تحقق کړی دی او ساینس دانانو یې تصدیق کړی دی چې دنیا په یوه نیغ خط پرته ده، خط استوا ددغه خط نامه ده. نیمه تریو خوا او نیمه تر بل خوا پرته ده. ګویا که خط استوا د تلې یوه ډنډه ده او زمکه د دوو چابړو نمونه ده چې د خط استوا په ډنډه باندې پرته او "ووضع المیزان-لاتطعو فی المیزان" هر کله چې ددې تلی یو چابړی یوخوا کوږ او بل بل خوا را کوږ وي، نو په دواړو چابړو آرام ورك وي؛ دواړه طرفونه یې له تکلیفونو ډك وي، خلق له ګرمۍ یا له یخنۍ نه کنجلك وي. او هرکله چې دواړې چابړې برابرې وې او په خط استوا باندې نیغ پراته وي، نو دا د پسرلي موسم وي او یو ښکلی منظر وي، هر طرف ته آبادي وي او اختر وي، نه د ژمي سختي نه د اوړي ګرمي.

هر ځای ګلونه، هر خوا چمنونه، هر څوك خوشحال اوهر حال په اعتدال. لیکن یوه شوځ چې ددې موسم د پیدا کېدو حقیقت څه دی؟ او ددې آبادۍ او خوشحالي اصلیت څه دی؟ هغه د زمکې د تلې د دواړو چابړو د خط استوا په ډنډه برابریدل دي او هغه د دواړو ډډو نیغ او سم پریوتل دي.

پس معلومه شوه چې کار ټول په خط استوا کې دی او سبب یې ټول په دې خط باندې سمتیا کې دی.

ستاسو به خیال وي چې دا خط به د یوې کرښې په مثال وي. په پنسل به راکښلیشوی وي، یا په سیاهي به لیکلی شوی وي، یا له سیمو یا له جستو یا له اوسپنې یا له څه بل څه نه به روغ وي، او کوږ به تلی، راغلی وي یا نیغ به وي.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقیقت دا دی چې دا خط ستا خیال، ستا په تصور کې په څۀ مثال دی. ددې وجود هم د انسان خیال دی او د هغې کمال دی. د انسان په سبب دا موجود دی او د انسان خیال، فکر، عقیده ددې سبب د وجود دی. ددې مثال ستا د خوشحالۍ یا د غم په شان دی چې د دواړو ستا په دماغ کې مقام دی او سبب یې هم ستا خیال او وهم و ګمان دی. دا هغه خط دی چې په نقشه کښې د سیاهی دی، په جغرافیه کې د ریاضی دی او په عقل کې فکری او په دماغ کې نظري. په جغرافیه کښې دې ته خط استوا وایې، په اخلاقیاتو کې د اخلاقو سمتیا (صراط المستقیم) وایې او په معاملاتو کې ورته ګذران صفا او د تلې نیغ تیا (وزنوا بالقسطاس المستقیم) په آخرت کې دا پل صراط شي د ویښته نه نری د اوبو نه نرم او د تورې نه تیره والی کې زیات شي. د هر چا تله به پرې کېږي او ضرور ضرور به پرې تیرېږي (کان علی ربك حتماً مقضیاً).

پس اې صاحبانو! د دنیا تله ستاسو په خیال قایمه ده او د زمکې غونډ ستاسې په فکر دوه نیمه دی، دواړه نیم غونډه یې ستاسی په فکر چلیږي او وړاندې او وروستو کېږي او سبب د آبادۍ یا بربادۍ جوړیږي. څومره چې د یو شي د وجود فکر په دماغ کې زیات مضبوط وي او د زړه سره ډیر، هغې ته عقیده وایي او د ایمان یوه مسأله وایې د ډیرو عقیدو نه ایمان جوړیږي او د ایمان د مضبوطوالي نه جهان او د جهان دوران. د دنیا ښهرونه اود ښهرونو بازارونه په بازارونو کې د تلو روزګار، د کچو نو، د میچونو او د بی شماره پیمانو او اندازو شمار او کاروبار او د دنیا د تلې د دوه چابړو قطار، د هغې حرکت وار په وار. او د هغوی په خپلې ډنډې یعنی خط استوا یا برابری یا لری یا بری.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که په هر عمل د دې خط استوا خيال وو، هر کار د دې تلی د ډنډې په مثال و، نه زيات نه کم، بلکه په اعتدال و، نو چاپېرې د دنيا برابر.

دنيا آباده سرترسر، انسان خوشحاله اکثر، زمکه باغ عدن، عدن هر وطن، ليکن که سترګی دې پټی کړې او بی ايمانی ته دې متهی کړې، په کږ ليچ دې موتی کړې، نو چاپېرې به وران وران شی، ملکونه بی نشان شی، قومونه به فنا شی، ښهرونه به تباه شی، په بازار د دنيا کې به توره تياره راشی، يقيناً دنيا به ورانه او انسان به عدم ته روان شی. پس اې انسانه! اې د عقل خاوند نکته دا نه! اوس ستا واك دی او ستا اختيار دی او ستا کار دی او ستا روزګار دی، که جهان آبادوې، که دنيا ورانوې، که زمکه باغ عدن کوې، او يا شاړ وطن ته جوړ وې[۶۵].

www.melitahrik.com
0777 400 116

« ۲ »

---

[۶۵] رهبر، د ۱۹۵۷ع کال د می د مياشتی د ۸ می نيتی ګڼه، ۱۸ مخ؛ د اروابناد مخفي دغه مضمون ما له رهبر څخه اخيستی و، وروسته می د پښتون ۱۹۴۵ع کال د اګست د ۲۲ می نيتی ګڼی (۱۴– ۱۵ مخونه) کې هم وکوت او د پښتون له مخی می سم کړ. دا مضمون د کابل مجلې د ۱۳۲۶ ه ش کال د اسد د مياشتی د ۱۵ نيتی په ګڼه کې هم چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جشن چهاردهمین استقلال

اهدنا الصراط المستقیم. صراط الذین انعمت علیهم غیرالمغضوب علیهم ولاالضالین آمین.

دعای مندرجهٔ فوق دعایي است که یك مومن و مسلمان شب و روز در هر نماز از خدای خود خواستار و طلب گار آن بوده، از صمیم قلب و خلوص نیت به پیش خدای حی و قیوم خود بران لب و زبان خود را حرکت دا ده و قایل آن میگردد.

معنی آن این است که ای خدای رحیم و مهربان وای رب العالمین و مالك یوم الدین ما را در زنده گانی دنیوی به راه راست و درست هدایت نما! همان راه راست و درست که به رجال بزرگ و ابطال کبیر دنیا مرحمت و ارزانی فرموده و نشان داده بودی، نه راه زندگانی کسانی که راه صحیح نشان دادهٔ ترا ترك نمودند و به قهر و غضب تو گرفتار گردیدند و نه راه کسانی که با آن راه مستقیم پی نبرده براه غلط رفتند و گمراه شدند.

www.melitahrik.com 0777 400 116

***

حضرت ابراهیم (ع) اب الانبیا که در کفرستان کالدیه شهر آشوب بابل حیران و پریشان تفکرکنان جویای این صراط المستقیم بودحتی راه غلط شرك و کفر ابا و اجداد و قوم و هموطن خود را ترك کرده ، صراط المستقیم دین الهی را برای رفتار وزنده گانی خود منتخب و مقبول

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمود. فی الحقیقت از قبضهٔ ظالمانه و مستبدانهٔ نمرود و جماعت او آزادی و استقلال حاصل میکرد.

و برای حصول آزادی و استقلال شخصی آن حضرت بیزاری پدر و مادر بغض قوم و ظلم و وجود حکومت و قهر و غضب پادشاه عصر خود را متحمل گردید، حتی سوختن در آتش سوزان، مهجوری از وطن، تحمیل سختیها و محن مسافرت و جلاوطن را بر خود گوارا نموده، اما زنده گانی حرومستقل و تعقیب صراط المستقیم را هر گز از دست ندادند.

پس آزادی و استقلال نعمتی است که از جانب رب العزة به اب الانبیا پس از تحمیل چندین جورو جفا و ظلم و تشدد و عسرت و مصیبت مرحمت و موهبت شده است.

آن که به سرزمین مصر به پیش یك حاکم جابر و متکبر طاغی و باغی از احکام الهی تبلیغ میکرد و قوم خود بنی اسرائیل را از ان سرزمین که به آزادی و استقلال در آنجا تعمیل احکام خداوندی را کرده نمیتوانستند ترغیب خروج میداد، در حقیقت طالب آزادی و استقلال از کفر و طغیان فرعون و حزب او بود و برای حصول این آزادی و استقلال انواع و اقسام مظالم و شداید اهل مصرو فرعون را متحمل گردیده، تا آن که خود و قوم غریب و بی سروسامانش دوچار با مصایب و آلام گردید، اما گوهر مقصود را هر گز از دست نداده بالاخره خود و قوم خود را از بحرعمیق و مهلك غلامی به ساحل عزت، استقلال و آزادی رسانید.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

این یك نعمت بی نهایت و مرحمت بی غایت بود ، که خدای مهربان به حضرت موسی علیه السلام انعام و اکرام فرمود .

***

آن که در کوه و صحرای فلسطین و درا سوق و محلات بیت المقدس با یك عشق مفرط قوم خود را از غلامی ملت غیر تعلیم آزادی میداد و آنها را به صراط المستقیم استقلال از محکومیت کفار سوق مینمود ، و قوم بنی اسرائیل را تعلیم حریت و بشارت استقلال میبخشید حضرت مسیح علیه السلام بود .

اگرچه در این تعلیم حضرت عیسی(ع) مقابل همه گونه آلام و مصایب مبغوضی قوم و مجرم حکومت جابرۀ وقت گردید ، با این هم هیچگاه از تبلیغات حریت و استقلال فراموشی و خاموشی اختیار نکرد .

***

حضرت محمد صلی الله علیه وسلم که قوم عرب را از حضیض کفرو رسومات قبیحه به شاهراه اسلام آورده ، آنها را از سلاسل کفر و بنده گی و محکومی شیطان آزاد نمودند ، فی الحقیقت اهل اسلام را به صراط المستقیم استقلال رهنمایی نمودند .

در این حصول مقصد عالی آنحضرت را چقدر مصایب و شداید و تکالیف و سداید عاید گردید ؟ به ارباب بینش و دانش پوشیده نیست. اما آنحضرت همۀ آنها را به نهایت صبر و ثبات و الوالعزمی تحمل نمودند و یك ملت عظیم دنیا را به راه مستقیم استقلال و آزادی هدایت نمودند .

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

پس نعمت حریت و استقلال همان نعمت و مرحمت عظیم الهی است که به واسطه امام الاحرار صاحب عزوالاستقلال اعنی حضرت محمد (ص) به ملت آزاد و مستقل اسلام عطا شد.

***

حریت و استقلال (نفسی و اجتماعی) همان امانت خداوندی است که تمام موجودات از تحت الثری الی سموات العلی و ما بین هما استعداد تحمل و تحفظ آنرا نداشته اخرالامر انسان ضعیف البنیان ذمه وار حفاظت او گردید.

چناچه فرموده شده است:

انا عرضنا الأمانة علی السموات و الارض والجبال فأبین ان یحملنها واشفقن منها و حملها الانسان.

و حافظ شیرازی میفرمایند:

آسمان بار امانت نتواست کشید
قرعهٔ فال به نام من دیوانه زدند

در حقیقت نعمت حریت و استقلال همان عهدهٔ خلافت ارضی است که عالم ملکوت با وجود غلبهٔ روحانیت و علم و فضلیت از تعمیل و تکمیل آن عاجز و قاصر بوده، آخرالامر این رتبهٔ عالیه به انسان ها مفوض گردید، چنانچه فرموده شده است:

و اذ قال ربك للملایکة انی جاعل فی الارض خلیفه قالو أتجعل فیها من یفسد فیها و یسفك الدماء و نحن نسبح بحمدك و نقدس لك قال انی اعلم مالاتعلمون. این نعمت الهی و مرحمت نامتناهی خداوندی که از

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

یک مدت مدید و عرصهٔ بعید از دست ملت افغانستان به در شده بود به مثل دیگر اقوام اسلامیه زیر حمایت اغیار رفته تحت فشار اجانب آمده بود ، باری به فضل بیحد الهی و توفیق بیچون ایزدی از عرصهٔ ۱۴ سال به اینطرف مجدداً نعمت گم شده را حاصل و عزت متروکه را نایل گردیده، خود را از ذلت حمایت کفار و حقارت استمداد اغیار بر آورده، به راه صحیح حریت و شاهراه مستقیم ابرار از حضرت ابراهیم، موسی، عیسی، محمد صلوات علیهم اجمعین، روان و پویان شدند: فسبحان ذوالملك والملكوت سبحان ذالعزة والعظمت والكبرياء والجلال و الجبروت. سبحان من يحى ولايموت سبوح قدوس ربنا ورب الملايكة والروح. اما هر نعمت الهی را شکری واجب وهر مرحمت ایزدی را مواظبت لازم است، یعنی هر نعمت را باید شناخته و در تکمیل آن ساعی باشند و همیشه از روی احتیاط و اهتمام مواظبت آنرا نماید تا آن مرحمت ضایع نشود.

پس ظاهر است که ملت حر و آزاد افغانستان به محافظهٔ این مقصد عالی یعنی حریت اجتماعی و حریت و مصؤنیت شخصی و حریت افکار و اراء و استقلال اقتصادی و جغرافی و بسا منازل صعب المرور و مراحل شدیدالعبور ارتقايي متعهد است و نباید ما خود را قانع ساخته وبی پروا سازیم، زیرا غفلت انسان را از راه صحیح و مستقیم ایزدی دورکرده به گودال کبرو غرور، ریا و فساد پرتاب میکند ، چنانچه فرموده شده است:

ولاتمش فی الارض مرحا انك لن تخرق الارض. ولن تبلغ الجبال طولا. خاطر نزاکت مائر قارئین کرام را ملتفت به شکر خداوندی و ازدیاد این نعماء موفق خواسته ضمناً این چند اشعاری را که نگارنده به زبان افغانی حسب حال خود گفته، ختم سخن مینماید:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاونده خوږو زړو له مرهم د رحم را کــه
ناروغه له شربت د خپل فضل و کرم را که
منزل د محبت چې سختی لــري بی شانه
دی سختو کې منزل ته تګ ما لره سم را که
زړګی مې له غم ډك دی، نا اميده له هر در شوم
نا امیده لره خدایه خپل در ته قـــدم را که
که غواړې چې ناروغ شی ستا په فضل بیا روغ
یا تهول کړي ناروغه یـــــا ماله عدم را که
(مخفي) لري زړګوټی ستا غم، لکه عالم دی
دي غم له د عالم شان یو لوښی د غم را که [66]

www.melitahrik.com 0777 400 116

[66] انیس، د ۱۳۱۱ هـ ش کال ۱۵ مه ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه او پیشنهادونه

لۀ دې څېړنې او د ارواښاد فضل محمود مخفي لـه دغـو خـورو ورو منظومو او لیکنو زه دا نتیجه اخلم چې فضل محمود مخفي د پښتو د معاصرو شاعرانو په هغه ډله کې ولاړ سړی دی چې په پښتو شاعرۍ کښې یې د شکل او مضمون له پلوه د بدلون زیار ایستلی دی. د کلام هغه محدودې نمونې چې یې زموږ په واك کښې دي د هغو له مخې موږ دې د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د رسالتمندو شاعرانو په ډله کښې دورلی شو او د نوښتګرو سرلارو یو نماینده اومخکښ شاعر یې بللی شو.

ده خپل ژوند د افغان اولس خدمت ته وقف کړی و. دی د خپل قوم په غم غمجن او په درد دردمن و. مخفي د خپل قوم – که هغه لرو او که بر – یو شانته خدمت کړی دی. خپل امکانات او هنر یې د وطن او خلکو په اختیار کښې ایښي وو او څېرونکې دی د پښتنوالی لیوال بولي. (افغانستان ۲۸۲ مخ). خوزه ورسره داخبره هم زیا تـوم چې مخفي د آزادۍ د شمعې پتنګ، د بیدار ی او د تعیلم د خوړولو عاشق، د افغانانو د اتفاق او یووالی ټینګ طرفدار او د تاریخي افغانستان د جوړولو صادق مبلغ و.

دده سرګردانه او له رنځونو، کړاوو سره مل ژوند ، سفرونه او لالهاندۍ ټول هغه عوامل دي، چې دده د آثارو په نه خوندي ساتنه کښې موثریت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم دده دري منثور پښتو، پارسي او اردو کتابونه ځینو خواخوږو ساتلي دي، خو دده منظومات او دیوان چې د پښتو معاصر ادب په پیلامه کښې د فرهنګي رشد د شاخصونو د څرګندولو لپاره د روان ادبي بهیر د محاسبې وړ آثار باید وي، هغه زموږ له سترګو نهام دي. سره له دې چې استاد رښتین او نورو دده د دیوان څرک په لاس را کړی، خو تر اوسه میدان ته نه دی را وتلی.

دا محدود څو پاړکي یې چې زموږ په واک کښې دي، دده ژوند د فکري او هنري ودې پړاوونه نښی ښوولای خو بیا هم دا ټوټې باید غنیمت و بولو او موږ یې د معاصر پښتو ادب په پیلامه کښې د بدلون د نماینده نمونو په توګه ارزیابی کړو.

د مخفي د ژوند او آثارو په باب که څه هم ډېر څه لیکل شوي دي، خو زیاتره یو د بل تکرار دي او ځینې ډېرې ناسمې خبرې هم لري. پۀ دې آثر کښې زیار ایستل شوی دی، چې له مختلفو منابعو ددۀ د ژوند او مبارزې یو انځور وکښل شي. دا انځور که په ځینو برخو کښې څۀ تتوالی ولري، امید دی چې پۀ آینده څېړنو کې دا تتوالی هم ځلا او نوې رڼا پیدا کاندي.

د مخفي کومې نمونې چې ما په دې مجموعه خوندي کړې دي که څه هم لږ دي، خو کیفي ارزښت یې د ایجاد د وخت شرایطو ته په پاملرنه د منني وړ دی.

د مخفي په موجود کلام کښې د شکل له پلوه څه نوښتونه لیدل کیږي، دده په تر لاسه شویو پاړکو کښې د شرقي شاعرۍ د شکلی عنعنو د پالنې تر څنګه دده زیاته توجه د پښتو د ولسي شاعرۍ خپلو ملی

www.melitahrik.com 0777400116

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوزانو ته ليدل کيږي. له دې محدو دو نمونو لوستونکي اټکل کولای شي چې مخفي په خپله شاعرۍ کې دغه ملي اوزان هم را خپل کړي دي او ددې تر څنګه ده زيار ايستلی چې له دغو و لسی کالبونو نه په استفاده په پښتو شاعرۍ کښې نويو شکلی ډولو نو ته لار وباسي. دده د کلام ځينی نمونې د پښتو ادبياتو په معاصره دوره کې د نوې شاعرۍ او نويو فورمونو د ترويج لومړنۍ ښې نمونی کيدای شي.

دده دا لږې نمونی هم له موږ سره دده د فکري مسيرونو په څرګندونه کښې مرسته کوي او دی موږ ته د يو هيوادپالل، د قومي او ملی اتحاد داعی او د اجتماعی، فرهنګی، اقتصادی او سياسی اصلاحاتو او پرمختياوو غوښتونکی روشنفکر او آزادی دوست شاعر په توګه را پيژني.

دا موجوده رساله که څه هم دده د ژوند او اند د څرګندولو په لاره کښې يو ابتدايي ګام دی، اميد دی چې نور پښتانه ددغه باغي او غازی شاعر د ژوند په نورو اړخونو تر دې زيات کارونه وکړي . د افغانانو او پښتنو علمي او فرهنګی مؤسسې مخفی، لکه څنګه چې دی خلکو ته معرفی کړي. موږ کولای شو چې دده په باب څيړنې په لاندې ډول پر مخ بوزو:

الف: که دافغانستان، پښتو نخوا او د پښتو نخواد قبايلی علاقو له ځينو ښاغليو سره د مخفی د کلام زياتی نمونې او يا ديوان وي، تر ټولو د مخه بايد دانمونې يوځوان را ټولې کا او د ديوان لټون يې و کړي او ديوان يې بايد ژر تر ژره چاپ شي، ځکه دا کار به د پښتو د معاصرو ادبياتو له څيړونکيو سره ډيره مرسته وکړي. ځکه که چيرې موږ د ده د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلام ځومره زیا تې نمونې ولرو هومره ز موږ ځپرونکې دده پر افکارو او ملی،مترقی نظر یاتو زیاتې خبرې او ډیر بحثونه کولای شي.

ب: له ښاغلي فضل زمان شلمان سره د اروانښاد مخفی درې کتابونه شته، دغه کتابونه باید ژر تر ژره چاپ شی او زموږ د معاصر فرهنګ د مینه والو په واک کښې ورکړل شي.

ج: د کابل پوهنتون پښتو څانګه باید د مخفی د ژوند او آثارو د لا زیات تحقیق لپاره ځینو کسانوته د لیسانس د دورې د مانوګراف او یاد M.A د کورسونو فارغانو ته د تیزس د لیکلو لپاره دمخفي د آثارودرا ټولولو او څېړلو موضوع وټاکي.

د: د پېښور پوهنتون پښتو څانګه، پاکستان سټډی سنټر او ایریا سټډی سنټر هم کولای شی د مخفی د سیاسی مبارزو د بیلابیلو اړخو د څرګندولو او دده داصلاح طلب اجتماعی او فرهنګی شخصیت د ښوولواو څلولو لپاره د M.phil تیزسونه پر انګریزی او اردو ژبو پرخپلو شاګردانو تهیه کاندي.

و من الله التوفیق

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم لیك

پدې فهرست کې د ځایونو د نوم ځنګ ته ستوری ایښوول شوی دی او د کتاب مخې ته مو (ك) د مجلې (م) د جریدې (ج) مخففات ایښي دي.

www.melitahrik.com 0777 400 116

آ، الف

آزاد، ابوالکلام (مولانا): ۲۲، ۴۱

آزاد افغانستان (ج) : ۸۹

آواز (م): ۶، ۲۶، ۵۲

اباسین (م): ۱۰۳،

ابراهیم(ع): ۱۱۲، ۱۱۶

اتحاد مشرقی (اخبار) ۲۶

*اټك: ۴۷

اټك کی اُسپار (ك): ۶۹

*اتمانزی: ۲۸-۲۹، ۳۱، ۷۳، ۷۵

اجمل خټك: ۳۱، ۶۹

احمد شاه (میا): ۷۴

احمد کاکا: ۷۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

اڅکزی، عبدالصمد خان ۹۸
اسلانف، ماتیروس ګریګورویچ: ۷۳
اسام:۲۵، ۴۶، ۵۴
اشنغر ګلونه (ک): ۵۰
اعلیحضرت امان الله خان غازی: ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۳۰، ۳۷، ۳۹-۶۴، ۸۸-۹۰
اعلیحضرت محمد نادرشاه غازی: ۲۴، ۳۸، ۴۱، ۴۴
*اسام: ۲۵، ۴۶، ۵۴
* افغانستان: ۱، ۲، ۳، ۶،۸، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲۱، ۲۳، ۲۶، ۳۴، ۳۴، ۳۶، ۳۷،۳۸، ۴۰، ۴۲، ۴۳ - ۷۵، ۸۹-۹۵، ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۲۰
افغانستان (ک): ۱۱۶
افغانستان در پنج قرن آخیر (ک): ۳۸
افغانستان در مسیر تاریخ (ک): ۳۶،
افغان، ملا عبدالباقی کاکړ: ۶۸
افغان، غلام محی الدین: ۱، ۲، ۶۸
افغانی نویس، ملامحمد: ۶۸
اکبر، عبدالاکبرخان: ۸،۲۶، ۳۵، ۳۸، ۵۶-۵۷ -۷۱،۷۴
اکسیرالقلوب(ک): ۸۳
* اګره: ۱۸، ۲۰، ۴۱ - ۶۶
الهلال: ۲۷، ۶۲
*امریکا: ۱۰۳
انجمن اصلاح الافاغنه: ۲۸، ۳۸، ۷۷، ۷۸،
انیس(اخبار): ۲۲، ۲۶، ۴۰، ۸۶، ۱۱۷
اوسني لیکوال (ک): ۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

* ایران: ۲۱

ب

* بابل: ۱۱۳
* بټ خیله: ۵۷
*باجوړ: ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۴، ۳۰، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۳، ۵۷
باجوړی، بریالی: ۳، ۷، ۹، ۲۵، ۵۴، ۷۳
باچاخان او خدایی خدمتګاری (ك): ۲۹، ۶۸
باچاخان او فضل محمود مخفی (م): ۶۲
بختانی، عبدالله: ۶، ۱۹
بریښ (رفیع): ۶۹
بلا میټ: ۵۱
بوستان (ك): ۱۶

www.melitahrik.com
0777 400 116

پ

*پاکستان: ۵۴، ۶۴
پښتانه شعراء دریيم ټوك (ك): ۱
پښتانه شعراء څلورم ټوك (ك): ۶، ۱۸، ۱۹
پښتانه لیکوال (ك): ۶، ۷، ۸، ۱۵، ۱۸، ۲۳، ۳۱، ۳۳، ۳۷، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۱۰۵، ۹۰، ۱۰۶
پښتو(م): ۷، ۸، ۱۶، ۵۵، ۵۷، ۶۴، ۹۸، ۹۹ ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

پشتو ادب (ك): ۶۹
پښتو ادب او خدايي خدمتګاري(ك): ۸
پښتو ټولنه (م): ۱۹
پښتو اکيډيمی – پېښور يونيورستي: ۷
پښتو څېړني (ك): ۶۸
پښتون (م): ۴،۵، ۱۲، ۴۷-۴۸، ۵۰، ۵۴، ۷۲، ۸۶،
*پښتونخوا: ۲،۸، ۱۲، ۱۳، ۲۳، ۲۸، ۲۹، ۳۳، ۳۷،۵۱، ۵۵،
۵۶،۵۸،۵۹،۶۱، ۶۰، ۶۸، ۷۲،۷۴، ۷۹، ۸۵
پښتونخوا (ك): ۶۵
پښتني ارمان (ك): ۹۳
پښتو معاصر ادبيات(ك):۶۸
* پغمان: ۳۹
پولاد، کرامت شاه: ۴۸
په اوسنی پښتو شعر کې د نوښت مسأله (ك): ۷۲
*پېښور: ۶، ۷، ۸، ۱۸، ۱۹،۲۰، ۴۰،۵۷، ۶۰، ۸۲،۱۲۱
*پينده خيل: ۱۴

www.melitahrik.com
0777 400 116

ت، ټ

تاج محمد خان(مولوی): ۲۹، ۳۵، ۳۶، ۶۱
تاريخچۀ شعر پښتو (ك): ۶۹
تحريك شيخ الهند (ك): ۲۰، ۳۳ ، ۳۴
تراخه، خواږه (ك): ۸، ۷۱،۷۲، ۷۴
تيمرګره: ۵۱
ټکور، ګل افضل: ۳، ۶۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج

جدید نظم په پښتو کې (ک): ۵۳، ۷۵، ۷۶
جرګه (م) : ۴، ۳۲، ۵۹، ۶۷
*جلال آباد : ۲۶
جلبل، سعادت خان: ۷۴
جمهوریت (م): ۶۹
* جندول: ۳۰
جنبش مشروطیت در افغانستان (ک): ۳۴

چ، ځ

* چارسده: ۵، ۱۴، ۱۶، ۱۹، ۵۰، ۵۱، ۵۸، ۵۹، ۳۱، ۳۲، ۳۵
*چترال: ۳۹، ۴۸
ځلمی، محمد ولی: ۴۳، ۵۲

ح

حاجی صاحب (د ترنګزو – فضل واحد): ۲۳، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۴۴، ۶۱، ۶۷، ۸۰
حافظ عبدالمجید : ۲۷
حافظ شیرازی: ۱۱۵
حافظ، نصرالله: ۶، ۲۷، ۵۱

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله (امیر): ۲۶، ۲۳، ۳۵
حمدالله: ۷۸
حنیف الله: ۷۸
حبیب الله کاکا: ۷۴
حبیب الرحمن: ۴۱
* حبیب گنج: ۴۱
حبیبی، پوهاند عبدالحی: ۳۴، ۶۹
حضرت محمد (ص): ۸۸
حسین احمد مدني (مولانا): ۴۱

خ

خادم، محمد اکبر: ۳۸، ۷۷
* خالونه: ۲۴او ۲۹
خان شهید ، خان عبدالصمد خان اڅکزی: ۹۸
خان عبدالولی خان: ۲۹، ۶۰
خان لالا افضل خان: ۶۴
خټک، افراسیاب: ۶۴
خټک راج ولیشاه: ۵۵
خټک، مغموم یارمحمد : ۴۳
خدایی خدمتګار تحریک (ک): ۷۸
خلیج فارس: ۲۱
خلیق، عبدالخالق: ۳، ۷۹
خلیل، حنیف: ۷۵
خلیل، همیش: ۶، ، ۱۸، ۳۱، ۵۲، ۵۳، ۹۰
خورشید (میجر): ۴۲

www.melitahrik.com
0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د

د آزادۍ تحريك او د پښتو شاعرۍ (ك): ۴۳
د آزادۍ جنګ (ك):۸، ۷۹
د اباسين چپې (ك): ۹۰
د ادبياتو په لړ كې (ك): ۸
د اشنغر ګلونه (ك): ۱۵، ۵۰ؤ ۵۱
د افغان ياد(ك): ۶۹
د افغانستان د ليكوالو انجمن (م): ۲
د افغانستان او روسى تركستان سفرنامه (ك): ۸، ۲۶، ۷۱، ۷۵
داوى، عبدالهادى: ۶۸
د پښتو ننني ادب(ك): ۶۹، ۷۳
د پښتو د ننني ليكوالو كيسې او نكلونه (ك): ۷۳
د غلام محى الدين افغان افكار او آثار (ك):۲
* د فارس خليج: ۲۱
د قلم خاوندان (ك): ۵۲
د مخفي ديوان (ك): ۸۰-۸۱
د مهتمم ژوند (ك): ۲۹
د ميړني اولس ادبيات (ك): ۷۰
* دوكړه : ۴۴
د هشنغر ادب (ك): ۷، ۱۹، ۵۰، ۷۱
* دهلي: ۲۷، ۴۵، ۴۶، ۵۴،۵۶،۵۵
* د هند نيمه وچه: ۳۳
* ديــــــر: ۵، ۱۶،۲۹، ۳۰،۳۱، ۳۹، ۴۴، ۴۵، ۵۱-۵۶، ۴۴، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲ – ۵۴

www.melitabrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

* دیوبند: ۱۸، ۱۹ ، ۳۳

ډ

ډاکه: ۴۱
* ډنډ بابو قره: ۱۴، ۳۰، ۴۰

ر

رځې: ۳۰
رښتین، پوهاند صدیق الله: ۵،۷ ، ۱۴ ، ۲۲،۲۴ ، ۲۹ ، ۳۰،۳۶ ، ۴۳، ۵۰ ، ۵۶، ۶۷، ۸۰، ۸۲، ۱۱۹
رشید ، عبدالخالق: ۳
رفیع، حبیب الله (بریښ): ۲۸ ، ۶۷
* زوړکي: ۴۲
روهی، کاندید اکادمیسین محمد صدیق: ۶۸
رهبر (م): ۱۱۱
رویداد لویه جرګه (ك): ۲۴ ، ۹۵

ز

زاخیلی، راحت: ۶۸
زما ژوند او جدوجهد (ك): ۳ ، ۸ ، ۲۱ ، ۳۶، ۳۸ ، ۵۴، ۶۲
زما ژوند ژوندون (ك): ۹۸
زمور غازیان (ك): ۴۳، ۵۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه او زما زمانه (ك): ۷۹
زيار، دوكتور مجاور احمد: ۱، ۷۰

ژ

ژبپالنه (ك): ۲۸

س

سراج الاخبار افغانيه (ج): ۱، ۶۸
سرخپوش تحريك او پښتو ادب (ك): ۷
سليم، سليم الرحمن: ۷، ۱۵، ۱۶، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۷، ۳۰، ۳۳، ۵۴-۵۶، ۶۶، ۸۱
سندهی، عبيدالله: ۲۳، ۳۷
*سوات: ۳۹، ۴۸
سهيم، نورمحمد: ۳، ۷۲
سيد محمد ميان (مولانا): ۲۰
سيف الرحمن(مولوی): ۳۴، ۳۶، ۶۱

ش

شاعر په قوم كې څه حيثيت لري؟ (م): ۷۲
شاه جهان (نواب): ۲۴
شاه عالم خان: ۲۷
شاهين، سلما: ۵۳، ۷۵، ۷۶
شخصيات سرحد (ك): ۴۰، ۵۳

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـــلمان، فضـــل زمـــان: ۹،۱۴، ۱۹، ۲۰، ۲۲، ۲۴، ۲۷، ۲۹، ۳۰،
۳۱- ۳۳، ۳۶- ۳۸، ۴۰، ۴۳، ۵۳، ۵۶، ۸۳ – ۸۳، ۱۲۱
شنکرگل (مولوی) : ۲۹
شهاب الدین (خان جندول): ۳۰
شیر محمد خان: ۱۸، ۲۰
شینواری، سرمحقق محمد اکبر : ۷۰

ص

صابر، محمد شفیع: ۹، ۴۰، ۵۳
صالح محمد (مولوی): ۶۸
صدیق: ۴۱
صوفی، محمد یوسف : ۷۷

ط

طلوع افغان (اخبار): ۶۹
طایر، محمدنواز: ۱۸

www.melitahrik.com
0777 400 116

ع

عبدالاکبر ۵۶، ۶۷
عبدالعزیز(مولوی): ۳۴-۳۶، ۶۱
عبدالغفور، اخی: ۷۳
عبدالغنی خان: ۸، ۲۵، ۴۲، ۴۵، ۵۴، ۵۵، ۷۵
عبدالقیوم خان: ۷۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالکریم (ډاکټر): ۴۳
عبدالوحید : ۸
عذیرگل (مولانا): ۴۰
عرفان (م): ۳، ۳۶
عیسی (ع): ۱۱۲، ۱۱۴

غ

*غازی آباد: ۳۱، ۶۶، ۷۰
غبار، میر غلام محمد: ۳۵، ۳۹
غمگین، اشرف: ۶، ۱۸، ۴۸
غنی الرحمن: ۵۶،

ف

فتح الرحمن: ۱۹، ۲۶، ۲۹، ۴۰، ۵۴، ۵۶
فخرافغان، خان عبدالغفارخان (باچاخان): ۳، ۴، ۸، ۲۱، ۲۸، ۳۳، ۳۴، ۳۷، ۴۰، ۴۲، ۵۸- ۶۰، ۶۱، ۷۰، ۷۳، ۷۴،
فرعون: ۹۹، ۱۱۱
فرهنگ زبان و ادبیات پښتو (ك): ۱۴
فرهنگیالی مبارز(ك): ۱۰
فرهنگ میر محمد صدیق: ۳۶
فضل اکبر: ۵۶
فضل ربی (مولانا): ۲۳، ۳۳، ۶۰

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

فضل کریم: ۷۶
فضل شاه باچا: ۲۸، ۷۹
فضل معبود: ۴۴، ۵۵، ۵۶، ۹۶
فضل معبود (کشرباچا گل): ۷۹
*فلسطین: ۱۱۲

ق

قاضی گل، سید الیاس: ۱۶
قتاشخیل، شهریار: ۴۹

ك

*کابـــــل: ۳، ۵، ۶، ۸، ۱۲، ۲۱-۲۵، ۲۹، ۳۰، ۳۶، ۳۷-۳۹، ۶۴، ۶۵، ۷۰، ۸۴
کابل (م): ۵، ۷، ۱۴، ۲۴، ۴۹، ۹۱، ۱۰۹
کابل پوهنتون: ۱، ۲، ۷، ۶۸
*کوړپاڼ: ۷۹
*کامه: ۴۱، ۶۵
کاموی، عبدالسلام: ۶۷
کشککی، برهان الدین: ۲۳
کفایت الله (مولوی): ۴۰
کاکړ، عبدالباقی (ملا): ۶۷
کلکانی، حبیب الله: ۳۸، ۶۲
*کلکته: ۴۰
کندهاری، میر محسن: ۶۷
*کومبر: ۵۶

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

گ

*ګدر: ۲۸، ۳۱

ګلدستهٔ خادم (ك): ۷۶

ګلستان (ك): ۱۶

ګیرس، ګیورك فیودو رووېچ: ۶۸، ۷۱-۷۲

ل

لار (م): ۵، ۱۴، ۷۷

*لاهور: ۲۰، ۵۳

*لکړو: ۲۸

*لندن: ۱۰۹

*لوګر: ۲۳، ۲۹، ۳۳

م

ماسټرعبدالکریم: ۵، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۹، ۳۴، ۴۰، ۵۰، ۵۴، ۶۱، ۷۱

*مالتیا: ۱۸، ۲۲، ۲۵، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۳۲، ۳۵، ۴۱

ماموند (قبیله): ۱۴، ۱۵، ۱۶

*ماڼوګی: ۵، ۱۵، ۱۶، ۴۰، ۴۳، ۵۰، ۵۲، ۵۳، ۵۴

محمد صاحبزاده: ۳۹، ۶۵

محمد (ص): ۱۱۲

محمودالحسن: ۱۸، ۳۲

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخفـی، فضـل محمـود: ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰-۲۶، ۲۸-۲۹، ۳۰، ۳۱-۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹-۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶-۴۷-۴۹، ۵۰-۵۳-۵۵-۵۶، ۵۸-۵۹، ۶۰-۶۱-۶۹-۷۰، ۷۱-۷۹، ۸۱-۸۹، ۹۳، ۹۶، ۱۰۰، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۶، ۱۲۴-۱۲۷

مخفی د نوي او آزاد شعر د پیلامه ګر په توګه: ۶۷-۶۹

مخ په مخ (ك): ۷۳

* مردان: ۳۱

مستغنی، عبدالعلی: ۶۷

* مسقط: ۲۴، ۲۵، ۳۳، ۳۴

* مصر: ۱۱۱

* ملکنډ: ۲۹

منړك (مورړك) نامه (ك): ۸۰، ۱۰۱

موسی (ع): ۱۱۱، ۱۱۴

مومند (قبیله): ۱۴، ۱۵، ۴۱

* میدان (دیر): ۴۲

ن

نصرالله خان (نایب السلطنه): ۳۵، ۳۶

نمرود: ۹۹

* ننګرهار: ۳۹

ننګرهاری، محمد ګلاب: ۶، ۷، ۴۹، ۵۳، ۸۷

نور محمد خان: ۱۴، ۱۵، ۱۲

نومیالي پوهان او غازیان (ك): ۵، ۱۶، ۲۱، ۲۸، ۲۹، ۴۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـ

* هشنغر: ۱۶، ۲۳، ۳۷
* هنـــد، ۱۳، ۲۲، ۲۶، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۷، ۳۹، ۴۱، ۴۳، ۴۴، ۵۲، ۵۳، ۵۴-۵۶

هیواد (و): ۶، ۴۹

هیوادمل، زلمی: ۳۰، ۳۶، ۴۶

ی

یوسفزی(ق): ۵، ۱۲

یونیورستی بك ایجنسی (م): ۶، ۲۱

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماخذو فهرست

(۱) آزاد افغانستان: د جوزا د ۱۷ مې گڼه، پېښور، ۱۳۳۳ هـ ش.

(۲) احمد کاکا: خدايي خدمتگار تحريك، کابل، ۱۳۶۹ هـ ش.

(۳) اکبر، عبدالاکبر خان: د روسي ترکستان او افغانستان سفرنامه، پېښور، (د چاپ کال نه لري).

(۴) اکبر، عبدالاکبرخان: خواږه تراخه، پېښور، ۱۹۵۸م.

(۵) انيس (اخبار) : ۱۵ گڼه، کابل، ۱۳۱۱ هـ ش

(۶) باجوړی، بريالی: د پښتونخوا نامتو شاعر او مبارز فضل محمود مخفي، کابل (مجله) ۳، ۴ گڼه ۱۳۶۶ هـ ش.

(۷) بختاني، سرمحقق عبدالله: پښتانه شعراء څلورم ټوك، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ هـ ش.

(۸) پښتنی آرمان، لومړی ټوك، کابل، ۱۳۴۴ هـ ش.

(۹) پښتون (مجله)، د جون د ۱۷ مې نېټې گڼه، پېښور، ۱۹۴۷م.

(۱۰) پښتون (مجله)، د اکتوبر گڼه، پېښور، ۱۹۲۸م.

(۱۱) پښتون (مجله)، د اگست د لومړۍ نيټې گڼه، ۱۹۳۹م.

(۱۲) پښتون (مجله)، د اگست د ۲۲ مې نيټې گڼه، ۱۹۴۵م.

(۱۳) ټکور، گل افضل: باچاخان او فضل محمود مخفي، جرگه (مجله) د ميزان – عقرب گڼه، ۱۳۶۴ هـ ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۴) ځلمی، محمد ولی: زمونږ غازیان، د افغانستان د علومو اکادمی، کابل، ۱۳۶۸ هـ ش.

(۱۵) حافظ، نصرالله: ارواښاد مولانا فضل محمود مخفی، د آزادۍ د بلې ډیوې پتنګ، آواز (مجله) ۱ ګڼه، کابل ۱۳۵۷ هـ ش.

(۱۶) حبیبی، عبدالحی: جنبش مشروطیت در افغانستان، پشاور، ۱۳۷۷ هـ ش.

(۱۷) حبیبی، عبدالحی: تاریخچهٔ شعر پښتو، طلوع افغان، ۴۲ ګڼه، ۱۳۱۵ هـ ش.

(۱۸) خادم، محمد اکبر: ګلدستهٔ خادم، پېښور، ۱۹۳۷م.

(۱۹) ختك، افراسیاب: سرحد تاریخي خاکه، پښتو (مجله) د اپریل، مي، جون، ګڼه، ۲۰۰۵ م.

(۲۰) خلیق، عبدالخالق: د آزادۍ جنګ، پېښور، ۱۹۶۱م.

(۲۱) خلیق، عبدالخالق: زه او زما زمانه، پېښور، ۱۹۶۸م.

(۲۲) خلیل، حنیف: مخ په مخ، پېښور، ۱۹۹۵م.

(۲۳) خلیل، همیش: پښتانه لیکوال، لومړی ټوك، بیلابیل چاپونه، پېښور، لومړی چاپ ۱۹۵۸ م، آخر چاپ، ۲۰۱۲م.

(۲۴) خلیل، همیش، د اباسین چپې، پېښور، ۱۹۵۷م

(۲۵) داوی، عبدالهادی: سرحد و افغانستان، کابل، ۱۳۹۱م ش.

(۲۶) رښتین، پوهاند صدیق الله: د یو پښتون ادیب مرګ، کابل (مجله) ۶مه ګڼه، ۱۳۲۶ هـ ش.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۷) رښتین، پوهاند صدیق الله: د مهتمم ژوند، یونیورستی بک ایجنسی، پیښور، ۱۹۸۸م.

(۲۸) رښتین، پوهاند صدیق الله: نومیالی پوهان، یونیورستی بک ایجنسی، پیښور، ۱۹۸۷م.

(۲۹) رفیع، حبیب الله (بریښ): د پښتو ننني ادب، د افغان یاد، د زلمی هیوادمل په زیار، کابل پوهنتون، ۱۳۶۰ هـ ش.

(۳۰) رفیع، حبیب الله: ژبپالنه، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۶۱ هـ ش.

(۳۱) روهی، کاندید اکادمیسین، محمد صدیق: پښتو معاصر ادبیات، پښتو څیړنی، کابل، ۱۳۶۷ هـ ش.

(۳۲) رهبر (مجله) د می د ۸ مې ګڼه ۱۹۵۷م.

(۳۳) زیار، پوهاند دوکتور مجاور احمد: مخفی د نوي او آزاد پښتو شعر د پیلامه ګر په توګه، جرګه (مجله)، ۴ ګڼه ۱۳۷۰ هـ ش.

(۳۴) سلیم، سلیم الرحمن: غازي مولانا فضل محمود مخفی، پښتو (مجله) د می، جون ګڼه پښتو اکیډیمی، پیښور، ۱۹۸۱م.

(۳۵) شاهین، دوکتور سلما: جدید نظم په پښتو کې، پښتو اکیډیمی، پیښور، ۲۰۰۳م.

(۳۶) عبدالصمد: زما ژوند او ژوندون، کرښه، ۲۰۰۴م.

(۳۷) عبدالغفار: زما ژوند او جدوجهد، کابل ۱۳۶۲ هـ ش.

(۳۸) عبدالولی خان: باچاخان او خدایی خدمتګاري، پیښور، ۱۹۹۳م.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳۹) غبار، میرغلام محمد: افغانستان در مسیر تاریخ، چاپ دوم، کابل ۱۳۷۰هـ ش.

(۴۰) غمګین، محمد اشرف: د هشنغر ادب، هشنغر پښتو ادبي ټولنه، پیښور، ۱۹۸۰م کال.

(۴۱) لالا، محمد افضل خان: پښتون قامی وحدت، پیښور، ۱۹۹۶م.

(۴۲) کشککی، برهان الدین: رویداد لویه جرګهٔ دارالسلطنهٔ کابل، ۱۳۰۳ هـ ش کال.

(۴۳) ګیرس: د میړني ولس ادبیات، د سرمحقق معتمد شینواري ترجمه، کابل، ۱۳۶۴ هـ ش.

(۴۴) ماتیروس، ګریګوروویچ اسلانف: د پښتو د ننني لیکوالو کیسې او نکلونه، مسکو، ۱۹۴۷م.

(۴۵) ماسټر عبدالکریم: فضل محمود صاحب مخفي، لار (مجله) د مارچ ګڼه، پیښور، ۱۹۵۷م.

(۴۶) مغموم ختټك، دوکتور یارمحمد، د آزادي تحریك او پښتو شاعري، پیښور، ۲۰۰۷م.

(۴۷) هیوادمل زلمی: فرهنګ زبان و ادبیات پښتو جلد اول، وزارت تعلیم و تربیه، کابل، ۱۳۵۶ هـ ش.

(۴۸) هیوادمل زلمی: د غلام محی الدین افغان افکار او اثار، کابل پوهنتون، ۱۳۶۰ هـ ش.

(۴۹) هیوادمل، زلمی: د ارواښاد مخفي په باب د پښتو تذکرو د لیکنو کره کتنه، جرګه (مجله) ۱ ګڼه، کابل، ۱۳۶۸ هـ ش.

www.melitahrik.com 0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۰) Shalman, Fazal-e- Zaman: Maulavi Fazal Mahmud Makhfi, Celebrities of NWFP, Pakistan study center University of Peshawar, new Awan printers, ۲۰۰۵

www.melitahrik.com
0777 400 116

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کوروداني

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (عبدالرزاق رافت) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحریک وياړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library